

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
“УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ”

На правах рукопису

ВАЩЕНКО ОЛЕКСАНДР МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 336 (447):339.0](043.5)

**ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ
НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ
ДОХОДІВ, ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ**

Спеціальність 08.00.08 – Гроші, фінанси і кредит

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник –
Спіфанов Анатолій Олександрович
доктор економічних наук, професор

Суми – 2011

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ, ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ	10
1.1. Аналіз теоретичних підходів щодо визначення тіньової економіки, незаконних доходів та їх легалізації	10
1.2 Державна регуляторна політика у сфері протидії легалізації незаконних доходів.....	28
1.3 Базовий інструментарій протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом	42
ВИСНОВКИ ПО РОЗДІЛУ 1.....	55
РОЗДІЛ 2. РОЗВИТОК НАУКОВО-МЕТОДИЧНИХ ЗАСАД ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ, ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ.....	60
2.1 Оцінка основних недоліків поточної системи протидії легалізації незаконних доходів в Україні	60
2.2 Удосконалення системи протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом в банківській системі України.....	73
2.3 Оцінка ризику використання банківської системи з метою відмивання кримінальних доходів.....	89
ВИСНОВКИ ПО РОЗДІЛУ 2.....	103
РОЗДІЛ 3. НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПОБУДОВИ ФІНАНСОВО- ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ, ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ.....	106
3.1 Організаційно-архітектурні положення формування механізму національної системи протидії легалізації незаконних доходів	106
3.2 Алгоритм роботи механізму національної системи протидії легалізації незаконних доходів.....	119
3.3. Врахування моральних ризиків при побудові механізму протидії легалізації незаконних доходів.....	135
ВИСНОВКИ ПО РОЗДІЛУ 3.....	153
ВИСНОВКИ.....	157
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	167
ДОДАТКИ.....	167

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Процеси глобалізації та інтернаціоналізації фінансових ринків, що сприяють розвитку національних фінансових систем, на жаль, також обумовлюють появу і розвиток міжнародної злочинності у фінансовій сфері. Інформаційні технології, зростання обсягів електронної торгівлі та електронних платежів спричиняють появу нових схем і технологій по відмиванню доходів, отриманих незаконним шляхом. Що стосується України, то недостатньо розвинена фінансова система, значний рівень корупції, слабкий фінансовий контроль та моніторинг за здійсненням фінансових операцій, роблять її дуже привабливим об'єктом для незаконної фінансової діяльності та нелегальних фінансових потоків.

Актуальність дисертаційного дослідження визначається не лише необхідністю вирішення локальних задач по удосконаленню окремих елементів системи протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, але і потребою у створенні комплексного фінансово-економічного механізму національної системи протидії легалізації таких доходів.

Результати теоретичних досліджень і практичного досвіду, пов'язаних з протидією легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, опубліковані у працях таких закордонних вчених, як К. Зінне, Л. Наполеоні, М. Ольсон, Б. Пейдж, Дж. Робінсон, Ч. Роу, Г. Тосунян, Г. Ходсон та інші. Що стосується вітчизняних дослідників, то цим питанням присвячували свої праці О. Барановський, С. Гуржій, С. Дмитров, А. Єпіфанов, М. Колдовський, В. Рисін, О. Романченко, С. Синянський, А. Мещеряков та інші.

Високо оцінюючи наукові здобутки з даної проблематики, слід зауважити, що питання протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, розроблені не остаточно і потребують подальших досліджень. В цій сфері залишається значне коло питань, доки що не розв'язаних. Потреба в узагальненні проблем і розробці фінансово-економічного механізму національної системи протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом роз-

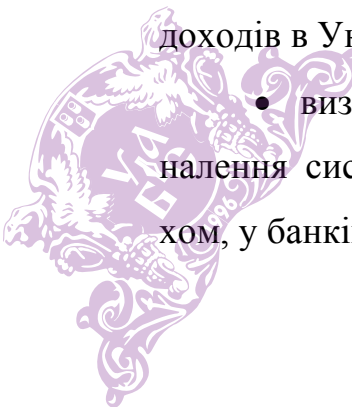
витку фінансової системи обумовили вибір теми, мету, завдання і актуальність дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наукові результати, теоретичні положення та висновки дисертаційного дослідження, отримані автором, співпадають з напрямками науково-дослідних робіт Державного вищого навчального закладу “Українська академія банківської справи Національного банку України” та були використані при виконанні науково-дослідних тем, а саме: “Реформування фінансової системи України в умовах євроінтеграційних процесів” (номер державної реєстрації 0109U006782), “Сучасні технології фінансово-банківської діяльності в Україні” (номер державної реєстрації 0102U006965). До звітів за даними темами включено пропозиції автора щодо удосконалення системи фінансового моніторингу у комерційних банках, щодо оптимізації системи протидії легалізації незаконних доходів в Україні.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є розвиток теоретико-методологічних засад, методичних та практичних рекомендацій щодо розбудови фінансово-економічного механізму національної системи протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

У роботі відповідно до мети було поставлено і вирішено наступні завдання:

- проаналізувати та узагальнити підходи до розуміння сутності тіньового сектора економіки та доходів, отриманих злочинним шляхом;
- визначити роль і місце заходів щодо протидії легалізації незаконних доходів в державній регуляторній політиці;
- проаналізувати базові інструменти протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом;
- дослідити основні недоліки системи протидії легалізації незаконних доходів в Україні;
- визначити основні напрями і методичне забезпечення щодо удосконалення системи протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, у банківській системі України;

- розробити економіко-математичну модель для оптимізації процесів, пов'язаних з протидією легалізації незаконних доходів;
- розробити методичні підходи до структурно-організаційної побудови фінансово-економічного механізму національної системи протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом;
- обґрунтувати необхідність врахування моральних ризиків при побудові механізму протидії легалізації незаконних доходів.

Об'єктом дослідження є процеси протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

Предметом дослідження є теоретичне і методичне забезпечення національної системи протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

Методи дослідження. Теоретичною основою дослідження виступили роботи зарубіжних і вітчизняних вчених про сутність тіньової економіки та методи протидії легалізації незаконних доходів, наукові і методичні розробки щодо побудови системи протидії легалізації незаконних доходів.

Залежно від поставлених цілей і задач в роботі використовувались: метод систематизації та порівняння (при визначенні сутності тіньового сектора та незаконних доходів); морфологічний аналіз, абстракція та синтез (при формуванні авторської позиції щодо термінології, що використовується в роботі); методи економіко-математичного моделювання та методи експертних оцінок (при розробці методичних підходів до оптимізації процесів, пов'язаних з легалізацією незаконних доходів).

Як інформаційна база дослідження виступили монографічні дослідження та інші наукові публікації з питань незаконних доходів та їх легалізації; офіційні статистичні дані Державного комітету фінансового моніторингу України, Міністерства фінансів України, Національного банку України; законодавчі та нормативно-правові документи з питань фінансового моніторингу та протидії легалізації незаконних доходів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розвитку теоретико-методологічних засад протидії легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом,

та у розробці рекомендацій щодо розбудови фінансово-економічного механізму національної системи протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

Наукову новизну дисертаційної роботи визначають такі положення:

вперше:

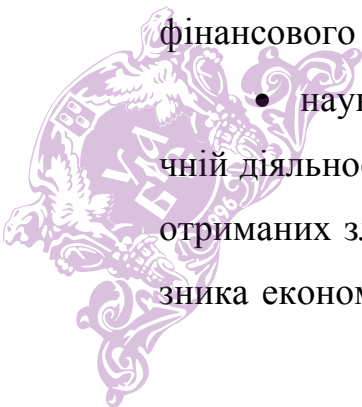
- обґрунтовано і запропоновано науково-методичний підхід до оптимізації процесів, пов'язаних з протидією легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, на основі проведення інтегральної експрес-оцінки відповідних ризиків, що зроблено на основі агрегування трьох ключових параметрів функціонування банків (внутрішні фактори впливу, операційна діяльність, фактори законодавчого характеру), що відображено об'ємом паралелепіпеда, осі якого представлені трьома узагальнюючими ідентифікаторами даних ризиків, з подальшою побудовою відповідної мультиплікативної моделі;

удосконалено:

- науково-методичний підхід до структурно-організаційної побудови фінансово-економічного механізму національної системи протидії легалізації незаконних доходів за рахунок поєднання інструментів та методичних прийомів, заходів і засобів протидії легалізації таких доходів, в першу чергу – на основі використання бази даних ділової репутації;

- механізм національної системи протидії легалізації незаконних доходів за рахунок доповнення існуючого базою даних щодо ділової репутації суб'єкта моніторингу, формалізованою процедурою звернення до неї з урахуванням рівнів фінансового моніторингу (обов'язкового та внутрішнього) та індикаторами для визначення “вузьких місць” фінансової системи, що можуть бути використані з метою легалізації доходів. Це дозволило запропонувати заходи щодо регулювання та нагляду за суб'єктами первинного фінансового моніторингу, підконтрольними об'єктами та суб'єктами;

- науково-методичний підхід до оцінки моральних ризиків в економічній діяльності з позиції можливості протиправних дій з легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, через розробку процедури розрахунку показника економічної вигоди. Даний підхід, на відміну від існуючих, враховує

економічну вигоду, яку набуває суб'єкт, задіяний у процесі легалізації, внаслідок протиправних дій, та потенційний розмір втрат від незаконних дій, що дає можливість упорядкувати обсяг відповідальності за видами економічної діяльності;

- економічний зміст понять: 1) “доходи, отримані злочинним шляхом”, під яким варто розуміти будь-яку економічну вигоду, яка може складатися з матеріальної власності чи власності, вираженої в правах, одержання якої пов'язане з порушенням законодавства будь-якого ступеня тяжкості; 2) “легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом”, під яким пропонується розуміти сукупність фінансових операцій, виконання яких унеможливило встановлення джерел походження незаконних доходів і тим самим забезпечує їх легітимність;

набули подальшого розвитку:

- теоретичні підходи до оптимізації роботи системи протидії легалізації незаконних доходів і фінансування тероризму в Україні у банківській системі, на базі чого пропонуються заходи щодо забезпечення синергетичного ефекту від законодавчо закріплених норм по боротьбі з легалізацією незаконних доходів та фінансуванням тероризму;

- визначення морального ризику в економічній діяльності в контексті протиправних дій з легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, як раціональних дій економічних суб'єктів з максимізації власної корисності в збиток державі внаслідок асиметричності інформації, що проявляються в їх протиправній поведінці. Це дозволило доповнити систему моральних ризиків за рахунок віднесення до них ризику несплати податків з доходів, що не були задекларовані, ризику хабарництва та корупційних дій державних службовців, ризику отримання незаконних доходів внаслідок протиправної та кримінальної діяльності;

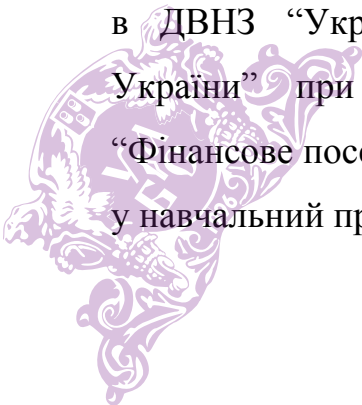
- економічний зміст поняття “тіньова економіка”, під яким пропонується розуміти сукупність економічних відносин, яка об'єднує злочинні види діяльності, а також ті види економічної діяльності, здійснення яких не забо-

ронене чинним законодавством, але з огляду на ухилення від державного контролю вони суперечать податковому законодавству та/або положенню про державну реєстрацію з метою мінімізації витрат та одержання високих доходів. На відміну від існуючих, вказане визначення дає уявлення як про мету тіньової економічної діяльності, так і про причини її існування.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що представлені в роботі теоретичні положення, висновки і методичні рекомендації представлені у вигляді розвинутого фінансово-економічного механізму, що може бути використаний органами державної влади для покращення процесу протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

Викладені в дисертаційній роботі рекомендації щодо структуризації клієнтської бази страхової компанії за рівнем ризику використано у поточній діяльності Сумської філії ФТ “Українська пожежно-страхова компанія” (від 07.02.20011 № 35д); у поточній діяльності відділення “Сумське” ПАТ “Альфа-Банк” використовуються науково-методичні підходи автора до удосконалення системи критеріїв визначення необхідності моніторингу клієнтів банку, а також показники для здійснення фінансового моніторингу (довідка від 24.01.2011 № 17/1-к); у діяльності відділення АТ “ОТП Банк” в м. Суми використовуються науково-методичні підходи автора до удосконалення системи фінансового моніторингу у банку шляхом створення спеціалізованого підрозділу (довідка від 11.01.2011); у поточній діяльності ВАТ “Сумське НВО ім. М.В. Фрунзе” використовуються результати дослідження щодо аналізу міжнародного досвіду протидії легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом (довідка від 12.03.2011 № 48-2/123).

Одержані автором результати наукового дослідження використовуються в ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України” при викладанні навчальних дисциплін “Фінансовий ринок”, “Фінансове посередництво”, “Ринок фінансових послуг” (акт про впровадження у навчальний процес від 10.02.2011).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є повністю самостійно виконаним завершеним дослідженням. Всі наукові результати, викладені в ній, одержані автором самостійно. Особистий внесок автора у публікаціях, підготовлених до друку у співавторстві, вказано у списку друкованих праць.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати виконаного наукового дослідження дисертації доповідались, обговорювались та одержали позитивну оцінку на науково-практичних конференціях, серед яких: Всеукраїнська науково-практична конференція “Проблеми та перспективи розвитку банківської системи України” (м. Суми, 2009, 2010 рр.), Міжнародна науково-практична конференція “Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика” (м. Суми, 2010 р.), Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених “Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації” (м. Тернопіль, 2011), Міжнародна науково-практична конференція “Фінансово-кредитний механізм в соціально-економічному розвитку країни” (м. Макіївка, 2011).

Публікації. За темою дисертаційного дослідження опубліковано 12 наукових праць загальним обсягом 5,50 друк. арк., з яких особисто автору належить 2,45 друк. арк., у тому числі 4 статті опубліковані у наукових фахових виданнях, 1 навчальний посібник (у співавторстві).

Структура і зміст роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації складає 197 сторінок, у т.ч. на 28 сторінках розміщено 12 таблиць, 34 рисунки, 2 додатки і список літератури зі 158 найменувань.

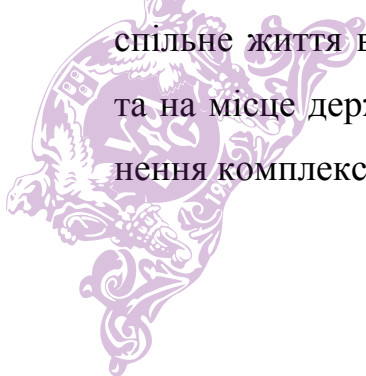
РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ, ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

1.1. Аналіз теоретичних підходів щодо визначення тіньової економіки, незаконних доходів та їх легалізації

Формування в Україні економіки європейського зразка з високим рівнем конкурентоспроможності та необхідність забезпечення узгодженого розвитку соціальної та економічної складових суспільства потребують значного зниження частки тіньової економіки в структурі народного господарства. Поверхневі уявлення про тіньову економіку мають досить негативний вплив на економіку реальну, тіньову та на управління нею. Це призводить до формування у представників державної влади легковажних настроїв щодо подолання вказаної проблеми, яку неможливо здолати разовими, безсистемними заходами. Недооцінка масштабів існуючої проблеми сприяє подальшому поглибленню процесів тінізації економіки, а також унеможлиблює достовірну оцінку процесів легальної економіки, результатами чого є значні помилки при визначенні макроекономічних показників і відповідно тактичні і стратегічні прорахунки соціально-економічного розвитку країни.

Тінізація економіки є основою і джерелом таких негативних явищ, як посилення криміналізації економічних відносин, поширення корупції на всіх рівнях державної влади, зниження довіри з боку населення і суб'єктів господарювання до держави. Враховуючи багатогранність форм і варіантів проявів впливу тіньової економіки, її проникнення як у сферу господарського життя, так і в суспільне життя в цілому, деструктивний вплив на економічну безпеку держави та на місце держави на міжнародній арені, очевидною стає необхідність здійснення комплексних досліджень цього явища.

Для ґрунтового дослідження ролі тіньового сектору економіки у розвитку національної економіки та закономірностей його функціонування за сучасних умов необхідно прослідкувати еволюцію даного феномену.

Деякі вчені пов'язують появу тіньової економіки з активізацією діяльності підпільних мафіозних угруповань США у 1920-х роках. Однак досить переконливою є думка про те, що тіньовий сектор виник паралельно з формуванням перших державних утворень, оскільки тіньова діяльність є традиційним і фактично неминучим проявом протистояння діючим законам. Тому явище тіньової економіки притаманне усім країнам, незалежно від рівня їх економічного розвитку. Відрізняється лише співвідношення обсягів тіньової і офіційної економік.

Особливо високий рівень тіньової активності, на жаль, фіксується в пост-соціалістичних країнах. У цих країнах багато галузей економіки демонструють практично рівний розподіл офіційної і тіньової господарської діяльності. У якості основної причини такої ситуації науковці визначають наслідки недосконалої директивно-планової моделі управління економікою порівняно з ринковою. Як дока можна навести думку американського економіста М.Олсона, який влучно відмічає, що відсутність приватної власності спричинює зацікавленість громадян у розкраданні господарства і аж ніяк не стимулює його збереження [154].

Тому можна стверджувати, що тіньова економіка виникла разом з самою державою. За радянських часів ведення тіньової господарської діяльності було дуже небезпечним. Держава була неспроможна задовольнити потреби громадян не тільки у товарах довгострокового користування, але й у товарах повсякденного попиту. Тому тіньове виробництво стало фактично «необхідним доповненням» до планового. Поступово тіньова економіка розвивалася у двох напрямках: постачання дефіцитних товарів населенню та забезпечення підприємств сировиною у випадках перебоїв у поставках офіційних постачальників. За своєю суттю другий напрям реалізовувався шляхом взаємодії з партійною ієрархією, що є витокami подальшого розвитку корупції у республіках колишнього СРСР [75].

Таким чином тіньова економіка, як масове явище в Україні, виникла ще за часів перебування у складі Радянського Союзу, а нових форм та рис набула в умовах трансформації економіки шляхом руйнації діючих розподільчих відносин і побудови нових.

Ступінь складності досліджуваного явища підтверджується навіть таким чинником, як плюралізм визначень тіньової економіки. Відсутність єдиного універсального визначення є, в першу чергу, результатом розходження думки науковців у методах проведення досліджень та висуванні пріоритетних ознак. Проаналізуємо визначення тіньової економіки декількох вчених з метою пошуку визначальних критеріїв розмежування тіньової і офіційної господарської діяльності (табл. 1.1).

У результаті дослідження було виявлено дві характерні ознаки розмежування тіньових і офіційних економічних операцій:

- 1) незаконність здійснення господарської діяльності;
- 2) ухилення від державного контролю.

Таблиця 1.1

Підходи до визначення поняття «тіньова економіка»

Автор	Визначення поняття
1	2
Незаконність як головна характеристика поняття	
А. Олейнік	Сфера, в якій економічна діяльність здійснюється поза законом, тобто обробки, здійснюються без дотримання законодавчих норм, правових і формальних правил господарської діяльності [90].
А. Вакурін та А. Нестеров	Сфера економіки, обмежена деформаціями економічних відносин, що не знайшли відображення у законодавстві і не визнаються як правопорушення, а їх здійснення не передбачає юридичної відповідальності [85].
Ухилення від контролю держави як ключова характеристика поняття	
Д. Кассел	Будь-яка економічна активність, що сприяє створенню економічних цінностей країни, але не враховується в її ВВП [152].
К. Кривенко	Сукупність специфічних економічних відносин, пов'язаних з діяльністю з виробництва, розподілу, обміну і споживання товарів і послуг, приховуваною від державного контролю з метою одержання доходів і особистого збагачення [97].
О. Базилінська	Економічні процеси, які приховуються їх учасниками, не контролюються державою і суспільством, не фіксуються в повному обсязі офіційною державною статистикою [3].

1	2
Б. Данилишин	Діяльність, яка здебільшого характеризується мінімізацією витрат на виробництво товарів, виконання робіт і надання послуг, ухилянням від сплати податків і наданням завідомо хибних даних про діяльність фірми [124]
С. Петренко	Не контрольовані суспільством процеси виробництва розподілу, обміну і споживання товарно-матеріальних цінностей і послуг [94].
В. Мандибура	Господарсько-комерційна діяльність, яка внаслідок певних причин (інколи і історично виправданих), прагне уникнути державного обліку та контролю. При цьому критерії виділення "тіньової" економіки переважно мають не стільки економічний, скільки соціально-правовий характер [77].
Поєднання рівня контролю держави і законності як ключових характеристик поняття	
О. Турчинов	Економічна діяльність, яка не враховується і не контролюється офіційними державними органами, а також діяльність, спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства [136].
В. Богачов	Не тільки ті сфери життєдіяльності суспільства, які стоять за межами економіки, наприклад, незаконна торгівля зброєю, наркобізнес, проституція та інше, а перш за все, порушення законів, відхід від сплати податків, які спостерігаються по суті справи, у всіх сферах підприємництва [135].
Г. Оганян	За суспільно-економічною суттю: результат порушення рівноваги між суб'єктами держави щодо створення і розподілу продукту, яке відбулося внаслідок такої дерегуляції економіки, що порушила паритетність розвитку окремих її сфер і, відповідно, баланс інтересів суб'єктів господарювання. За економічною суттю: високодохідна (високоприбуткова) сфера діяльності, норма прибутку якої компенсує окремим громадянам або групі людей матеріальні витрати та моральні збитки від ризиків з її здійснення; не контролюється державою, не враховується офіційною статистикою, внаслідок чого її обсяги не включаються у валовий внутрішній продукт і не оподатковуються. Тіньова економіка є джерелом незаконного привласнення частини результатів суспільної праці у вигляді прибутку, майна, цінних паперів тощо з метою збагачення або збільшення легально отриманих доходів [98].

А. Олейнік, А. Вакурін, А. Нестеров та більшість інших науковців при визначенні поняття тіньової економіки керуються саме критерієм незаконності. При цьому А. Олейнік тіньовою визнає сферу, в якій економічна діяльність здійснюється поза законом, без дотримання законодавчих норм, правових і формальних правил господарської діяльності [90]. А. Вакурін і А. Нестеров визначають тіньову економіку як економічні відносини, що не знайшли відображення у законодавстві, але й не визнаються правопорушеннями [85].

На нашу думку, критерій законності є недостатнім для відображення суті тіньового сектору економіки, оскільки може стосуватися кримінальних злочинів та не відображає ступеня порушення законодавства.

Визначення тіньової економіки, які наводяться Д. Касселом, К. Кривенко, О. Базилінською, Б. Данилишиним, С. Петренком та В. Мандибурою в тій чи іншій мірі акцентують увагу на ухиленні від контролю з боку держави як ключовій характеристиці поняття: уникнення державного обліку, ухилення від сплати податків і надання завідомо хибних даних про діяльність компанії, в результаті чого такі операції, не фіксуються в повному обсязі офіційною державною статистикою і не враховуються в ВВП [3,77,94,97,124,152].

Слід підкреслити, що дана група визначень вірно наголошує на одній з важливих ознак тіньової економіки, втім є й інші ознаки, ігнорувати які не варто. Тому визначення третьої групи вчених (О. Турчинова, В. Рогачова, Г. Огняна та ін.) є більш змістовними, оскільки вони базуються на поєднанні декількох критеріїв.

Підводячи підсумки проведеного аналізу для цілей даного дослідження слід надати власну трактовку поняття «**тіньова економіка**», **під якою пропонується розуміти сукупність економічних відносин, яка об'єднує злочинні види економічної діяльності, а також ті види економічної діяльності, здійснення яких не заборонене чинним законодавством, але в силу ухилення суб'єктів такої діяльності від державного контролю за її здійсненням (з метою мінімізації витрат та одержання доходів) порушується податкове законодавство та/або законодавство про державну реєстрацію.**

З огляду на складність явища тіньової економіки науковці досліджують цю сферу у розрізі її складових, що забезпечує більш детальний і ґрунтовний аналіз суті та проявів тіньової діяльності. Аналіз підходів науковців до виділення складових цього сектору економіки наведено в табл. 1.2.

Зміст табл. 1.2 свідчить про те, що, незважаючи на різні семантичні конструкції, науковці виділяють приблизно одні й ті ж складові. Різниця у кількості елементів полягає в об'єднанні декількох форм економічної діяльності або, навпаки, в їх деталізації. Узагальнивши вказані підходи науковців, можна виділити наступні складові тіньової економіки:

- самозабезпечення домогосподарств;

- нерегламентоване дрібне виробництво або надання послуг;
- виробнича діяльність, дозволена законом, але така, що приховується від державних органів або у офіційній звітності применшуються її результати;
- легально дозволені види економічної діяльності, які здійснюються незареєстрованими в установленому порядку економічними суб'єктами;
- виробництво і розподіл заборонених видів товарів та послуг;
- фінансові махінації, спекулятивні угоди, фіктивні договори;
- корупція, хабарництво (за результатами Центру антикорупційних досліджень та ініціатив Transparency International у 2010 р. 34 % громадян України брали хабарі [30]).

Таблиця 1.2

Підходи до виділення складових тіньової економіки

Автор	Виділені складові тіньової економіки
З. Варналій	- неофіційна (самозабезпечення домогосподарств); - іллегальна (незаконне виробництво та продаж легальних товарів без їх документального оформлення та/або реєстрації підприємств); - кримінальна (виробництво заборонених товарів) [135].
О. Базилінська	- прихована (дозволена законом і виконується виробниками, які мають на це право, але яка приховується від державних органів); - неофіційна (не декларовані легально дозволені види економічної діяльності зареєстрованих і незареєстрованих економічних суб'єктів, що приховуються); - фіктивна (не пов'язана з виробництвом товарів – фінансові махінації, фіктивні договори, спекулятивні угоди, хабарництво); - незаконна [3].
В. Удовенко	- прихована (законна діяльність, яка приховується або применшується); - неформальна (діяльність домогосподарств, яка не оподатковується); - нелегальна (діяльність, заборонена законом) [137].
В. Кузьменко та В. Маляев	- нелегальна (виробництво і розподіл заборонених видів товарів); - неповідомлена (легальна діяльність, результати якої не повідомляються податковій); - незареєстрована (незареєстрована діяльність, домашні господарства); - неформальна [69].
С. Петренко	- неофіційна (легальні види діяльності з нефіксованим виробництвом); - фіктивна (спекулятивні угоди, махінації); - кримінальна (порушення закону, зазіхання на права власності); - неформальна (хабарництво, корупція) [94].
В. Мандибура	- сектор «домашніх господарств» (самозабезпечення населення); - «неформальний» сектор (нерегламентоване дрібне виробництво, послуги); - «темно-сірий» сектор (законспірований сектор легітимної діяльності); - «чорний» сектор (кримінальний); - диверсифікація "чорної" економіки (корупція, привласнення власності) [77].

Різномірність елементів сфери тіньової економіки обумовлює певні проблеми при обчисленні обсягів тіньової діяльності. Саме тому існує декілька різних методик визначення частки тіньової економіки, при використанні яких результати суттєво відрізняються. Так, досліджуючи, показник тінізації, Ф. Шнайдер застосовував єдиний метод для всіх країн Європи, цінність якого полягає у можливості співставності отриманих результатів. Результати дослідження Ф. Шнайдера для України є невтішними: Україна має найвищий рівень тінізації економіки серед європейських країн, а саме 55,1 % від офіційного ВВП, обігнавши Росію майже на 10 % (рис. 1.1) [41].

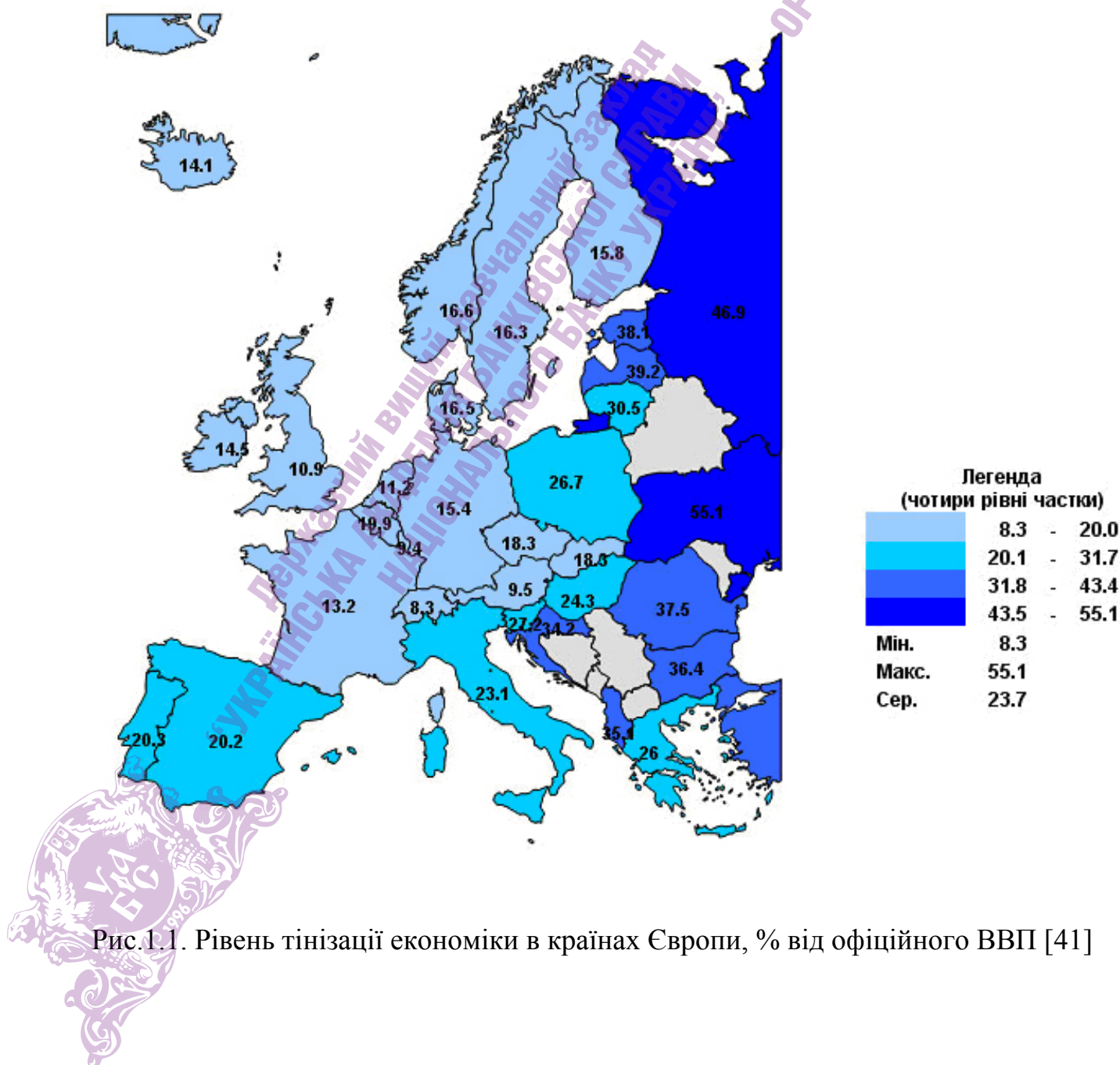

Рис.1.1. Рівень тінізації економіки в країнах Європи, % від офіційного ВВП [41]

Найнижчий рівень тінізації економіки має Швейцарія – 8,3 % від офіційного ВВП. До країн з низькою часткою тіньового сектору (до 20 %) також відносяться Люксембург (9,4 %), Австрія (9,5 %), Велика Британія (10,9 %), Нідерланди (11,2 %), Франція (13,2 %), Ісландія (14,1 %), Ірландія (14,5 %), Німеччина (15,4 %), Фінляндія (15,8 %), Швеція (16,3 %), Данія (16,5 %), Норвегія (16,6 %), Чехія (18,3 %), Словаччина (18,3 %), Бельгія (19,9 %).

За даними Міністерства економіки України тіньовий сектор України за I півріччя 2009 р. складав 36 % від офіційного ВВП – максимальне значення за весь час публікації цього показника (починаючи з 2001 р.) [2]. Динаміку обсягів тіньового сектору України з 2001 р. по 2009 р. зображено на рис. 1.2.

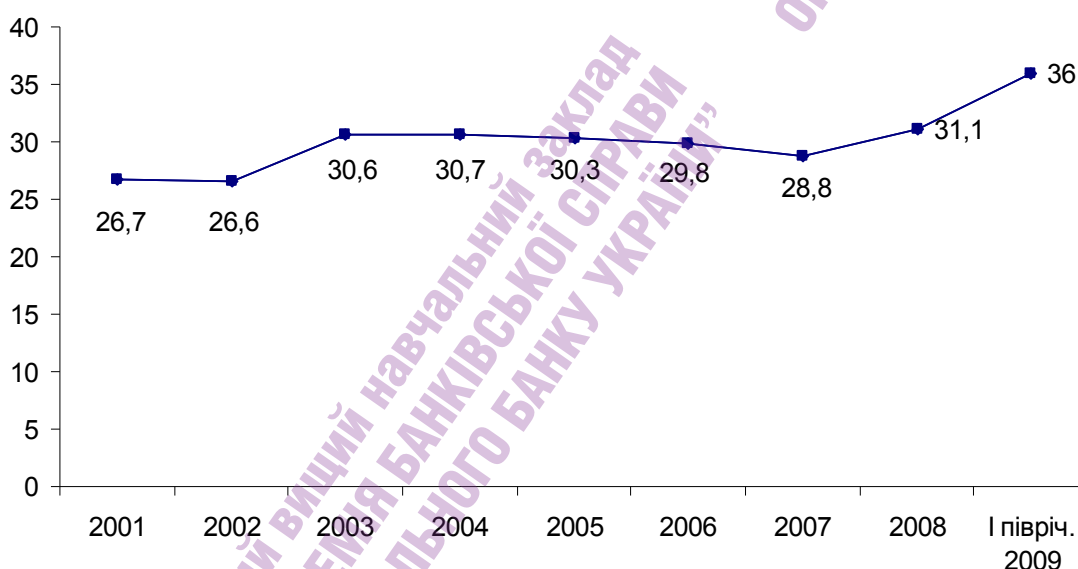

Рис.1.2. Інтегральний показник тіньової економіки в Україні, % від офіційного ВВП [2, 133]

Як бачимо, розбіжність в результатах оцінки рівня тінізації української економіки державними органами та зовнішніми дослідженнями становить 19,1 % (що більше, ніж частка тіньової економіки деяких європейських країн). Та навіть якщо керуватися результатами розрахунків Міністерства економіки України, то й 36 % - це вже рівень тінізації, який сприймається європейськими країнами як критичний. При цьому мова йде не лише про репутацію України на

міжнародній арені, а, взагалі, про подальшу спроможність вітчизняної економіки функціонувати.

Значне зростання обсягу тіньового сектору у I півріччі 2009 р. було викликане впливом фінансової кризи, оскільки в такий період відбувається дестабілізація банківської системи, погіршення стану на ринку праці та інше.

Що стосується видів економічної діяльності, в яких тіньовий сектор має найбільшу частку, то за даними Міністерства економіки України станом на 2007 та 2008 роки (рис. 1.3) до таких слід віднести у добувну промисловість, яка досягла рівня тінізації у 42% від валової доданої вартості (ВДВ). На другому місці знаходиться переробна промисловість (35,3%). Найнижчий показник було зафіксовано у сфері сільського господарства, мисливства та лісового господарства (14%) [133].

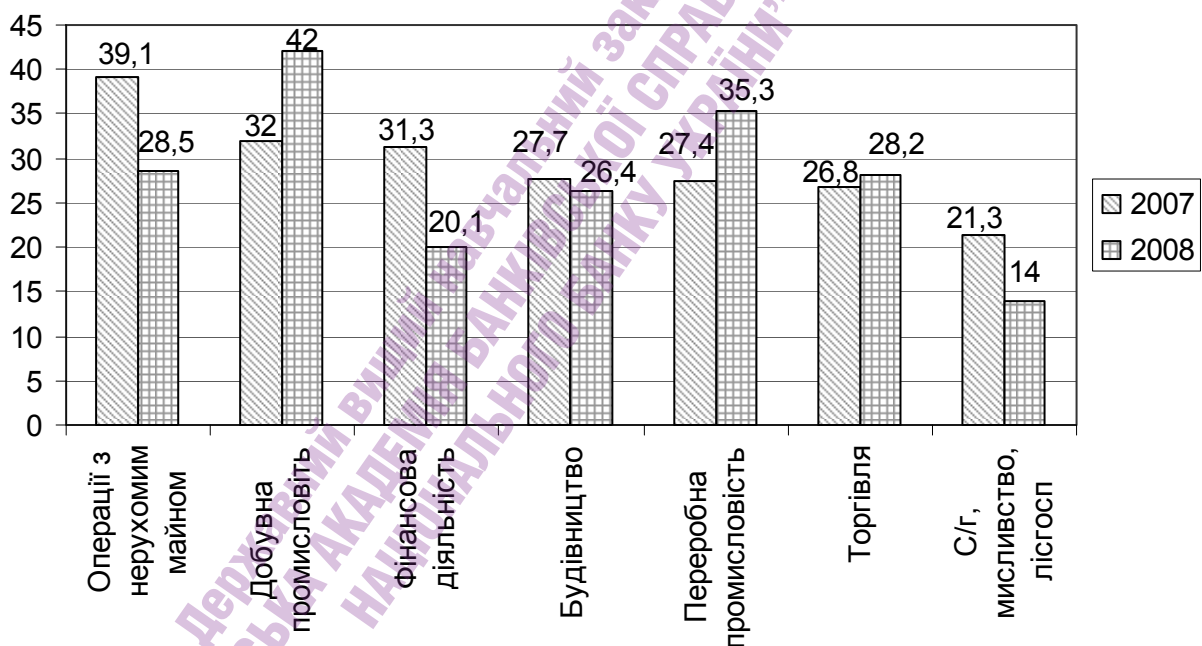

Рис. 1.3. Рівень тіньової економіки у 2007 р. та 2008 р. за методом збитковості у розрізі видів економічної діяльності, % від ВДВ [133]

Таким чином, Україна, на жаль, сьогодні не тільки має найвищий рівень тінізації економіки серед країн Європи, а й демонструє зростання цього показника. До головних чинників, що обумовлюють таке становище при обговоренні, як правило, відносять наступні:

- недоліки податкової політики, у першу чергу – це зосередженість на максимальному залученні коштів до державного бюджету спричиняє надмірний податковий тиск на юридичні і фізичні особи, що призводить до низької зацікавленості у легальному здійсненні економічної діяльності;

- скрутне становище на ринку праці, а саме зростання безробіття, низький рівень та затримки оплати праці;

- високі витрати виробництва та низька рентабельність більшості видів економічної діяльності в країні;

- недостатні обсяги внутрішніх ринків збуту для вітчизняної продукції;

- некомпетентність представників державної влади, що призводить до розробки і впровадження недосконалих регуляторних актів;

- незбалансованість вітчизняного законодавства та його нестабільність;

- недотримання основ культури конкурентної боротьби вітчизняних суб'єктів господарювання;

- високий рівень корупції на всіх рівнях влади;

- симбіоз організованої злочинності і представників влади, що призводить до зацікавленості останніх в існуванні тіньового сектору;

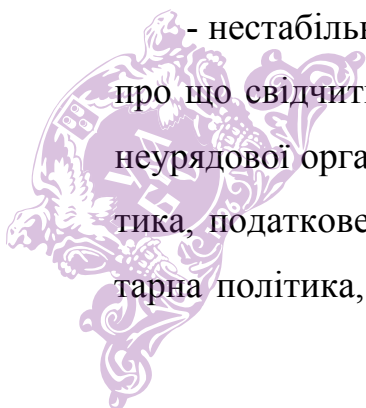
- вимагання, зловживання і утиски з боку представників державних структур, з якими змушені взаємодіяти суб'єкти господарювання;

- низька правова культура основної маси населення і господарюючих суб'єктів;

- співпраця суб'єктів тіньової економічної діяльності на міждержавному рівні;

- незахищеність суб'єктів господарювання від встановлення контролю з боку організованої злочинності за їх діяльністю;

- нестабільність інвестиційного та підприємницького клімату в Україні, про що свідчить зниження індексу економічної свободи України за рейтингом неурядової організації «The Heritage Foundation» (оцінюються торгівельна політика, податкове навантаження, ступінь втручання держави в економіку, монетарна політика, інвестиційний клімат, стан банківського і фінансового ринків,

зарплати і ціни, захист власності, законодавство і ступінь організованості ринку тощо), у якому у 2009 року Україна посіла 152 місце зі 179 країн світу і була визнана «економічно невільною країною» [133];

- недостатній захист інвесторів з боку держави, що підтверджується рейтингом «Doing business 2009», в якому Україна посіла серед 181 країни такі місця за складовими індексу: за реєстрацією власності – 140; за захистом інвесторів – 142; за легкістю отримання дозволу на будівництво – 179; за податковим тягарем – 180 місце [133];

- нестабільне політичне середовище, яке за результатами оцінки аналітичного центру Economist Intelligence Unit «забезпечило» Україні у 2009 році 16 місце зі 165 країн світу (7,6 балів порівняно з 4,6 балами у 2007 році) і увійшла до числа країн з надто високим ризиком політичної нестабільності [133].

Для розуміння суті тіньової економіки, основних принципів функціонування її суб'єктів та взаємодії з легальним сектором економіки необхідно в першу чергу звернути увагу на тіньове підприємництво.

Слід підкреслити, що науковці практично ніколи не зазначають позитивну роль тіньової економіки, зосереджуючись лише на її негативних наслідках. Ми спробуємо визначити не тільки негативний вплив тіньового сектору, а й позитивний, як для держави, так і для населення, підприємств та зовнішніх суб'єктів (табл. 1.3).

Дехто з вчених підкреслює стабілізуючу роль тіньової економіки, до якої відносять позитивні наслідки її функціонування.

Нелегальний сектор економіки забезпечує населенню зайнятість і тим самим збільшує його доходи. Однак працівники цього сектору змушені платити за таке працевлаштування соціальною незахищеністю та ризиком тимчасової втрати працездатності, яка не буде передбачати страхові відшкодування. Крім того, диференціація доходів працівників легального і нелегального секторів сприяє наростанню соціальних конфліктів у суспільстві.

Тіньова економіка забезпечує підприємцям головне – можливість реалізації підприємницького потенціалу. Теоретично підприємницький потенціал може

бути реалізований і у відповідності до чинного законодавства, однак в такому випадку суб'єкт господарювання змушений витратити значні ресурси задля задоволення вимог численних інстанцій відповідно до передбаченої процедури реєстрації і супроводу господарської діяльності. Слід підкреслити, що у випадку вибору такого шляху, підприємства обмеженні в отриманні легальних інвестицій та можливостях легального захисту своїх прав і інтересів.

Таблиця 1.3

Позитивні та негативні наслідки впливу тіньової економіки на економічні суб'єкти

Суб'єкт економіки	Позитивні наслідки	Негативні наслідки
Населення	<ul style="list-style-type: none"> - можливість виплати більшої заробітної плати працівника нелегального сектору (як результат ухилення від сплати податків та відрахувань); - забезпечення зайнятості населення; - збільшення загальних доходів населення. 	<ul style="list-style-type: none"> - залучення населення до сфери незаконних відносин; - поглиблення диференціації доходів населення; - соціальна незахищеність працівників нелегальних підприємств; - відсутність можливості страхування працівників від нещасного випадку і тимчасової втрати працездатності.
Підприємство	<ul style="list-style-type: none"> - можливість реалізації підприємницького потенціалу; - збільшення доходів у зв'язку з несплатою податків. 	<ul style="list-style-type: none"> - обмеженість у впровадженні науково-технічних інновацій, що призводить до зниження продуктивності праці; - відсутність легальних інвестицій; - обмежені можливості використання легальних механізмів для захисту прав власності та умов конкуренції.
Держава	<ul style="list-style-type: none"> - стабілізуюча роль (за умов централізованого управління або перехідної економіки); - мінімізація втрат в умовах тривалої економічної кризи; - можливість акумуляції тимчасового вільних коштів; - зростання споживчого попиту з боку населення; - стимулювання зростання доходів і податкових платежів у галузях, суміжних з тіньовим сектором. 	<ul style="list-style-type: none"> - збільшення податкового навантаження на легальних суб'єктів господарювання; - складність точного визначення обсягів тіньового сектору призводить до помилок макроекономічної політики; - недоотримання коштів держбюджетом внаслідок ухилення від сплати податків; - зниження дієвості грошово-кредитної політики через великий обсяг готівкової маси; - посилення корупції на всіх рівнях державної влади.
Зовнішні суб'єкти	<ul style="list-style-type: none"> - економія на податкових платежах, митних зборах тощо; - зростання конкурентоспроможності товарів за рахунок зменшення витрат на платежі державі. 	<ul style="list-style-type: none"> - відсутність гарантій для зовнішніх інвесторів; - зростання інвестиційних ризиків.

Тіньова економіка, забезпечуючи зростання споживчого попиту, акумулюючи тимчасово вільні кошти, тим не менш, суперечить інтересам держави щодо стратегічного соціально-економічного розвитку. Тінізація економіки спричиняє зниження ефективності державної політики, ускладнює регулювання економічних відносин грошово-кредитними та податковими інструментами.

Незначні зовнішні інвестиції в економіку країн з високою часткою тіньової економіки ще більш скорочуються у зв'язку з високими інвестиційними ризиками.

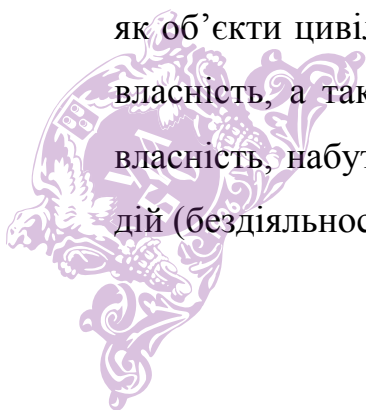
Таким чином, тіньова економіка в деякій мірі компенсує недосконалість легальних соціально-економічних відносин та державного управління, але тінізація підприємницької діяльності має й свою ціну, платити яку змушені не тільки суб'єкти підприємництва, а й абсолютно всі учасники економічних відносин.

Враховуючи складові елементи тіньової економіки, очевидним є те, що переважну частину тіньового капіталу складають доходи, отримані саме незаконним шляхом. Виходячи з цього, необхідно визначитися з тлумаченням незаконних доходів, яке використовуватиметься при подальшому викладенні результатів дослідження.

Найлаконічніше визначення незаконних доходів, яке наводиться авторами в багатьох публікаціях, має наступне формулювання: незаконні доходи - це доходи, отримані в зв'язку з порушенням діючого законодавства.

Л. Брич тлумачить незаконний дохід як дохід, здобутий в результаті заняття забороненою діяльністю (вчинення злочину чи іншої протиправної діяльності) або одержаний внаслідок діяльності, яка хоч і не заборонена, але проводиться з порушенням порядку заняття нею [13].

Російське законодавство визначає доходи, отримані незаконним шляхом, як об'єкти цивільних прав, тобто речі, включаючи гроші, цінні папери та іншу власність, а також юридичні акти або документи, що забезпечують право на власність, набуті в результаті здійснення (скоєння) небезпечних протиправних дій (бездіяльності) [116].

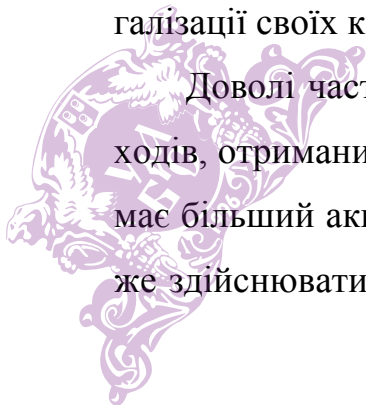
Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» доходи, одержані злочинним шляхом, – це будь-яка економічна вигода, одержана внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння, що передує легалізації (відмиванню) доходів, яка може складатися з матеріальної власності чи власності, що виражена в правах, а також включати рухоме чи нерухоме майно та документи, які підтверджують право на таку власність або частку в ній [106].

Враховуючи наведені вище визначення, для цілей даного дослідження пропонується розуміти **доходи, одержані злочинним шляхом, як будь-яку економічну вигоду, яка може складатися з матеріальної власності чи власності, вираженої в правах, одержання якої пов'язане з порушенням законодавства будь-якого ступеня важкості.**

А. Бекряшев і І. Белозеров виділяють групу злочинів, майнові результати скоєння яких найчастіше стають предметами легалізації, а саме: розкрадання; контрабанда; вимагання коштів; незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин; зброї; незаконне підприємництво і банківська діяльність; організація або утримання притонів для проституції; незаконне розповсюдження порнографічних матеріалів або предметів; отримання хабара; ухилення від сплати податків та ін. [7].

Доходи, отримані незаконним шляхом, як правило, не можуть відкрито використовуватися у великих обсягах, оскільки значні суми коштів привертають увагу правоохоронних та контролюючих державних органів. Зацікавившись, органи контролю можуть виявити незаконні джерела їх походження, що тягне за собою покарання власників таких коштів. Тому бажання відкритого використання незаконних доходів змушує їх власників здійснювати пошук варіантів легалізації своїх коштів.

Доволі часто вчені ототожнюють поняття «легалізації» і «відмивання» доходів, отриманих злочинним шляхом. Слід зауважити, що «відмивання» завжди має більший акцент на кримінальності таких дій, в той час як «легалізація» може здійснюватися за сприяння влади, наприклад, в рамках податкової амністії.

Враховуючи цілі нашого дослідження, суттєвої необхідності у розмежуванні цих понять немає.

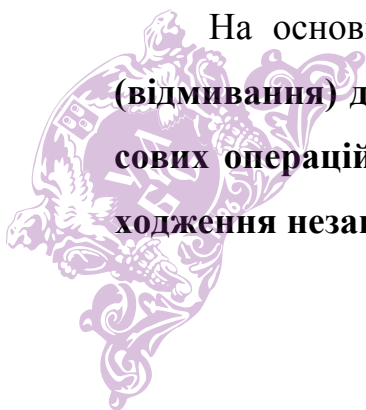
В. Мандибура визначає «відмивання» грошей як процес, під час якого "брудні" гроші (головним чином готівка), які отримані внаслідок протиправних, суспільно небезпечних дій, пропускаються через банківську та фінансову системи. Таким чином «брудні гроші» перетворюються в "чисті" гроші, тобто їм надається вигляд цілком легітимних доходів, і правоохоронні органи втрачають можливість встановити особу, що є ініціатором кримінальної угоди, або визначити першоджерело злочинного походження цих коштів [77].

Група авторів (С. Дмитров, О. Меренкова, Л. Левченко, Т. Медвідь) пропонують розуміти процес легалізації злочинних коштів як складну схему послідовних дій, спрямованих на заплутування істинних джерел походження кримінальних капіталів завдяки їх трансформації з одних активів в інші шляхом численних та різноманітних фінансових операцій [83].

Л. Виноградова та Н. Гаража трактують легалізацію доходів, одержаних злочинним шляхом, як умисні корисно мотивовані дії, які спрямовані на надання правомірності фактичним відносинам спрямування доходів від незаконної діяльності, використання, володіння, розпорядження ними [26].

Згідно Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом – це будь-які дії, пов'язані з коштами (власністю), одержаними (здобутими) внаслідок вчинення злочину, спрямовані на приховування джерел походження зазначених коштів (власності) чи сприяння особі, яка є співучасником у вчиненні злочину, що є джерелом походження зазначених коштів (власності) [106].

На основі розглянутих підходів пропонується визначити: **легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом як сукупність фінансових операцій, виконання яких унеможливило встановлення джерел походження незаконних доходів і тим самим забезпечує їх легітимність.**

Необхідно зазначити, що операції по легалізації доходів самі по собі, як правило, є легальними фінансовими операціями, однак кошти, які в них використовуються, є незаконними, як власне і мета виконання таких операцій.

Виходячи із суті процесу легалізації незаконних доходів, можна виділити наступні цілі відмивання доходів:

- приховування незаконних джерел походження коштів;
- надання легітимного вигляду доходам;
- приховування осіб, які займаються незаконною діяльністю задля отримання високих доходів;
- забезпечення оперативного доступу до коштів із нелегальних джерел;
- створення умов для вільного використання незаконних коштів;
- забезпечення умов для інвестування незаконних доходів в легальний бізнес.

Досліджуючи явище легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом, найчастіше розглядають модель цього процесу, яка передбачає виділення трьох основних стадій: розміщення, розшарування, інтеграція (рис. 1.4).

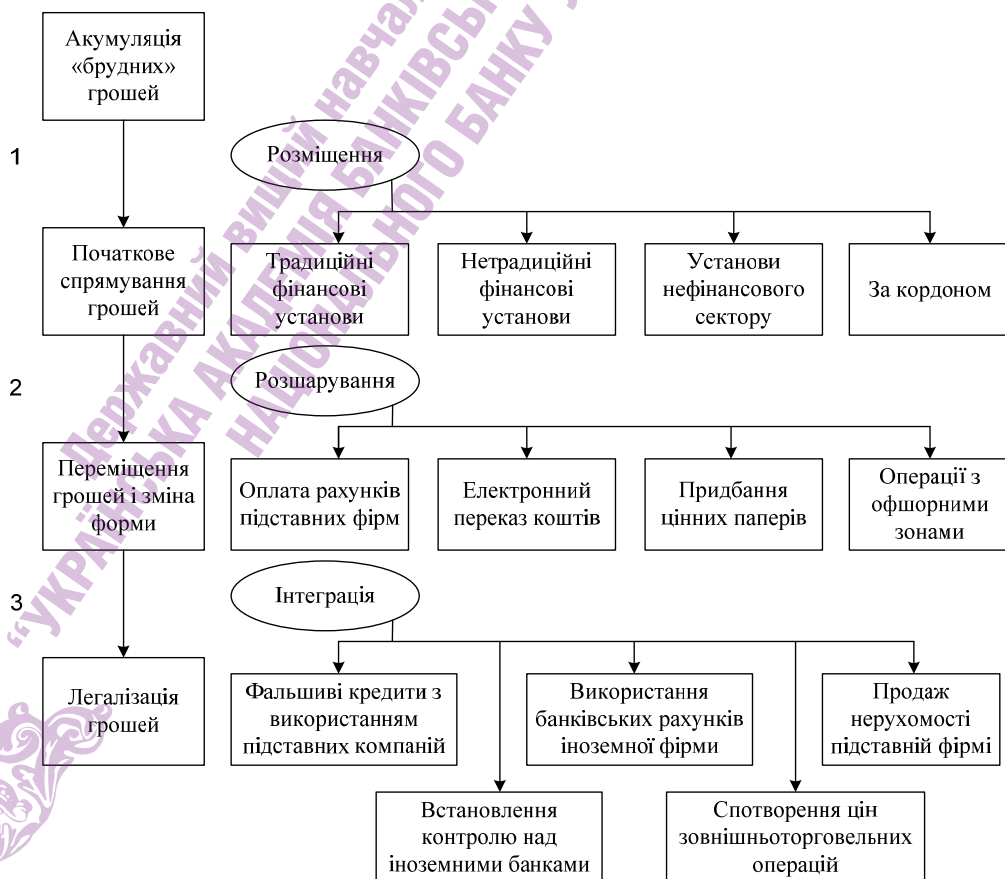

Рис. 1.4. Модель відмивання незаконних коштів

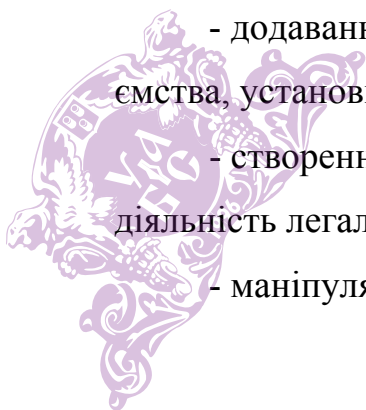

На першій стадії – стадії розміщення – відбувається фізичне розміщення коштів та їх територіальне віддалення від першоджерел. Цей етап розміщення готівки є найбільш слабким елементом процесу відмивання коштів і саме на цьому етапі незаконні доходи мають найвищий ризик бути виявленими контролюючими органами.

Для розміщення незаконних коштів можуть використовуватися традиційні фінансові установи, нетрадиційні фінансові установи, установи нефінансового сектору, а також вивезення коштів за кордон.

При використанні для таких цілей традиційних фінансових установ розміщення коштів відбуваються наступні дії:

- структурування операцій з готівкою, тобто здійснення платежів, а також внесення коштів на банківський рахунок, сумами, що не перевищують межі, вище якої операції привертають увагу контролюючих органів;
- фальсифікація документів з метою приховання джерел незаконних доходів та їх власників;
- використання винятків у законодавчих нормах і положеннях, процедурах і пристосування незаконної або нелегальної діяльності під умови законодавства;
- застосування міжбанківського переказу та пересилки грошових коштів в банки-кореспонденти;
- створення колективних рахунків, які формуються за рахунок дрібних вкладів від різних осіб;
- операції переведення коштів в іноземну валюту;
- встановлення контролю з боку злочинної організації над легальною фінансовою установою, через яку здійснюються потім операції відмивання;
- додавання злочинних коштів до виручки легально працюючого підприємства, установи;
- створення власних фіктивних підприємств, котрі прикривають злочинну діяльність легальним бізнесом;
- маніпуляції з цінами при реалізації товарів;

- смерфінг – купівля банківських облігацій, цінних паперів на пред'явника на суму меншу, ніж та, за якої здійснюється ідентифікація клієнта;

До нетрадиційних фінансових установ, через які здійснюється відмивання коштів, науковці відносять фондові і валютні біржі, товарні брокери, брокери цінних паперів і металів та інші. Відмивання через нетрадиційні фінансові установи відбувається більшістю тих же способів, що й через традиційні.

Розміщуючи кошти через нефінансовий сектор, як правило, використовують благодійні організації, установи індустрії розваг, автомобільний бізнес та інші підприємства торгівлі і послуг.

На другій стадії моделі, тобто на стадії розшарування, здійснюються операції маскування коштів та їх подальша трансформація у різноманітні активи. Операції цієї стадії часто мають міжнародний характер, оскільки залучення міжнародних організацій ускладнює відслідковування коштів контролюючими органами.

На сьогоднішній день, як підтверджує аналіз останніх публікацій, найзручнішим методом відмивання є електронний переказ коштів, за рахунок його анонімності і відсутності географічних обмежень. Крім того розповсюдженим способом відмивання є здійснення грошових переказів для оплати фіктивних рахунків за послуги підставних фірм, часто закордонних. Подальше розшарування незаконних капіталів відбувається також шляхом купівлі цінних паперів. При цьому значна роль у відмиванні належить офшорним зонам, для чого розробляються відповідні схеми. Для подібних цілей використовуються також країни зі слабкою системою фінансового контролю.

На стадії інтеграції гроші набувають легітимного вигляду і повертаються в офіційну економіку. До найбільш розповсюджених операцій по виконанню процесу відмивання коштів на цій стадії відносять такі операції: оформлення фальшивих кредитів з використанням підставних компаній; використання банківських рахунків іноземної фірми; продаж нерухомості підставній фірмі; встановлення контролю над іноземними банками; спотворення цін зовнішньоекономічних операцій [61]. Відмиті кошти інвестуються переважно в легальні сек-

тори економіки, а також у такі легальні підприємства і організації, які у подальшому можуть бути використані в діяльності для цілей організованої злочинності.

Таким чином, необхідно констатувати, що для відмивання брудних грошей використовуються різноманітні операції, арсенал яких постійно поповнюється. При цьому значна кількість операцій з легалізації носять міжнародний характер, що значно ускладнює або унеможлиблює їх відслідковування контролюючими органами.

Таким чином, навіть занижені обсяги тіньової економіки свідчать про те, що відмивання грошей є гострою проблемою для України, а методи боротьби з легалізацією доходів отриманих незаконним шляхом, є актуальним питанням для усіх рівнів державного управління.

1.2 Державна регуляторна політика у сфері протидії легалізації незаконних доходів

Питання протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, було і залишається актуальним, бо не так давно був період часу, коли Україна знаходилась у чорному списку FATF, що фактично означало часткову ізоляцію її фінансової системи. Не зважаючи на те, що частину проблем було вирішено і Україна зараз відповідає міжнародним стандартам в цій сфері, залишається досить значне, доки що не розв'язаних. Багато в чому це обумовлено значною долею тіньового сектору економіки. Тому дослідження питань протидії легалізації (відмиванню) незаконних доходів було і залишається важливими складовими державної регуляторної політики.

Перш ніж аналізувати систему заходів щодо протидії легалізації (відмиванню) незаконних доходів на державному рівні в Україні, визначимо, яким чином організована така діяльність в розвинених країнах світу. В світовій практиці склалося два підходи до вирішення проблеми відмивання грошей – американський (в першу чергу – досвід США) і європейський (в першу чергу досвід Великобританії) [147]. Американський підхід є більш витратним з точки зору

державного регулювання, оскільки він розрахований на більш жорсткий контроль за роботою фінансових інститутів і банків. За законодавством США відмивання грошей веде за собою карну відповідальність і в даний момент нараховується близько 180 підстав за якими ту чи іншу особу можуть притягнути до відповідальності. Якщо при розгляді справи буде доведено факт відмивання грошей, але у переліку підстав даний спосіб не значиться, то список підстав можуть розширити [52].

До державних органів виконавчої влади, які контролюють діяльність фінансової сфери, в США відносяться Організація по боротьбі з фінансовими злочинами (U.S. Financial Crimes Enforcement Network), Податкове управління, Федеральна митна служба, Секретна служба Міністерства фінансів, Управління контролера грошового обігу - адміністраційних банків Міністерства фінансів, Міністерство фінансів, Міністерство юстиції, Федеральне бюро розслідування та інші уповноважені органи.

Результати аналізу законодавства в сфері запобігання легалізації незаконних доходів, а також особливостей покарання за даний тип злочину, представлено в таблиці 1.4.

Проаналізуємо дану проблему в деяких країнах. Наприклад, систему боротьби з легалізацією незаконних доходів у цій країні вважають надзвичайно ефективною. У цій країні відмивання грошей відноситься до серйозних злочинів, пов'язаних з торгівлею наркотиками, тероризмом, крадіжками, шахрайством, здирством, нелегальним користуванням депозитами, шантажем. Висока ефективність системи протидії легалізації незаконних доходів Великобританії забезпечується законодавчо закріпленим обов'язком установ фінансово-кредитної системи інформувати про сумнівні операції своїх клієнтів уповноважені державні органи. Контроль за даною діяльністю покладається на інспекторів по протидії відмиванню грошей, в першу чергу фахівців найвищої категорії, службовий статус яких настільки високий, що дозволяє їм бути незалежними у прийнятті відповідальних рішень. Дані працівники мають доступ до всіх операцій і інформації щодо клієнтів банку [52, 57,119].

Таблиця 1.4

Характеристика нормативно-законодавчо бази у галузі боротьби з легалізацією незаконних доходів
в деяких країнах світу*

Країна	Законодавча база	Відповідальність за порушення законодавства
США	<ul style="list-style-type: none"> - законодавство про боротьбу з відмиванням грошей, який є складовою законодавства по боротьбі із зловживаннями наркотиками; - законодавство про корумповані організації, а також ті, що знаходяться під впливом рекетирів; - законодавство про психотропні речовини; - законодавство «Про забезпечення всеосяжного механізму для знищення і перешкоджанню тероризму 	Карна відповідальність. Ув'язнення строком до 20 років. Штраф до 500 тис. дол. Або на суму, що вдвічі перевищує сукупну суму угод, по відношенню до яких пред'явлено обвинувачення (в залежності від того, яка сума більше).
Великобританія	<ul style="list-style-type: none"> - законодавство про карну відповідальність за легалізацію доходів, отриманих в результаті злочинних дій; - законодавство про протидію відмиванню грошей. 	Карна відповідальність. Покарання до 14 років позбавлення волі і штраф; за розголошення інформації - до 5 років; за недонесення про операції, що стали відомими, за "відмивання" грошей - до 5 років.
Італія	<ul style="list-style-type: none"> - Закон № 646 «Про боротьбу з мафією», - Закон № 55 «Про діяльність фінансово-кредитних інститутів країни». 	Карна відповідальність. Позбавлення волі на строк від 7 до 12 років і крупний штраф відносно осіб, зайнятих легалізацією доходів і майна, здобутого злочинним шляхом. При цьому покарання може бути збільшене, якщо такі ж дії здійснюють посадові особи, використовуючи при цьому своє службове положення.
Австрія	<ul style="list-style-type: none"> - законодавство про валютні операції; - законодавство про банківську справу; - Доповнення до Кримінального кодексу про відповідальність юридичних і фізичних осіб за відмивання грошей. 	Карна відповідальність. Ув'язнення на термін більше 3 років.
Німеччина	<ul style="list-style-type: none"> - законодавство про боротьбу з торгівлею наркотиками і іншими формами організованої злочинності; - законодавство про виявлення доходів, отриманих злочинним шляхом. 	Карна відповідальність. Позбавлення волі на термін більше року.

* складено автором з використанням робіт [27, 52, 57, 66, 79, 119, 147, 149]

Фінансові організації Італії повинні повідомляти про всі підозрілі операції в Ufficio Italiano dei Cambi (UIC) – спеціальний орган Банку Італії, який виконує функції фінансової розвідки.

Діяльність по протидії легалізації (відмиванню) злочинних доходів в Австрії здійснює спеціальний підрозділ, створений в складі Групи боротьби з організованою злочинністю (EDOK). Даний спеціальний підрозділ розглядає повідомлення щодо підозрілих операцій, що направляються кредитно-фінансовими інститутами Австрії, у Австрії законодавчо наказується кредитним організаціям і фінансовим інститутам при встановленні стосунків з клієнтом, відкритті і закритті рахунків, отриманні кредитів тощо з'ясувати правовий статус і докладні дані про іноземного клієнта [119].

В Німеччині законодавчо встановлено вимоги щодо обов'язкової ідентифікації клієнтів, зберігання відповідної інформації в архівах організацій, повідомлення про підозрілі операції в правоохоронні органи і організації внутрішнього контролю у всіх інститутах кредитно-фінансової сфери країни. Виконання даних обов'язків покладене на певний круг суб'єктів, який законодавчо розподілений на дві групи. До першої групи входять банки і небанківські фінансові інститути, а також Федеральна поштова служба, в другу групу включені деякі з інших підприємств і установ, а також компетентні фізичні особи, до яких відносяться юристи (адвокати, законні представники, нотаріуси), довірчі керівники, бухгалтери, податкові консультанти.

Значні повноваження надано Федеральному відомству кримінальної поліції. На підставі даних повноважень відомство має право на проведення розслідування за кордоном фактів, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) грошових коштів [79].

В якості приклада слід також розглянути досвід Російської Федерації – держави, яка пройшла шлях від «чорного списку» FATF до членства у цій організації. За основу системи протидії легалізації нелегальних доходів в РФ покладено британський підхід. Координатором у цьому питанні виступає Федеральна служба по фінансовому моніторингу. Законодавчо передбачено, що у всіх ко-

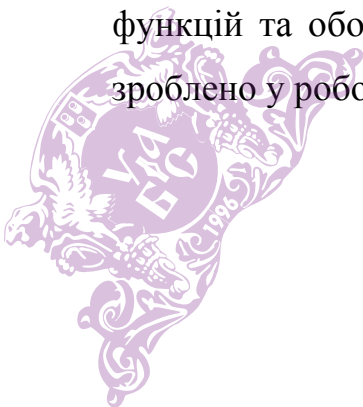
мерційних банках повинні бути розроблені правила внутрішнього контролю, а також повинен бути створений структурний підрозділ, який відповідає за перевірку бухгалтерської звітності банківської установи, та розглядає свою діяльність як забезпечення безпеки самого банку [149].

В Україні базовим нормативно-правовим актом, що встановлює правовий механізм протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму є Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму».

З метою регулювання відносин у сфері боротьби з легалізацією Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» передбачено обов'язковий фінансовий моніторинг. Відповідно до Закону обов'язковий фінансовий моніторинг – це сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами первинного фінансового моніторингу, з виявлення фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу, ідентифікації учасників таких операцій та вивчення їх діяльності, ведення обліку цих операцій та відомостей про їх учасників, обов'язкового звітування про них Спеціально уповноваженому органу, а також подання додаткової інформації про фінансові операції та їх учасників, що стали об'єктами фінансового моніторингу з боку Спеціально уповноваженого органу [106].

Згідно з цим законом, система фінансового моніторингу в Україні складається з двох рівнів – первинного та державного. Її складові представлені на рис. 1.5 [106].

На підставі аналізу положень вказаного закону, інших нормативно-правових актів, а також літературних джерел, можна здійснити систематизацію функцій та обов'язків суб'єктів фінансового моніторингу в Україні, що було зроблено у роботі і результати чого представлено в Додатку А.

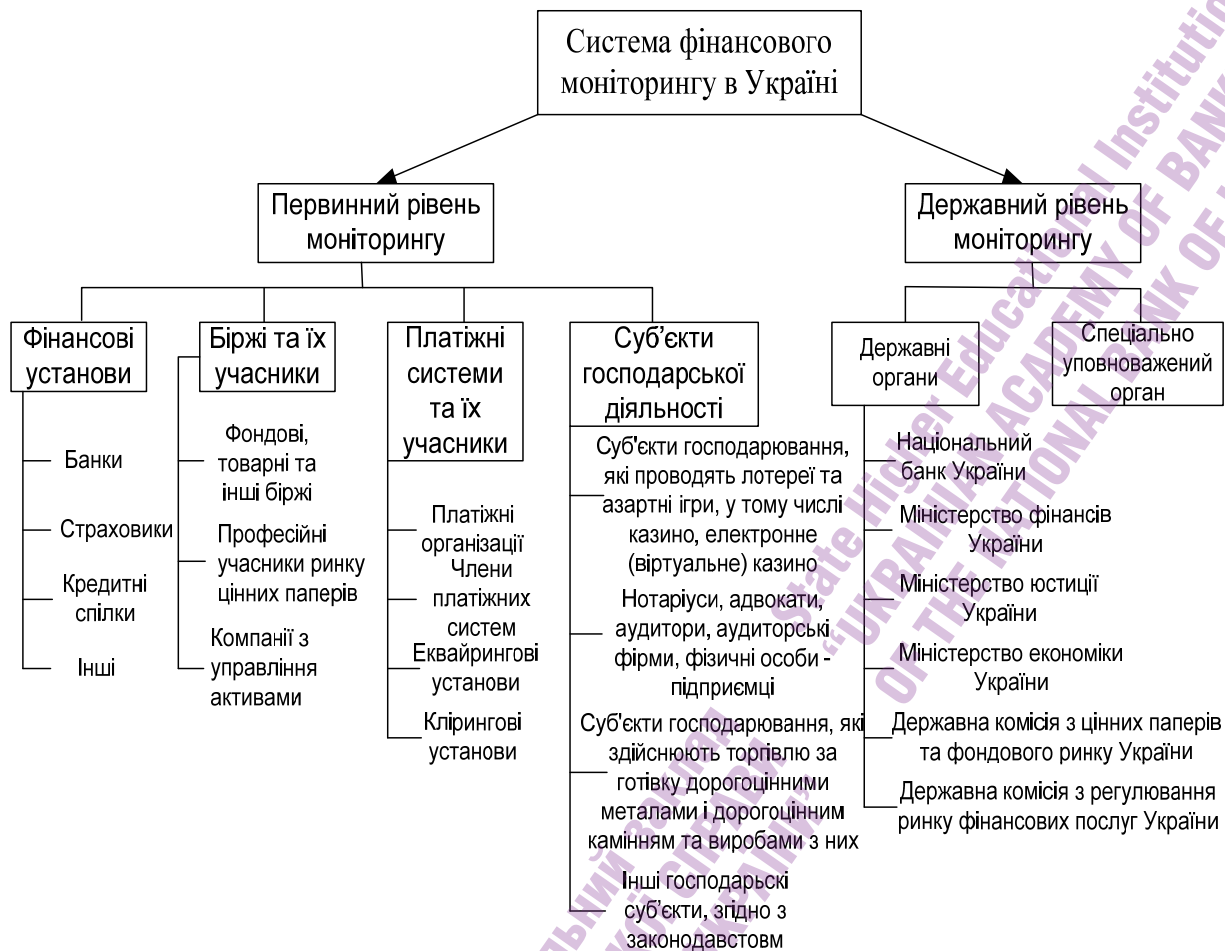
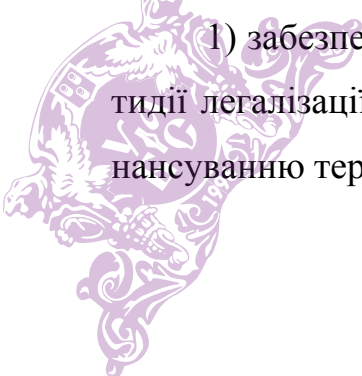

Рис. 1.5. – Система фінансового моніторингу в Україні

Для організації ефективної протидії легалізації незаконних доходів та фінансуванню тероризму в Україні було створено центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом – Державний комітет фінансового моніторингу України. Його діяльність спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Діє він на підставі Положення «Про Державний комітет фінансового моніторингу України», що було затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 31 січня 2007 р. № 100.

Згідно з Положенням про Державний комітет фінансового моніторингу України до його основних завдань відносять:

1) забезпечення реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму;

2) збирання, оброблення та аналіз інформації про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу, інші фінансові операції або інформації, що може бути пов'язана з підозрою у легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванні тероризму;

3) створення та забезпечення функціонування єдиної державної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму;

4) налагодження співпраці, взаємодії та обміну інформацією з державними органами, компетентними органами іноземних держав та міжнародними організаціями в зазначеній сфері;

5) забезпечення представництва України в установленому порядку в відповідних міжнародних організаціях [100].

Розробка і впровадження заходів протидії легалізації незаконних доходів відбувається з дотриманням наступних принципів:

- верховенства права;
- пріоритету захисту прав людини;
- системності;
- комплексності;
- відповідності потребам часу та орієнтації на кінцевий результат;
- наукової обґрунтованості;
- активного співробітництва з іноземними державами [114].

Систематизація правил і обов'язків Державного комітету фінансового моніторингу України дозволило визначити наступні його функції: превентивна, регулююча, облікова, координаційна, аналітична, інформаційна, комунікаційна, законодавча, навчально-методична.

Дерфінмоніторинг готує та приймає участь в розробці нормативно-правових актів з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму.

Інформаційна функція Держфінмоніторингу полягає в співпраці з органами виконавчої влади, місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання з

питань одержання інформації, необхідної для виконання його функцій, а також правоохоронними органами для протидії легалізації незаконних доходів. Крім того Держфінмоніторинг повинен повідомляти суб'єкти первинного фінансового моніторингу після надходження відповідної інформації від правоохоронних органів, про факт порушення кримінальної справи (або про факт закриття кримінальної справи в ході досудового слідства), а також подавати йому інформацію про прийняті судами рішення за такими кримінальними справами з одночасним повідомленням відповідного суб'єкта державного фінансового моніторингу.

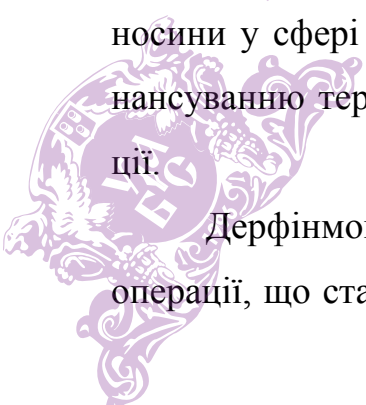
Важливим напрямком діяльності Комітету є аналітична робота. В рамках даної функції він проводить аналіз ефективності заходів щодо функціонування системи фінансового моніторингу в державі на підставі інформації, поданої органами державної влади, а також методів та фінансових схем легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму.

Комунікаційна функція Держфінмоніторингу полягає в співпраці з державними органами з питань, що стосуються його компетенції, а також з міжнародними організаціями з питань запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом або фінансуванню тероризму;

Ефективність Держфінмоніторингу недосяжна без упереджувальних дій, які забезпечуються реалізацією превентивної функції. В основному ця функція полягає в аналітичних зусиллях по передбаченню можливих схем легалізації незаконних доходів та виявленню у фінансових операціях ознак діяльності з використання доходів, одержаних злочинним шляхом.

На Держфінмоніторинг покладені завдання догляду за дотриманням суб'єктами первинного фінансового моніторингу законодавства, що регулює відносини у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) ОЗШ або фінансуванню тероризму. Ці завдання реалізуються в рамках контрольної функції.

Держфінмоніторинг забезпечує ведення обліку інформації про фінансові операції, що стали об'єктом фінансового моніторингу, матеріалів правоохорон-

них органів, процесуальних рішень, прийнятих за результатами їх розгляду правоохоронними органами. Ведеться також облік інформації про результати досудового слідства та судові рішення у справах, по вказаній проблематиці, матеріалів у рамках співробітництва з міжнародними організаціями.

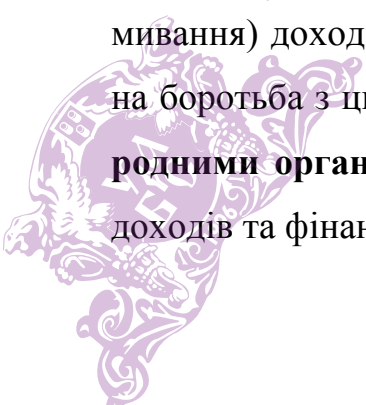
Наглядова функція полягає в здійсненні нагляду за діяльністю відповідних суб'єктів первинного фінансового моніторингу, зокрема шляхом проведення планових та позапланових перевірок, у тому числі виїзних. Держфінмоніторинг також проводить перевірку організації професійної підготовки працівників, відповідальних за проведення моніторингу;

В рамках регулюючої функції Держфінмоніторинг вживає відповідно до законодавства заходи по недопущенню до управління суб'єктами первинного фінансового моніторингу осіб (прямо чи опосередковано), які мають непогашену або незняту судимість за корисливі злочини або тероризм. Комітет також вживає заходи для недопущення формування статутних капіталів суб'єктів моніторингу за рахунок коштів, джерела походження яких неможливо підтвердити.

Держфінмоніторинг забезпечує організацію та координацію роботи з перепідготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів органів державної влади з питань фінансового моніторингу та працівників суб'єктів первинного фінансового моніторингу, відповідальних за його проведення.

Крім вищезгаданих функцій Держфінмоніторинг здійснює управління об'єктами державної власності, що належать до сфери його управління, забезпечує виконання завдань з мобілізаційної підготовки та реалізацію державної політики стосовно державної таємниці, здійснення контролю за її збереженням.

В епоху економічної, а особливо фінансової глобалізації, легалізація (відмивання) доходів остаточно стала транскордонною проблемою. Тому ефективна боротьба з цим явищем в Україні неможлива без **співробітництва з міжнародними організаціями** по боротьбі з легалізацією (відмиванням) злочинних доходів та фінансування тероризму.

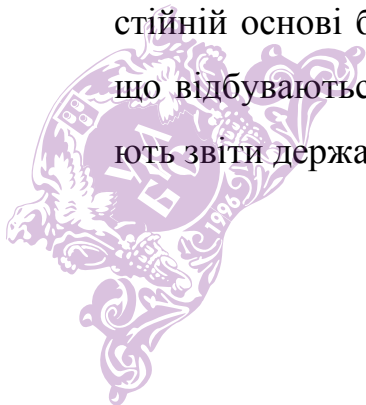
Необхідність і базові напрями такої співпраці закріплені законодавчо. Згідно зі статтею 21 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» міжнародне співробітництво здійснюється суб'єктами державного фінансового моніторингу за принципом взаємності відповідно до цього Закону та міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [106].

Держфінмоніторинг у рамках міжнародного співробітництва може:

- укладати міжнародні договори міжвідомчого характеру з відповідними органами інших держав з питань співробітництва у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму;
- здійснювати міжнародне співробітництво з відповідними органами іноземних держав у частині обміну досвідом та інформацією;
- забезпечувати співробітництво з Групою з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) та іншими міжнародними організаціями;
- брати участь у міжнародних конференціях, симпозиумах, семінарах, зустрічах, нарадах та інших заходах з питань, що належать до його компетенції [100].

До міжнародних організацій, з якими співпрацює Держфінмоніторинг України відносяться: FATF; Егмонтська Група; Комітет MONEYVAL; Євразійська група; ПФР США та інших країн; ООН; Базельський комітет; Світовий банк; МВФ; Інтерпол; Вольфсберзька група; інші.

Починаючи з 2002 року експерти Держфінмоніторингу України на постійній основі беруть участь в у пленарних засіданнях Комітету MONEYVAL, що відбуваються тричі на рік. Під час пленарних засідань, експерти розглядають звіти держав-членів Комітету та готують рекомендації по кожній з країн.

26 червня 2004 року Держфінмоніторинг України набув повноправного членства Егмонтської групи, яка об'єднує 101 підрозділ фінансової розвідки світу.

8 грудня 2004 року в м. Москва відбулось перше установче пленарне засідання Євразійської групи з протидії легалізації злочинних доходів та фінансування тероризму (ЄАГ) – регіональної організації за типом FATF, в ході якого було прийнято рішення щодо надання Україні статусу спостерігача в зазначеній організації.

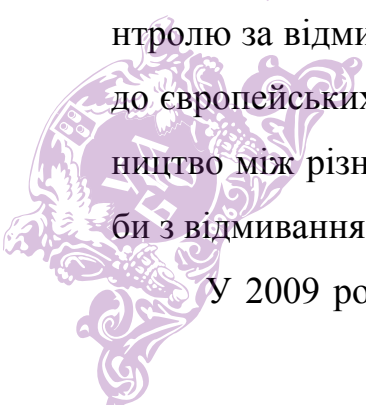
Держфінмоніторинг України активно співпрацює з Європейською Комісією в рамках проектів технічної допомоги з питань боротьби з відмиванням коштів та фінансування тероризму. Перший такий проект MOLI-UA був спрямований на створення Національної системи боротьби з відмиванням доходів, отриманих злочинним шляхом, та надання державним органам України допомоги у розширенні та вдосконаленні міжнародного співробітництва у сфері боротьби з відмиванням коштів у відповідності до міжнародних стандартів.

В рамках Проекту MOLI-UA відбулось відкриття регіональних відділень Держфінмоніторингу України, розробка нормативно-правових актів у сфері боротьби з відмиванням коштів та фінансування тероризму, налагодження конструктивного міжнародного співробітництва з іноземними підрозділами фінансової розвідки, міжнародними та профільними організаціями, вдосконалення та посилення міжвідомчого співробітництва державних органів України.

Пропозиції Держфінмоніторингу було включено до Національного плану дій TACIS для України на 2005 рік у вигляді проекту технічної допомоги щодо боротьби з відмиванням коштів та фінансування тероризму (MOLI-UA-2).

Загальною метою Проекту MOLI-UA-2 стало сприяння запобіганню і контролю за відмиванням коштів та фінансування тероризму в Україні відповідно до європейських та міжнародних стандартів. Проект спрямований на співробітництво між різними органами державної влади, які входять до системи боротьби з відмиванням коштів та фінансування тероризму.

У 2009 році європейський комітет експертів за оцінкою заходів протидії

відмиванню грошей і фінансуванню тероризму передав українській стороні звіт і меморандум за результатами своєї роботи в Україні [110]. Згідно з цим звітом заходи, що вживаються в Україні, в більшості своїй (табл. 1.5) частково відповідають 40+9 рекомендаціям міжурядової групи FATF [147].

Таблиця 1.5

Аналіз відповідності заходів з протидії відмиванню грошей і фінансуванню тероризму рекомендаціям FATF за звітом MONEYVAL

Частка, %	Рейтинг відповідності рекомендаціям FATF
4	Відповідають
24	У більшості відповідають
55	Частково відповідають
10	Не відповідають
6	Немає інформації

На основі практичного застосування методики одержані такі результати відповідності національної систем України вимогам міжнародних рекомендацій: а) правова система – 83 % відповідності (оцінювалася за трьома рекомендаціями FATF); б) фінансова система – 68 % відповідності (оцінювалася за двадцятьма рекомендаціями FATF); інституційна система – 78 % відповідності (оцінювалася за дев'ятьма рекомендаціями FATF); міжнародне співробітництво – 79 % відповідності (оцінювалася за шістьма рекомендаціями FATF). Загальний рівень відповідності – 73 % [148].

Співробітництво Держфінмоніторингу України з іноземними підрозділами фінансової розвідки заключається, в першу чергу, у обміні теоретичними знаннями та практичним досвідом, наданні консультативної допомоги та технічного сприяння.

Держфінмоніторингом України підписано понад 30 Меморандумів про взаємодію з підрозділами фінансової розвідки Російської Федерації, Бельгії, Словаччини, Естонії, Іспанії, Італії, Словенії та інших країн.

В лютому 2005 року Держфінмоніторинг України був підключений до мережі інформаційного обміну FIU NET. Це поширило межі та якість інформаційного обміну завдяки налагодженню зручних та захищених каналів багатостороннього автоматичного обміну інформацією між ПФР країн Європи. Крім

того у 2005 році була розпочата робота у проекті INDECCS по розробці сучасного програмного забезпечення для автоматизації процесу обміну інформацією між ПФР та визначення ефективності співпраці кожного ПФР (в тому числі щодо дотримання вимог 40+9 Рекомендацій FATF та Егмонтських принципів при обміні інформацією).

Результатом діяльності Держфінмоніторингу України стало те, що з 1 лютого 2006 року Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів (FATF - The Financial Action Task Force), прийняла рішення припинити процедуру активного моніторингу України. Основою прийняття такого рішення стало виконання нашою державою всіх рекомендацій FATF та на основі прогресу, щодо вдосконалення національного законодавства в сфері боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму.

Держфінмоніторингу приймає участь у заходах FATF, на постійній основі бере участь у Пленарних засіданнях та засіданнях робочих груп Егмонтської групи, у засіданнях робочих груп та заходах Євразійської групи, надає технічну допомогу іноземним колегам в розбудові та вдосконаленні національних систем протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму. В цілому Держфінмоніторинг тісно співпрацює з 117 країнами світу і ця кількість постійно зростає (рис. 1.6) [44].

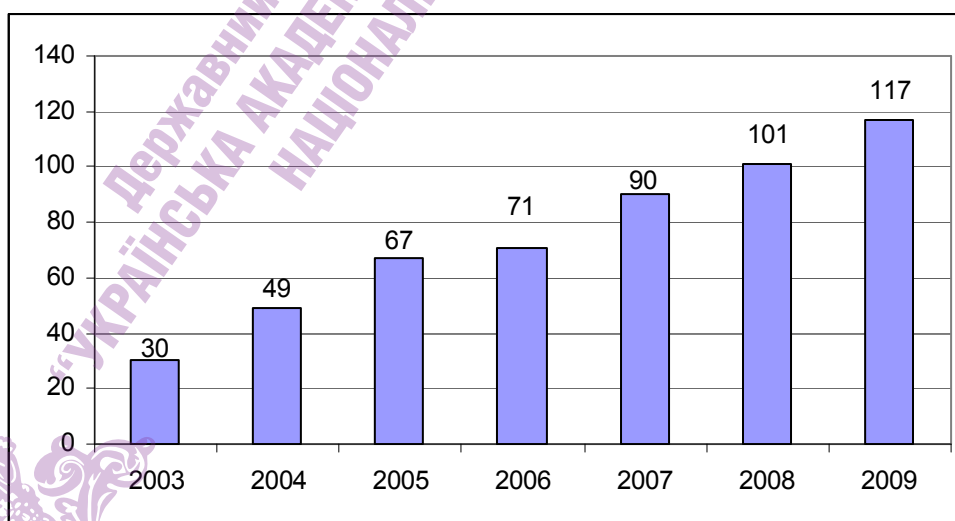

Рис. 1.6. Динаміка кількості країн, з якими співпрацює Держфінмоніторинг

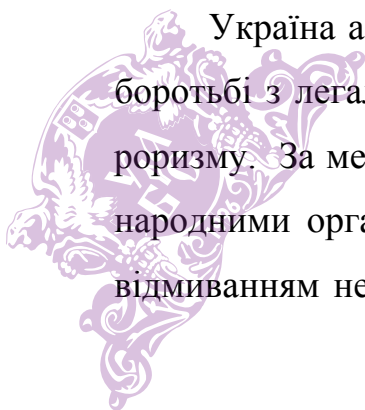

Незважаючи на постійну і тісну співпрацю іншими країнами та міжнародними організаціями, у цьому питанні є ще значна кількість проблем, вирішення яких потребує:

- створення міжнародного центру з підготовки спеціалістів державних органів та фінансових посередників з питань запобігання легалізації кримінальних доходів;
- розробки єдиної міжнародної форми обліку справ;
- посилення співпраці з міжнародними системами переказів грошей (Western Union, Money Gram, Anelik тощо), а також транснаціональними платіжними системами (Visa, Vastercard);
- створення робочої групи на базі Держфінмоніторингу, Національного банку України, банків України, а також групи міжнародних експертів з метою імплементації положень Базель III, що стосуються боротьби з незаконними доходами, в функціонування банківської системи України;
- створення єдиної міжнародної інформаційної бази по операціям та їх учасникам, що відносяться або мають ознаки відмивання незаконних доходів.

Таким чином, аналіз державного регулювання протидії легалізації (відмиванню) незаконних доходів та фінансування тероризму в Україні показав, що вона в інституційному і організаційному планах відповідає сучасним вимогам і стандартам, оскільки формувалась протягом останніх десяти років саме під впливом міжнародних організацій. Система протидії легалізації незаконних доходів в Україні є дворівневою та складається з суб'єктів первинного рівня та державного. Як і в багатьох розвинених країнах в Україні функціонує спеціальний державний орган з питань моніторингу та боротьби з легалізацією незаконних доходів – Державний комітет з фінансового моніторингу.

Україна активно співпрацює з ведучими міжнародними організаціями по боротьбі з легалізацією (відмиванням) злочинних доходів та фінансування тероризму. За менш ніж 10 років активної співпраці Держфінмоніторингу з міжнародними організаціями було досягнуто значних успіхів в сфері боротьби з відмиванням незаконних доходів. Зокрема Україну було виключено з чорного

списку FATF, українські експерти на постійній основі беруть участь у засіданнях FATF, Егмонтської Групи, Комітету MONEYVAL, Євразійської групи. Україна контактує з підрозділами фінансової розвідки багатьох розвинених країн. Втім є цілий ряд напрямів, за якими цю співпрацю необхідно посилювати та розвивати, що дозволить підвищити ефективність боротьби з легалізацією (відмивання) незаконних доходів та фінансуванням тероризму.

1.3 Базовий інструментарій протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом

Глобалізаційні економічні процеси, а також інтернаціоналізація фінансових ринків сприяють розвитку національних економік, але разом з тим відкривають кордони злочинності у фінансовій сфері. Актуальність боротьби з відмиванням доходів, отриманих незаконним шляхом, зростає, оскільки злочинці продовжують удосконалювати свої схеми, використовують нові інформаційні технології для досягнення своїх цілей та, навіть, залучають юристів для отримання консультацій з приводу слабких місць законодавства. Для України ця проблема є особливо актуальною, оскільки її фінансова система перебуває на стадії становлення і не відрізняється прозорим та ефективним контролем фінансових операцій, що підвищує ризики вивозу капіталу з України та її потенційну привабливість для відмивання незаконних доходів.

Ситуація складається таким чином, що з розвитком фінансових інструментів з'являються нові схеми відмивання незаконних доходів. Дослідження основних типових схем легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, здатне забезпечити виявлення слабких місць фінансової системи, а також є базою розробки засобів боротьби з відмиванням коштів.

В інших країнах злочинці зазвичай переводять готівкові кошти, отримані від незаконної діяльності, в безготівкові шляхом численних операцій і для надання їм легального вигляду сплачують певні кошти з цих сум. Але для української економіки характерна інша тенденція: правопорушники прагнуть перевес-

ти безготівкові кошти з рахунків підприємств в готівку, в процесі чого слід першоджерел втрачається і гроші набувають цілком легального вигляду. Ця особливість пов'язана з тим, що більшість учасників економічних відносин в Україні звикла до готівкових розрахунків і не бажає перевіряти надійність роботи фінансових установ ціною якщо не втрати власних коштів, то складністю доступу до них. Крім того готівкові розрахунки набагато важче піддаються контролю, ніж безготівкові.

Найбільш розповсюджені сучасні схеми відмивання містять багато різноманітних варіантів її реалізації.

Виявлення схем відмивання потребує глибокого комплексного дослідження обставин проведених операцій, комплексної перевірки їх учасників, а також взаємодії різних правоохоронних органів, суб'єктів первинного фінансового моніторингу.

За даними Державного комітету фінансового моніторингу найбільш розповсюдженими механізмами легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, в Україні є: діяльність «конвертаційних центрів»; непродуктивний відплив коштів за кордон; операції зі «сміттєвими» цінними паперами; операції, пов'язані з купівлею/продажем землі та нерухомого майна [44].

Зупинимось детальніше на розгляді найпоширеніших схем відмивання незаконних доходів.

Вигляд простої схеми легалізації незаконних доходів, яка реалізується через операції купівлі/продажу нерухомого майна, відображена на рис. 1.7.

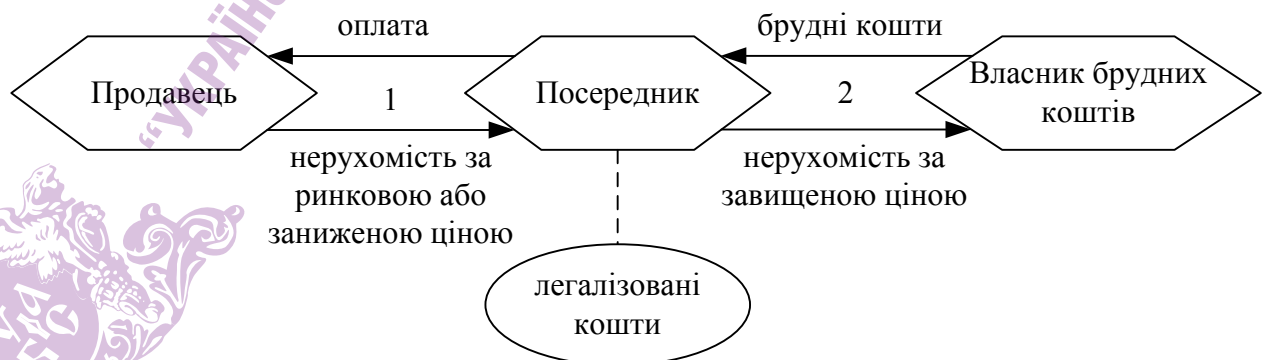

Рис. 1.7. Проста схема легалізації коштів через операції з нерухомим майном

Відповідно до схеми посередник купує у продавця нерухомість за заниженою ціною або навіть і за ринковою (1). Дуже швидко на це нерухоме майно знаходиться покупець – власник брудних коштів, який купує об'єкт у посередника за завищеною ціною (2). У даній схемі легалізований дохід є різницею між ціною купівлі і ціною продажу нерухомості. При цьому продавець зазвичай є стороннім учасником, який не відає, що його використовують у схемі відмивання коштів. Зниження ціни купівлі об'єкта нерухомості у продавця може бути результатом підробки документів оцінки нерухомого майна.

Оскільки в результаті реалізації вказаної схеми власник брудних коштів оволодів нерухомим майном, відмивання коштів може продовжитися шляхом циклічного перепродажу об'єкта. Виявити таку схему легалізації допомагають виїзні перевірки, а також порівняння ринкової вартості об'єкту з сумами укладених угод.

Проста схема легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, через операції зі «сміттєвими» цінними паперами має такий же вигляд, як і схема відмивання через операції з нерухомістю (рис. 1.8). У цих схемах відрізняється лише об'єкт операцій по легалізації доходів.

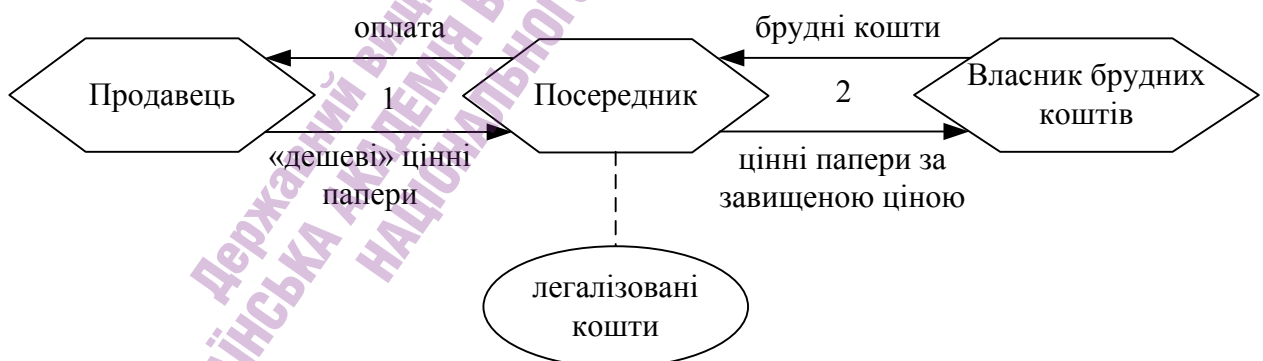

Рис. 1.8. Проста схема легалізації коштів через операції зі «сміттєвими» цінними паперами

Знову ж таки, у результаті реалізації схеми, представленої на рис. 1.8, різниця між ціною купівлі і ціною продажу цінних паперів становить легалізовані кошти. Також може мати місце подальший перепродаж цінних паперів.

Що стосується впливу коштів за кордон, то з цією метою можуть використовуватися декілька типів схем легалізації брудних коштів: фіктивний контракт з переведенням брудних коштів за кордон; фіктивний експорт товарів з метою відшкодування ПДВ; операції з вивезенням фізичною особою резидентом брудних коштів за кордон; операції з переведення фізичною особою нерезидентом брудних коштів за кордон.

Відповідно до рис 1.9 схема вивезення фізичною особою резидентом брудних коштів за кордон передбачає передачу брудних коштів фізичній особі (1), яка збирається переїхати в іншу країну на постійне місце проживання. У результаті фізична особа переказує ці кошти на свій рахунок за кордоном (2). Ці кошти можуть бути представлені як гроші від масового продажу майна перед переїздом за кордон. У подальшому кошти можуть пройти ще низку фінансових операцій, щоб остаточно заплутати сліди.

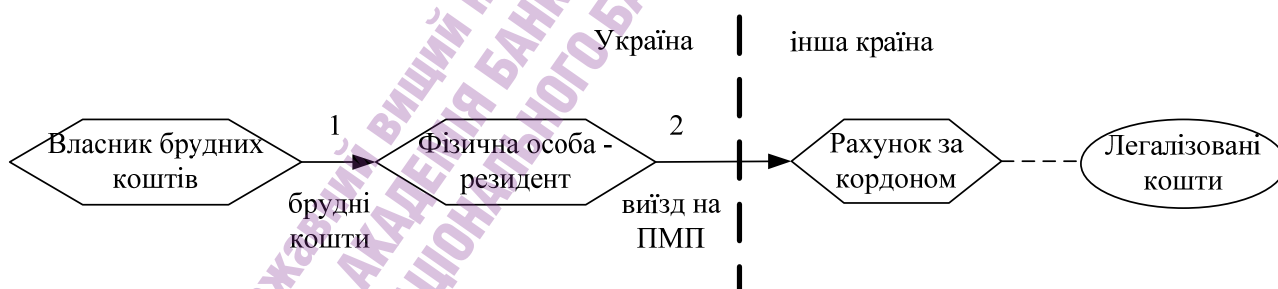

Рис. 1.9. Схема легалізації коштів через їх вивезення за кордон фізичною особою [12]

Згодом ці кошти можуть повернутися на Україну в легальній формі через підконтрольні фірми, карткові рахунки або у вигляді інвестицій [12].

Легалізація коштів шляхом їх переведення за кордон особою-нерезидентом відбувається практично за тією ж схемою (рис 1.10). Різниця лише в тому, що участь в ній приймає нерезидент, який так само переводить кошти за кордон.

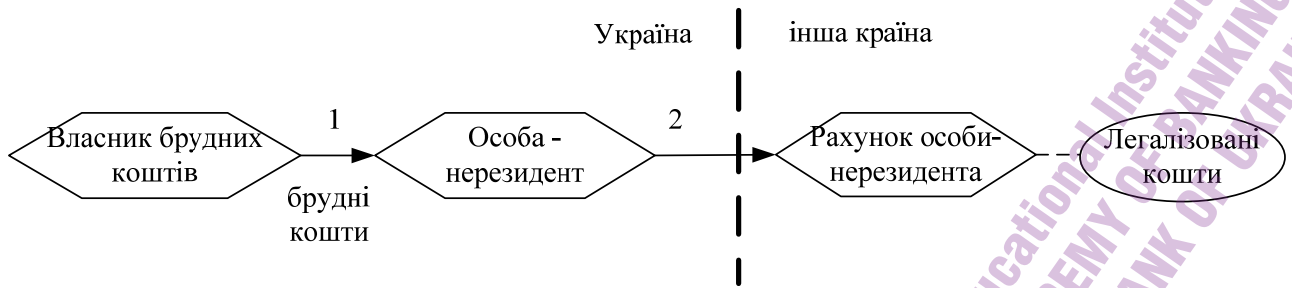

Рис. 1.10. Схема легалізації коштів через їх переведення за кордон особою-нерезидентом [1]

Наступна схема відмивання базується на укладенні фіктивного договору з іноземним підприємством (рис 1.11). Спочатку незаконні кошти потрапляють на рахунки українського підприємства (1), після чого підприємство розплачується ними по фіктивній угоді з іноземною компанією (2). У результаті кошти набувають законного вигляду розрахунків за покупку.

Рис. 1.11. Схема легалізації коштів шляхом їх переведення за кордон через фіктивний контракт [12]

Найчастіше предметами фіктивних угод стають послуги інтелектуального характеру: маркетингові дослідження, консультаційні матеріали, тобто ті види послуг, факт надання яких важко перевірити.

Таким чином ми розглянули декілька простих схем легалізації незаконних доходів. Зазвичай відмивання коштів відбувається відповідно до складної схеми, яка може складатися з двох і більше простих. Пропонуємо розглянути складну схему відмивання, що об'єднує операції з цінними паперами та вивезення коштів за кордон (рис 1.12).

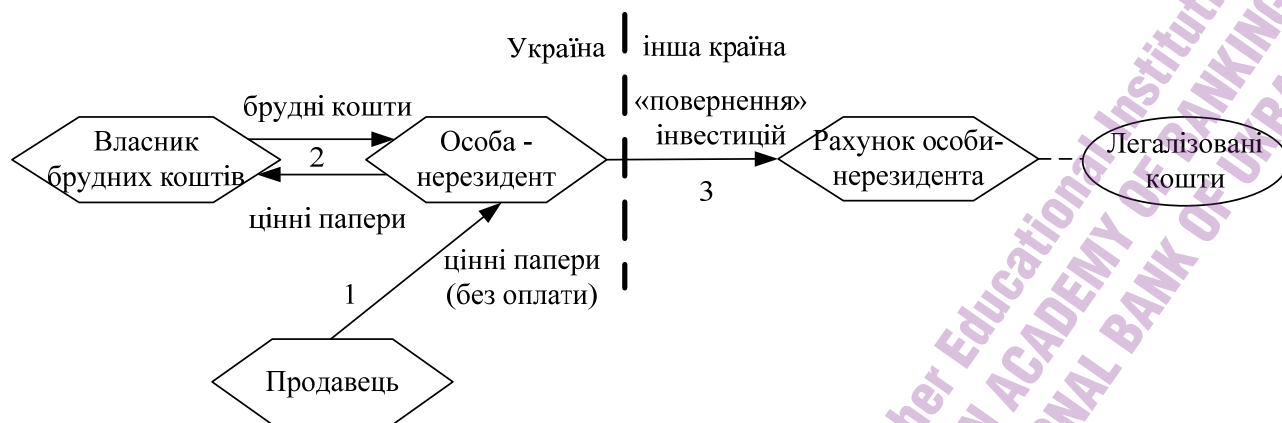

Рис. 1.12. Схема легалізації коштів шляхом їх переведення за кордон через фіктивний контракт [68]

У такій схемі першочерговість належить операціям з цінними паперами. Спочатку нерезидент купує цінні папери (1) і, оскільки продавець цінних паперів є підставною особою та нерезидент не розраховується за покупку, а угода (вірніше її формальна сторона) скасовується та ще й таким чином, що цінні папери не повертаються продавцю. Після отримання нерезидентом цінних паперів він продає їх за «брудні кошти» (2), отримані кошти перераховує на свій рахунок за кордоном в якості «повернення інвестицій» (3). У подальшому кошти можуть бути використані в ряді інших операцій для більш ефективного залучення джерел походження.

Особливістю аналізованої схеми відмивання також є те, що цінні папери придбаються та продаються нерезидентом практично за однаковою ціною (з метою уникнення появи оподаткованого доходу у нерезидента) [12].

Оскільки власників незаконно отриманих доходів цікавить конвертація коштів у готівку, то їх приваблюють послуги конвертаційних центрів. Конвертаційний центр являє собою своєрідну протиправну фінансову систему, яка включає в себе кілька елементів: обмінні пункти валют; комерційні банки (або їх працівники); мережу фіктивних підприємств (zareestrovanih, yak pravilo, na pidstavnih osib) [29]. Елементи конвертаційного центру пов'язані між собою фінансово-господарськими операціями в рамках схеми по легалізації незаконних коштів. За комісію від операцій конвертаційні центри допомагають підпри-

ємствам уникати сплати податків, конвертувати гривню в іноземні валюти, зняття з рахунків готівки та переведення інших коштів у готівку (матеріальні цінності, продукція, інші об'єкти власності).

Схема легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, з використанням послуг конвертаційних центрів зображена на рис. 1.13. Власник безготівкових незаконних коштів бажає отримати готівку, надавши їй цілком легального вигляду. На першому кроці власник перераховує кошти в рахунок оплати послуг або робіт за фіктивною угодою буферній фірмі (1). Буферна фірма в ході аналогічної операції перераховує кошти іншій фіктивній фірмі («чорній») (2). За отримані кошти фірма («чорна») купує у фірми-виробника певний товар, отримує накладні на нього (3).

Рис. 1.13. Схема легалізації коштів через конвертаційний центр [134]

Зазвичай в якості фірми-виробника виступає нелегальне, підконтрольне підприємство. Отримавши товар, «чорна» фірма реалізує його, а кошти від реалізації перераховує на рахунки фізичних осіб (відкриваються по загублених паспортах, підроблених довіреностях) в якості безповоротної матеріальної допомоги (4). Завершальним кроком є зняття готівки з рахунків кур'єром одразу після надходження коштів та їх передача власнику брудних коштів (5).

Ми розглянули тільки деякі найпростіші схеми легалізації незаконних доходів, які відповідно до даних Держфінмоніторингу є найпопулярнішими серед

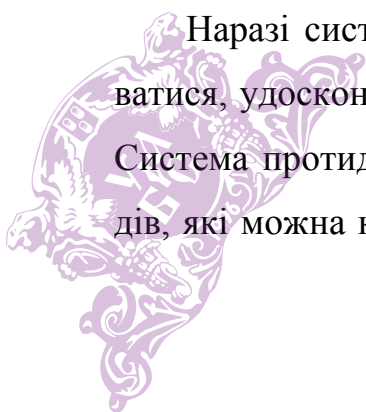
зловмисників України. Насправді ж схем відмивання існує значно більше і вони складаються з різних комбінацій декількох простих схем. Розгляд навіть цих простих схем дає змогу визначити характерні особливості операцій відмивання коштів: велика кількість посередників; фальсифікація угод і договорів; перерахування незаконних коштів з рахунку на рахунок; різниця між ціною купівлі і ціною продажу.

Різноманіття операцій по відмиванню коштів свідчить про надзвичайно високу обізнаність зловмисників щодо фінансових інструментів та наявність слабких місць у фінансовій системі, що, у свою чергу, значно ускладнює роботу правоохоронних органів та органів державної влади, які покликані боротися з легалізацією доходів. Тому побудова ефективної системи протидії легалізації незаконних доходів є відповідальним та складним завданням державної політики.

Слід наголосити, що ефективність правоохоронних органів в нашій країні відносно низька і загалом національна система протидії легалізації доходів злочинного походження не є досконалою, однак розвивається з кожним роком. Вона пройшла у своїй еволюції декілька стадій:

- осмислення тіньової економіки як соціально-економічного процесу антидержавної діяльності і накопичення злочинних капіталів (1990 – 1997 рр.), поява наукових публікацій українських дослідників з даної проблеми;
- законотворчий (1998 – 2002 рр.) – прийняття законів, указів, постанов;
- розбудовчий (2003 – 2004 рр.) – налагодження державного моніторингу та організація системи протидії тіньовій економіці;
- виконавчий (з 2005 р.) – локалізація тіньової діяльності, викриття злочинних схем та угруповань [38].

Наразі система протидії легалізації незаконних доходів продовжує розвиватися, удосконалювати свої інструменти, впроваджувати міжнародний досвід. Система протидії легалізації реалізується за рахунок використання ряду методів, які можна класифікувати за різними ознаками. Ми пропонуємо класифіку-

вати методи боротьби з легалізацією доходів за за функціональним змістом, характером та за охопленням (рис. 1.14).

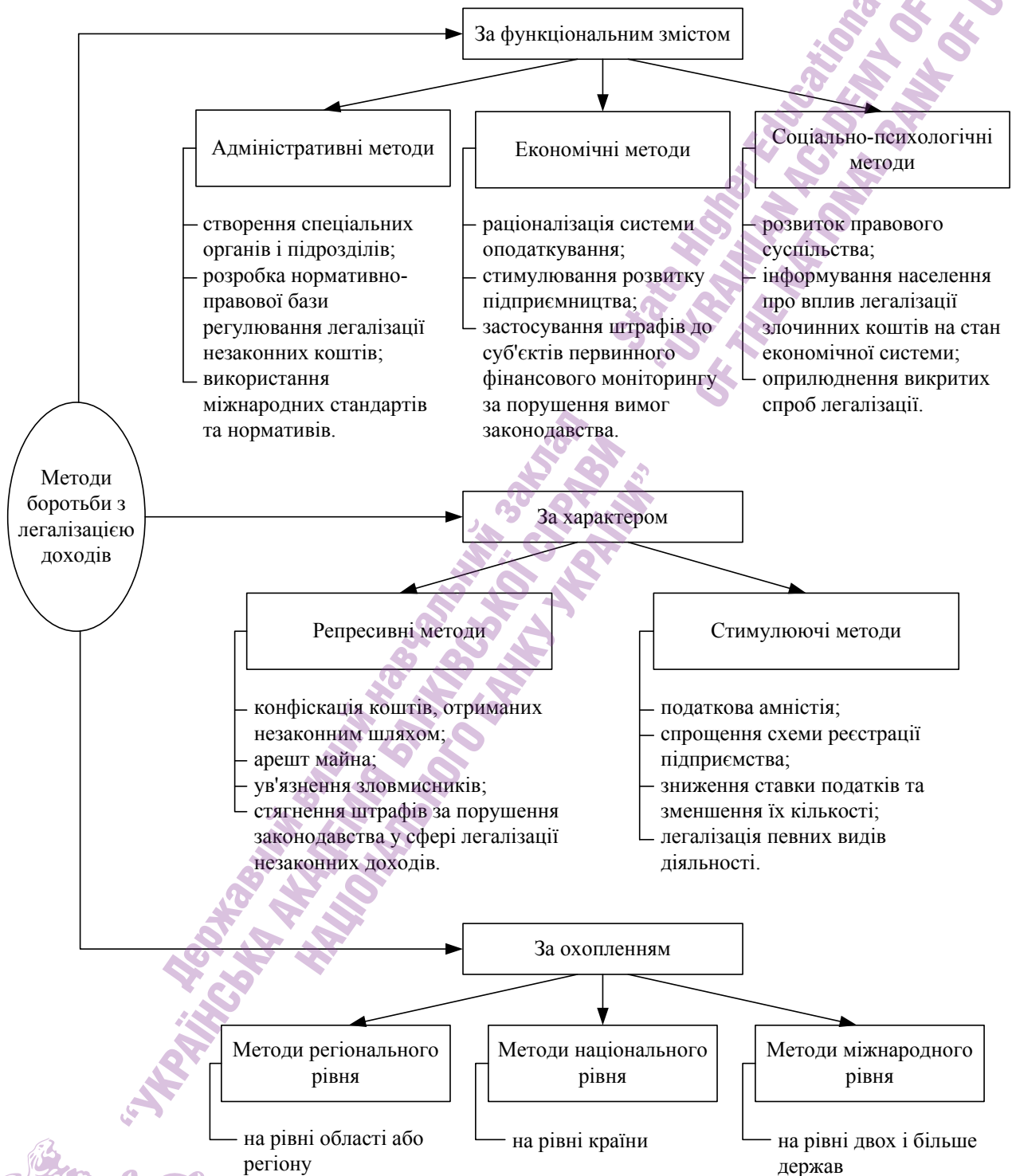

Рис. 1.14. Класифікація методів боротьби з легалізацією доходів, отриманих незаконним шляхом

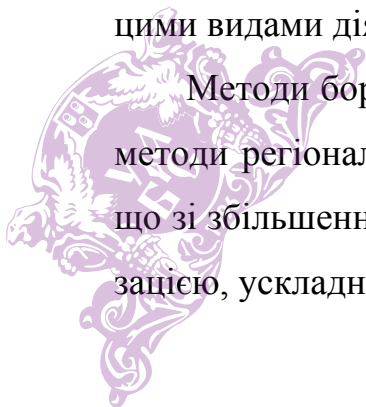
Особливу увагу слід звернути на методи соціально-психологічної дії і, в першу чергу, на розвиток правового суспільства, як основи підпорядкування законодавству. Інформування населення про вплив легалізації злочинних коштів на стан економічної системи покликане забезпечити зростання рівня особистої відповідальності в суспільстві. Оприлюднення викритих спроб легалізації дає зрозуміти населенню, що це цілком реальна загроза, а зловмисникам – що скоєння злочинів тягне за собою відповідальність.

Щодо класифікації методів боротьби з легалізацією доходів за характером, то в Україні більш розповсюдженими є репресивні методи, до яких належать: конфіскація коштів, отриманих незаконним шляхом, ув'язнення зловмисників, стягнення штрафів за порушення законодавства у сфері легалізації незаконних доходів, арешт майна, отриманого в результаті скоєння протиправних дій або в якості компенсації збитків держави, пов'язаних з відмиванням коштів.

Серед стимулюючих методів найвагомішим є метод податкової амністії, відповідно до якого держава протягом визначеного періоду надає можливість громадянам задекларувати свої незаконні доходи без застосування будь-яких покарань до таких осіб, причому надалі такий капітал оподатковуватиметься. При проведенні податкової амністії варто пам'ятати, що це інструмент разового характеру – його не можна застосовувати періодично через рік-два, оскільки за таких умов власники незаконних доходів будуть декларувати свій капітал від амністії до амністії, так і не сплачуючи податків.

Цікавим також є метод легалізації певних видів діяльності. Деякі держави, наприклад Нідерланди, легалізували такі види діяльності як проституція та продаж ряду легких наркотиків, оскільки заходи боротьби з цими сферами не давали бажаних результатів, що зрештою спростило здійснення контролю за цими видами діяльності.

Методи боротьби з легалізацією доходів за охопленням можна поділити на методи регіонального, національного та міжнародного рівня. Варто зазначити, що зі збільшенням території, на якій впроваджуються заходи боротьби з легалізацією, ускладнюється процес їх координації.

Основним інструментом боротьби та протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, в Україні є державний фінансовий моніторинг, який відноситься до адміністративних методів.

До прийняття Закону України «Про протидію легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом» виявлення фактів легалізації злочинних доходів можливо було тільки в ході проведення оперативно-розшукових заходів. Перелік оперативно-розшукових заходів включає спостереження, контроль поштових відправлень, телеграфних і інших повідомлень, прослуховування телефонних переговорів, зняття інформації з технічних каналів зв'язку, дослідження предметів, документів, контрольовану поставку [111].

Сьогодні виділяють три системи контролю за сумнівними фінансовими операціями:

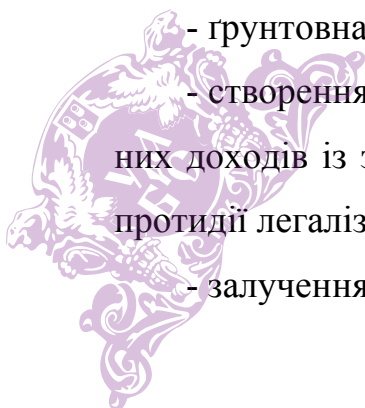
- система контролю, реалізація якої вимагає обов'язкове інформування про всі операції, які перевищують певну встановлену суму;
- система контролю, яка передбачає облік усіх значних за обсягом фінансових операцій або деяких з них (при цьому фінансові посередники звітують лише про підозрілі операції);
- система контролю, яка регламентує обов'язкове залучення фінансового посередника при проведенні операцій з великими обсягами готівки.

В Україні сформовано систему контролю, яка передбачає обов'язкове повідомлення про всі операції, що перевищують певну суму. Відповідно до Закону України «Про протидію легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом» ця сума становить 150000 гривень (для суб'єктів господарювання, які проводять азартні ігри, – 13000 гривень).

Узагальнення поглядів таких науковців, як С. Гуржій, О. Копиленко, Я. Янушевич, А. Римарук, О. Київець, Я. Дяченко, В. Коваленко, С. Дмитров, А. Єжов, О. Бережний, дає можливість виділити заходи, які формують систему боротьби та протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. Серед них найвагоміші наступні:

- встановлення фактів легалізації незаконних доходів;

- виявлення суб'єктів легалізації доходів та занесення інформації про них до спеціально створеної бази даних;
- розробка нормативно-правової бази боротьби і протидії легалізації незаконних доходів;
- впровадження чіткого порядку звітування установ, які виступають фінансовими посередниками, компетентним органам державної влади;
- забезпечення чіткого розподілу повноважень між суб'єктами, які задіяні в реалізації заходів системи протидії легалізації коштів;
- налагодження координації в співпраці і повноваженнях суб'єктів протидії легалізації доходів та взаємодія з міжнародними інститутами боротьби з легалізацією доходів;
- створення підрозділів фінансової розвідки та співробітництво з підрозділами фінансової розвідки інших країн на основі підписання угод;
- розробка суворих правил обміну іноземної валюти;
- удосконалення методів посиленого контролю за рухом готівкових коштів;
- посилення міри відповідальності суб'єктів первинного фінансового моніторингу за порушення обов'язків щодо протидії легалізації незаконних коштів;
- підвищення рівня матеріальної та технічної оснащеності державних структур і підрозділів, що покликані протидіяти відмиванню доходів;\
- створення і ведення архіву даних підозрілих міжнародних грошових переказів;
- посилення контролю за операціями, які здійснюються через офшорні зони;
- призупинення діяльності банків щодо операцій, які підлягають фінансовому моніторингу, на період їх розслідування;
- ґрунтовна підготовка фахівців для боротьби з легалізацією доходів;
- створення спеціалізованих видань з питань протидії легалізації незаконних доходів із забезпеченням вільного доступу до них усіх учасників системи протидії легалізації;
- залучення науковців до розробки заходів боротьби з відмиванням грошей;

- впровадження міжнародних стандартів протидії легалізації злочинних коштів;
- участь у міжнародних програмах протидії відмиванню незаконних доходів;
- формування списку країн, які є потенційно привабливими для зловмисників щодо відносної легкості проведення операцій легалізації незаконних доходів [12, 38, 48, 51, 83, 125].

В Україні розвиток системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму визначається Кабінетом Міністрів. Напрями, за якими здійснюється розробка Кабінетом Міністрів заходів боротьби з легалізацією доходів, відображені на рис. 1.15.

Рис. 1.15. Напрями розвитку системи протидії легалізації незаконних доходів з боку Кабінету Міністрів України [114]

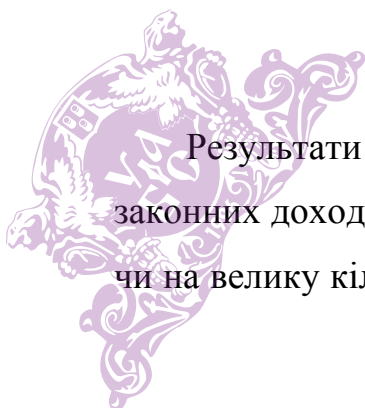
З метою забезпечення досягнення таких цілей, як завершення імплементації рекомендацій FATF, підвищення ефективності фінансового моніторингу та координації дій його учасників, ґрунтовний аналіз підозрілих фінансових операцій та схем легалізації доходів, розвиток міжнародного співробітництва, – розпорядженням Кабінету Міністрів була прийнята Концепція розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму на 2005-2010 роки. Повний перелік запропонованих концепцією заходів у розрізі окремих напрямків подано в додатку Б [114].

Для запобігання виникненню передумов легалізації незаконних доходів передбачається подальше впровадження міжнародних стандартів, розвиток системи безготівкових платежів під час проведення розрахунків з населенням, аналізу методів та схем відмивання коштів, виконання програм співробітництва з компетентними органами іноземних держав, ведення переліку осіб і організацій, причетних до легалізації доходів та інші заходи.

Аналіз зазначеної Концепції свідчить про те, що Кабінет Міністрів України здійснює розробку заходів протидії легалізації незаконних доходів базуючись на комплексному підході. Важливим показником є наявність заходів формування у населення усвідомлення необхідності протидії легалізації незаконних доходів, оскільки цей аспект боротьби з відмиванням коштів часто ігноруються в незрілих системах, але є вагомим для систем, які знаходяться на високому рівні розвитку. Крім того виправданими є численні заходи у сфері міжнародного співробітництва, особливо з огляду на те, що реалізація значної частини операцій по легалізації доходів відбувається в межах інших країн.

ВИСНОВКИ ПО РОЗДІЛУ 1

Результати проведеного дослідження свідчать, що проблема легалізації незаконних доходів на пряму пов'язана з тіншовим сектором економіки. Незважаючи на велику кількість наукових праць, присвячених цій сфері економічних від-

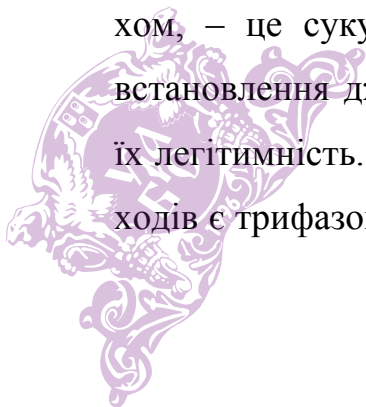

носин, все ще не існує єдиного визначення тіньової економіки. Враховуючи різні підходи вчених, в роботі було розроблено власне визначення цього терміну: тіньова економіка - це сукупність економічних відносин, яка об'єднує злочинні види діяльності, а також такі види економічної діяльності, здійснення яких не заборонене чинним законодавством, але в силу ухиляння від державного контролю вони порушують податкове законодавство та/або законодавство про державну реєстрацію з метою мінімізації витрат та одержання високих доходів.

Дослідження дозволило виділити такі складові елементи тіньової економіки, як самозабезпечення домогосподарств; нерегламентоване дрібне виробництво, надання послуг (ремонтні бригади, майстри); діяльність виробників, що дозволена, але приховується від державних органів або применшуються її результати; легально дозволені види економічної діяльності, які здійснюються незареєстрованими економічними суб'єктами; виробництво і розподіл заборонених видів товарів та послуг; фінансові махінації, спекулятивні угоди, фіктивні договори; корупція, хабарництво.

Окрему увагу приділено доходам, отриманих злочинним шляхом, що розглядалися як форма прояву та наслідок існування тіньової економіки. Під доходами, отриманих злочинним шляхом, запропоновано розуміти будь-яку економічну вигоду, що може складатися з матеріальної власності чи власності, вираженої в правах, одержання якої пов'язане з порушенням законодавства будь-якого ступеня важкості.

Бажання відкритого використання незаконних доходів змушує їх власників легалізувати свої кошти. Враховуючи погляди вчених на сутність легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, було запропоновано власне тлумачення цього поняття: легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, – це сукупність фінансових операцій, виконання яких унеможливорює встановлення джерел походження незаконних доходів і тим самим забезпечує їх легітимність. Найпоширенішою моделлю процесу легалізації незаконних доходів є трифазова модель, в межах якої виділяють 3 основні стадії: розміщення,

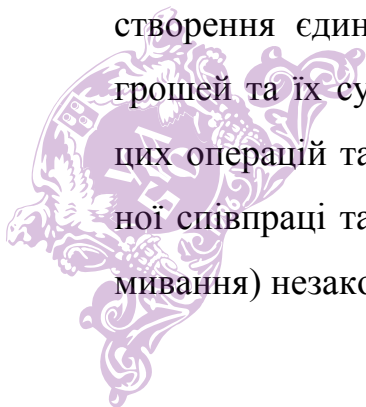

розшарування, інтеграція. Найбільша вірогідність викриття факту легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, притаманна першій стадії.

Відмивання грошей є гострою проблемою для України, а методи боротьби з легалізацією, доходів отриманих незаконним шляхом, - актуальним питанням для усіх рівнів державного управління.

Аналіз державного регулювання протидії легалізації (відмиванню) незаконних доходів та фінансування тероризму в Україні показав, що вона відповідає сучасним вимогам і стандартам, оскільки формувалась протягом останніх десяти років під впливом міжнародних організацій. Система протидії легалізації незаконних доходів в Україні є дворівневою та складається з суб'єктів первинного рівня та державного. Як і в багатьох розвинених країнах в Україні функціонує спеціальний державний орган з питань моніторингу та боротьби з легалізацією незаконних доходів – Державний комітет з фінансового моніторингу. На підставі аналізу основних завдань та повноважень Держфінмоніторингу, нами було розроблено класифікацію його функцій.

Україна активно співпрацює з ведучими міжнародними організаціями по боротьбі з легалізацією (відмиванням) злочинних доходів та фінансування тероризму. За менш ніж 10 років активної співпраці Держфінмоніторингу з міжнародними організаціями було досягнуто значних успіхів в сфері боротьби з відмиванням незаконних доходів. Зокрема Україну було виключено з чорного списку FATF, українські експерти на постійній основі беруть участь у засіданнях FATF, Егмонтської Групи, Комітету MONEYVAL, Євразійської групи. Україна контактує з підрозділами фінансової розвідки багатьох розвинених країн. Втім є цілий ряд напрямів, за якими цю співпрацю необхідно посилювати та розвивати, зокрема посилення співпраці з міжнародними платіжними системами, створення єдиної міжнародної інформаційної бази по операціях відмивання грошей та їх суб'єктів, запровадження єдиних міжнародних стандартів обліку цих операцій та інше. Ці заходи дозволять підвищити ефективність міжнародної співпраці та роботи національної системи по боротьбі з легалізацією (відмивання) незаконних доходів та фінансуванням тероризму.

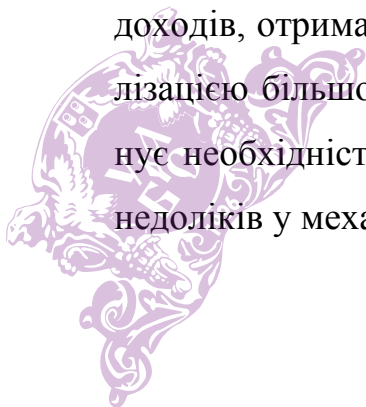

З розвитком фінансової системи удосконалюються й схеми відмивання незаконних доходів. До найбільш розповсюджених в Україні схем легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом, відносяться: діяльність «конвертаційних центрів», непродуктивний відплив коштів за кордон, операції зі «сміттєвими» цінними паперами, операції, пов'язані з купівлею/продажем землі та нерухомого майна. Розгляд механізмів реалізації кожної з цих найпоширеніших схем, дав змогу визначити характерні особливості операцій відмивання коштів: велика кількість посередників, фальсифікація угод і договорів, перерахування незаконних коштів з рахунку на рахунок, різниця між ціною купівлі і ціною продажу.

Основним інструментом боротьби та протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, в Україні є державний фінансовий моніторинг, який відноситься до адміністративних методів.

В Україні розвиток системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму здійснюється за наступними напрямками: запобігання виникненню передумов для легалізації незаконних доходів, запобігання використанню слабких сторін фінансової системи, удосконалення механізму регулювання та нагляду за суб'єктами первинного фінансового моніторингу, підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів, створення ефективної системи взаємодії між заінтересованими органами виконавчої влади, підвищення кваліфікаційного рівня спеціалістів і рівня їх технічного забезпечення, забезпечення участі у міжнародному співробітництві, формування у населення усвідомлення необхідності протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму.

Отже, в Україні створена і удосконалюється система протидії легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом. Її функціонування забезпечується реалізацією більшості базових заходів боротьби з відмиванням доходів. Однак існує необхідність дослідження ефективності діючих інструментів та виявлення недоліків у механізмах організації протидії легалізації незаконних доходів.

Результати, отримані автором і представлені в даному розділі було опубліковано у таких працях автора:

1. Ващенко О. М., Внукова Н. М. Сутність фінансово-правового регулювання процесу протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом (відмиванню коштів) // Основи фінансового моніторингу фінансових послуг / Навчальний посібник.: За заг. ред.. Н.М.Внукової. – К. : КНТ, 2009. – С. 8-16 (рекомендовано МОН України, лист № 1.4/18-Г-1946.1 від 22.07.2008).

2. Ващенко О.М. Співробітництво України з міжнародними організаціями у сфері протидії легалізації незаконних доходів // Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті : національна ідентичність та тенденції глобалізації : збірник тез доповідей Восьмої Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених – Тернопіль : ТНЕУ. – Частина 1. – С. 23-24

3. Колдовський, М.В. Ризики пов'язані з використанням платіжних карток в Україні / М. В. Колдовський, О. М. Ващенко // Міжнародна банківська конкуренція : теорія і практика: збірник тез доповідей V Міжнародної науково - практичної конференції (27-28 травня 2010 р.) : у 2 т. / Держ. вищий навчальний заклад "УАБС НБУ". - Суми: ДВНЗ "УАБС НБУ", 2010. - Т. 2. - С. 84-85

4. Петренко, Ю.М. Проблеми розвитку механізму управління фінансовою безпекою підприємств/ Ю. М. Петренко, О. М. Ващенко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: збірник тез доповідей XII Всеукраїнської науково - практичної конференції (12-13 листопада 2009 р.) : у 2 т./ Держ. вищий навчальний заклад "УАБС НБУ". - Суми: ДВНЗ "УАБС НБУ", 2009. - Т. 2. - С. 49-51

5. Ващенко А.Н. Инструментарий идентификации финансовых операций, сопряженных с легализацией криминальных доходов // Бизнес-информ. – 2010. - № 10. – С. 88-94

РОЗДІЛ 2

РОЗВИТОК НАУКОВО-МЕТОДИЧНИХ ЗАСАД ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ, ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

2.1 Оцінка основних недоліків поточної системи протидії легалізації незаконних доходів в Україні

Як відмічалось у розділі 1, у світовій економічній системі відзначається розвиток небезпечного явища – поширення тінізації економічної діяльності та процесу відмивання брудних грошей. Прискорене зростання тіньового сектора, порівняно із офіційною економікою, виявлено майже в усіх країнах світу, включаючи і розвинені. За оцінками Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), тінізація економіки за останні п'ять років зростала щорічно на 6,2%, а загальне економічне зростання при цьому становило в середньому 3,5%. Ця негативна тенденція входить в антагоністичну суперечність з інтересами довгострокового соціально-економічного розвитку будь-якої країни.

Міжнародна організація із боротьби з відмиванням коштів (FATF) оцінює реальні обсяги тіньової економіки у високорозвинених країнах на рівні 17% валового внутрішнього продукту (ВВП), у країнах, що розвиваються – понад 20% ВВП. Тіньовий капітал, проникаючи у сфери економічної діяльності, використовує дефіцитні ресурси з легального сектора економіки і щорічно виробляє товарів та надає послуг на 8-10 трлн. дол. США [5]. Тіньова складова поступово починає все більш негативно впливати на неекономічні сфери: політику, соціальні відносини, морально-психологічний клімат суспільства, громадську свідомість населення [141].

В Україні основу тіньової економіки становлять фінансові порушення. За оцінками МВФ, обсяг тіньової економіки в національному ВВП України у 2005 році становив близько 52% (серед країн СНД більший показник був лише у Грузії – 63% та Азербайджану – майже 60%, тоді як у Росії – близько 40%). По-

ряд з цим, за розрахунками Держкомстату, здійсненими на основі міжнародного стандарту, розробленого у 2002 році ОЕСР, МВФ, МОП та Статкомітетом СНД, рівень тіньової економіки в Україні знаходиться на рівні близько 20% [118].

Таким чином, на жаль, слід констатувати, що рівень тінізації економіки піднявся до тієї небезпечної межі, коли вже постає питання про формування в Україні системи розширеного відтворювання тіньових економічних відносин.

Серед причин та факторів, які на сьогодні провокують тінізацію економічних відносин в Україні, а також гальмують та ускладнюють на її теренах протидію відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, виокремлюють:

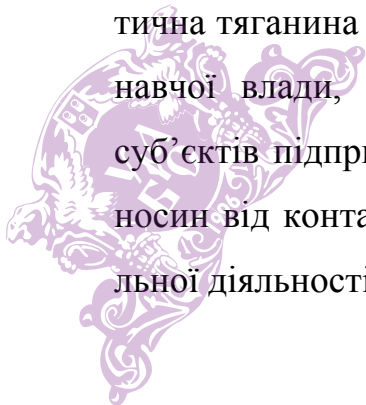
1) уповільнення інституційних, структурних та економічних перетворень та недосконалість ринкових механізмів, які призводять до неузгодженості державної економічної політики з інтересами суб'єктів господарювання, що змушені самостійно розбудовувати неформальні механізми взаємної співпраці;

2) незавершеність процесів формування інституційної бази економічної політики, внаслідок чого адміністративні заходи, які вибірково реалізуються для протидії тінізації економіки не приносять позитивних результатів;

3) неефективність управління державною власністю і захисту прав власників (серед акціонерних товариств, пакети акцій яких знаходяться в управлінні держави, збиткових набагато більше, ніж в середньому по Україні);

4) податкова система, яка фактично зосереджена на максимальному залученні надходжень до бюджету, без урахування можливих негативних наслідків надмірного фіскального тиску на суб'єктів господарювання та громадян, що робить прагнення держави легалізувати тіньові капітали неефективними;

5) незбалансованість державної регуляторної політики, а саме бюрократична тяганина у прийнятті рішень місцевими та центральними органами виконавчої влади, нечітке визначення прав і взаємних обов'язків держави та суб'єктів підприємницької діяльності, що відштовхує учасників ринкових відносин від контактів з державними органами та посилює мотивацію до нелегальної діяльності;

- б) відсутність реального контролю за платіжними системами, що приводить до застосування небанківських міжнародних переказів грошових коштів;
- 7) неефективність механізму виконання судових рішень;
- 8) превалювання системи готівкового грошового обороту, що провокує шахрайські операції, не дозволяє ідентифікувати та перевіряти кінцевого власника», ускладнює можливість виявляти прецеденти фізичного переміщення через кордон значних сум готівкових коштів та відповідних оборотних інструментів на пред'явника [62], унеможливорює реальний контроль за законністю платіжних угод тощо;
- 9) наявність ефективно діючих корупційних «ринків» державних послуг та суспільних благ.

Розвиток тіньової економіки призводить до негативних наслідків у офіційному економічному секторі, серед яких: втрата податкових надходжень до бюджету та ускладнення виконання фінансових зобов'язань держави; недовіра до управлінських рішень внаслідок відсутності повної та об'єктивної офіційної інформації про розвиток економічних процесів; зниження рівня внутрішньої інвестиційної активності через неможливість відкритого витрачання прихованих від оподаткування доходів та їх відтік за кордон; зменшення інтересу потенційних інвесторів до українських підприємств, що значно гальмує процеси приватизації та фінансового оздоровлення виробництва; зростання рівня криміналізації економіки через збільшення кількості економічних злочинів [17].

Надзвичайна актуальність проблеми легалізації доходів, отриманих у світовому співтоваристві незаконним шляхом, привела до створення спеціальних міжнародних та регіональних організацій, які безпосередньо займаються протидією відмивання «брудних» грошей. Актуальність для України цієї проблеми зумовлена тим, що, по-перше, гроші відмивають здебільшого через фінансові інститути, що підриває довіру суспільства до національної фінансової системи і є загрозою нормальному функціонуванню фінансово-кредитних установ країни; по-друге, знижує інвестиційну привабливість держави для легального сектору економіки [34]. Для протидії легалізації доходів, отриманих незаконним шля-

хом, боротьби з відмиванням грошей, переходу до європейських стандартів у фінансово-кредитній сфері в Україні поступово сформувалася відповідна система.

Ефективність фінансового моніторингу в країні зумовлюється, в першу чергу, здатністю відповідних органів протидіяти легалізації грошових коштів, отриманих злочинним шляхом. На жаль, Україна не має повнофункціональної системи фінансового моніторингу і знаходиться під пильним спостереженням міжнародних організацій, що координують зусилля світової спільноти зі створення ефективних систем протидії «відмиванню» грошових коштів [71].

Сучасний стан національної системи фінансового моніторингу значною мірою залежить від:

а) формування позитивного відношення суспільства, громадських організацій та самих суб'єктів фінансового моніторингу до вимог і завдань щодо запобігання та протидії відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом або фінансування тероризму;

б) чіткої реалізації превентивних норм, що закладені в нині законодавстві щодо запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом [105].

З метою оцінки існуючої системи протидії легалізації незаконних доходів в Україні необхідно визначити ознаки, які б дозволили оцінити ефективність системи. Аналіз зарубіжного досвіду дозволяє виокремити у даній проблематиці наступні системоутворюючі фактори:

- нормативно-правова база, яка визначає і забезпечує діяльність суб'єктів як запобігання, так і протидії легалізації незаконних доходів;

- інституційні основи протидії легалізації незаконних доходів, які забезпечують взаємодію органів системи протидії легалізації та визначають ефективність системи;

- діяльність Державного комітету фінансового моніторингу України, як головного суб'єкта, на якого покладена координуюча роль в системі протидії легалізації незаконних доходів.

Основні класифікаційні ознаки оцінки діяльності системи протидії легалізації незаконних доходів наведено на рис. 2.1. Проаналізуємо запропонований алгоритм оцінки діяльності системи протидії легалізації незаконних доходів, що сформувалась в Україні. Слід зазначити, що результатом співпраці та кроками на шляху до формування європейської моделі фінансової системи стали зміни у національному законодавстві.

Із метою впровадження міжнародних стандартів у сфері протидії легалізації доходів та фінансування тероризму в Україні прийнято базовий Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 28 листопада 2002 року, доповнення до Кодексу України про адміністративні правопорушення та зміни до Кримінального кодексу України, якими було збільшено кількість кваліфікуючих ознак даного злочину. Україна ратифікувала Віденську і Страсбурзьку конвенції, а також залучилась до стандартів FATF. Постановою Кабінету Міністрів України від 10.01.2002 року «Про утворення Державного департаменту фінансового моніторингу» створено спеціальний уповноважений орган виконавчої влади з питань фінансового моніторингу і протидії легалізації доходів [44].

Впродовж 2009 року Держфінмоніторингом провадилась робота щодо підготовки пропозицій стосовно вдосконалення законодавства у сфері протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму, зокрема участь в опрацюванні зауважень та пропозицій до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» (реєстр. №3062 від 19.08.2008) з метою підготовки його до розгляду Верховною Радою України у другому читанні.

Слід зазначити, що за результатами проведення Третього раунду оцінки експертів Спеціального комітету Ради Європи з питань взаємної оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму (MONEYVAL), який було проведено у вересні-жовтні 2008 року в Україні, рекомендації міжнародних експертів були враховані та відображені в проекті нового закону.

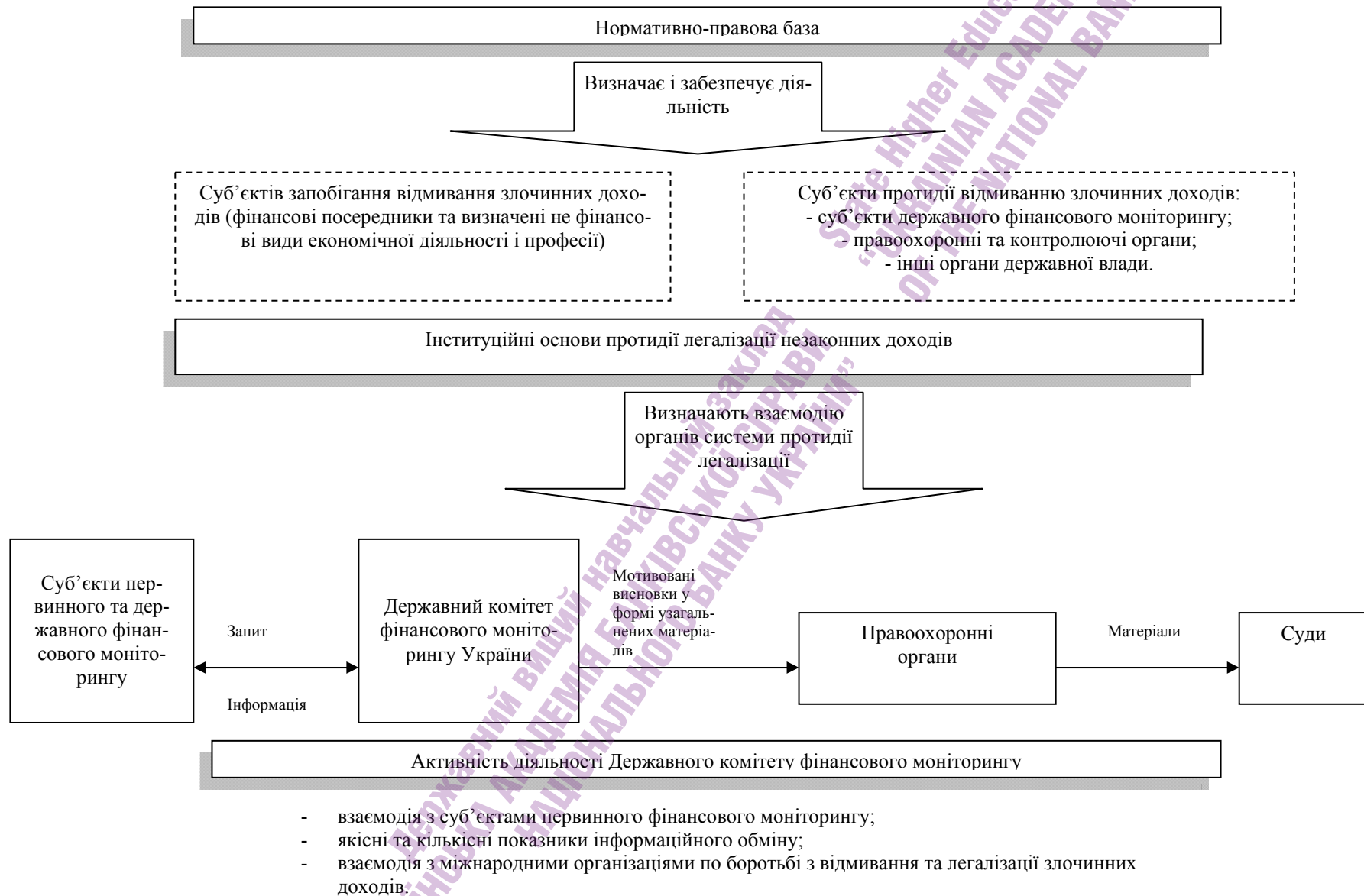

Рис. 2.1. – Класифікаційні ознаки оцінки діяльності системи протидії легалізації незаконних доходів в Україні

Необхідно ще раз відзначити, що доопрацьований закон спрямований на вдосконалення існуючої системи фінансового моніторингу та приведення її у відповідність до світових стандартів. Його положення ще раз підтверджують, що завданнями Держфінмоніторингу є не втручання у діяльність фінансового сектору, а виявлення підозрілих фінансових операцій та осіб, що їх здійснюють.

Прийняття цього проекту Закону дозволило виконати зобов'язання перед світовою спільнотою, наблизити національну фінансову систему до міжнародних правових стандартів прозорості, стимулювати приток інвестицій у національну економіку, зменшити долю тіншового сектору в економіці, збільшити здатність фінансової системи України протистояти відмиванню «брудних» грошей та фінансуванню тероризму.

Таким чином, можна вважати що в Україні практично сформована відповідна нормативно-правова база, але потребує подальшого вдосконалення.

Співпрацю органів системи протидії легалізації незаконних доходів, можна оцінити аналізуючи систему фінансового моніторингу України у розрізі отриманих повідомлень та кількості переданих узагальнених матеріалів представлений у таблиці 2.1 [44].

Таблиця 2.1

Результати діяльності системи фінансового моніторингу України протягом 2005-2009 рр.

Роки	Кількість повідомлень		Кількість переданих узагальнених матеріалів					Порушено кримінальних справ	Кількість обвинувальних вироків
	надійшло всього	прийнято на облік	загалом	ГПУ	МВСУ	СБУ	ДПАУ		
2005	786251	785942	321	46	91	109	75	130	1
2006	841570	821921	446	34	135	160	117	163	1
2007	1022858	1000848	520	47	145	159	168	271	25
2008	1083461	1062373	641	30	175	229	207	326	77
2009	896508	877443	626	27	225	198	176	504	119

Наведені дані з одного боку свідчать про значну роботу державних контролюючих органів протягом 2005-2009 рр. у напрямі відбору незвичних та сумнівних операцій, кількість яких з кожним роком зростає, лише у 2009 році

кількість отриманих Держфінмоніторингом повідомлень про фінансові операції зменшилась на 17,26 % у порівнянні з 2008 роком, що пояснюється впливом на економіку України всесвітньої економічної кризи. Позитивним моментом є зниження питомої ваги помилок у повідомленнях. В той же час незначна кількість відкритих кримінальних справ, і ще менша кількість винесених обвинувальних вироків свідчать про низьку ефективність системи протидії легалізації незаконних доходів в цілому. Так із майже 500 порушених кримінальних справ кількість обвинувальних вироків склала лише п'яту частину, і становила 119.

І нарешті останній пункт у дослідженні оцінки діяльності поточної системи протидії легалізації доходів полягає у оцінці діяльності Державного комітету фінансового моніторингу, як головного координатора в аналізує мій системі.

Проаналізуємо роботу системи фінансового моніторингу України з 2005 по 2009 рр.

Аналіз взаємодії між суб'єктами первинного фінансового моніторингу та Державним департаментом фінансового моніторингу свідчить, що серед суб'єктів первинного фінансового моніторингу питома вага банків становить 4%, страхових компаній – 9%, професійних учасників ринку цінних паперів – 39%, кредитних спілок – 16%, ломбардів – 7%, гральних закладів – 21%. В той же час найбільш активними в системі звітування, в розрізі суб'єктів первинного фінансового моніторингу, є банківські установи, які надсилають основну частину повідомлень про операції, що підлягають фінансовому моніторингу. Так, протягом 2009 року від банківських установ було отримано 96,9% повідомлень. При тому, що їх питома вага серед суб'єктів первинного фінансового моніторингу дорівнює лише 4% [125].

Серед небанківських установ найбільш активним у поданні повідомлень є страховий сектор. Питома вага таких фінансових операцій у загальному обсязі повідомлень небанківського сектору склала 74,9 % (рис. 2.2) [44].

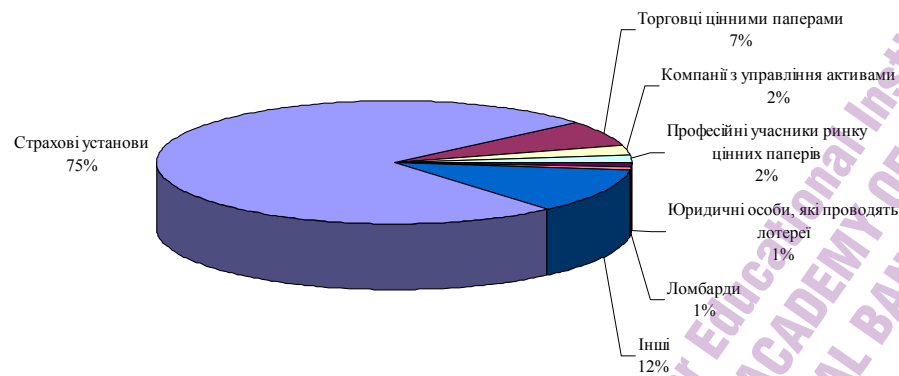

Рис. 2.2 – Питома вага повідомлень за видами суб'єктів небанківського фінансового сектору, які отримані Держфінмоніторингом у 2009 році

Домінуючою ознакою, що слугувала страховим компаніям підставою для обов'язкового фінансового моніторингу фінансових операцій, є «отримання страхової премії», а також ознака – «виплата фізичній особі страхового відшкодування».

Таким чином, аналіз надходжень інформації від первинних суб'єктів фінансового моніторингу дає змогу зробити висновок про те, що мають тенденцію до зростання з року в рік частка повідомлень від банківських установ, в тому числі повідомлення з ознаками обов'язкового моніторингу. Це свідчить:

- про посилення ролі банківських установ у відмиванні брудних грошей;
- про недостатнє залучення до фінансового моніторингу частини небанківських фінансових установ [127];
- про більш детальне вивчення фінансовими посередниками фінансових операцій.

Дедалі більше поглиблюється взаємодія Держфінмоніторингу України з підрозділами фінансового моніторингу різних країн. На даному етапі Держфінмоніторинг тісно співпрацює в сфері боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, з 117 країнами світу та їх кіль-

кість постійно зростає (рис. 2.3) [44].

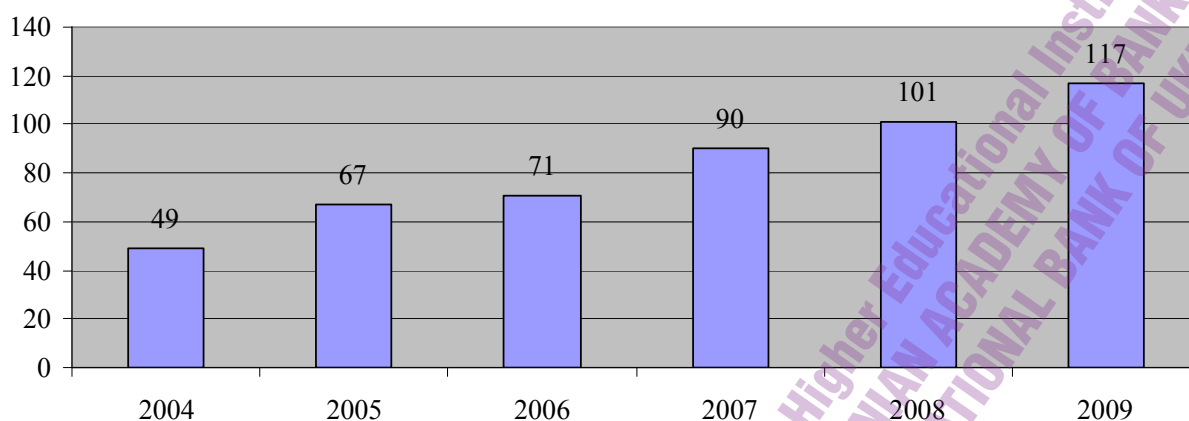

Рис. 2.3 – Кількість країн з якими проводиться обмін інформацією за період 2004-2009 рр.

Найбільш активний обмін інформацією у 2009 році здійснювався з підрозділами фінансового моніторингу Латвії, Литви, Кіпру, США, Великобританії, Польщі, Російської Федерації, Німеччини, Естонії, Британських Віргінських Островів та Молдови.

Співробітництво триває за багатьма напрямками, основним з яких є обмін інформацією щодо можливих випадків відмивання коштів або фінансування тероризму.

Держфінмоніторинг України активно співпрацює з такими міжнародними установами та організаціями як Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів (FATF); Егмонтська група підрозділів фінансової розвідки; Спеціальний комітет експертів Ради Європи зі взаємної оцінки заходів протидії відмиванню коштів (MONEYVAL); Євразійська група з протидії легалізації злочинних доходів та фінансуванню тероризму (ЄАГ); Міжнародний валютний фонд та Світовий банк.

З метою покращення якісних й кількісних показників інформаційного обміну, Держфінмоніторинг України продовжує активну експлуатацію мережі інформаційного обміну FIU.NET. Такі сучасні засоби зв'язку сприяють налагодженню зручних і захищених каналів багатостороннього автоматичного

обміну інформацією між ПФР країн Європи.

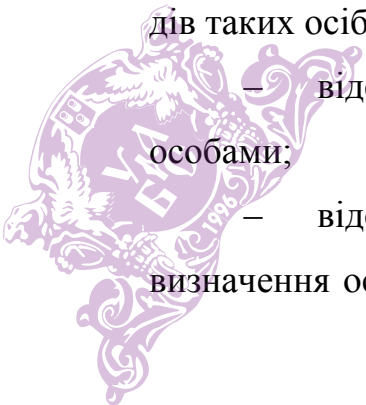
В рамках реалізації проекту технічної допомоги MOLI-UA-2 для забезпечення високої надійності функціонування єдиної державної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів та захищеної мультисервісної автоматизованої корпоративної системи у 2009 році було створено резервний банк даних.

Запроваджена система інформаційного обміну дозволяє покращити діяльність Держфінмоніторингу, шляхом своєчасного реагування на запити.

Таким чином, проведена оцінка діяльності системи протидії легалізації незаконних доходів дозволяє говорити про поступове покращення ефективності її діяльності. Проте існують і проблеми, які гальмують розвиток даної системи.

Однак, основними проблемами українського фінансового моніторингу, на думку комітету, є і залишаються такі:

- повна відсутність в законодавстві визначення так званого PEP (Politically Exposed Person), тобто впливових політичних осіб, до яких належать: глави держав, урядів, міністри, їхні заступники, депутати, судді, члени правління центральних банків, посли, повірені в справах, вище військове керівництво, регіональні державні керівники і керівники державних підприємств;
- відсутність вимог у фінансових інститутах до належної системи управління ризиками при роботі з клієнтами;
- відсутність вимог до визначення критеріїв роботи з такими клієнтами і критеріїв їх визначення;
- відсутність вимог до заходів визначення джерел добробуту і доходів таких осіб;
- відсутність вимог до проведення моніторингу роботи з такими особами;
- відсутність чітких вимог до політики і процедур, спрямованих на визначення особливих ризиків, пов'язаних з прихованими бізнес-зв'язками і

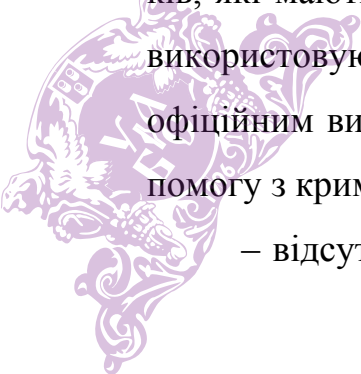

транзакціями;

- для небанківських фінансових інститутів немає вимог для змісту даних ідентифікацій за останні п'ять років;
- немає чітких вимог для перевірки підстав і цілей незвичайних операцій клієнтів;
- присутні протиріччя в проведенні реєстрації транзакцій суб'єктів фінансового моніторингу;
- деякі учасники фінансових операцій (агенти з нерухомості, продавці цінностей, адвокати, нотаріуси, компанії з наданням послуг) не мають зобов'язань, що відповідають рекомендаціям FATF;
- немає вимог в законодавстві, які мають бути направлені на діяльність казино, ідентифікації клієнтів, обмежень за сумами ставок і виграшів тощо.

Отже, здійснений аналіз в цілому свідчить про значний поступ в забезпеченні фінансової системи України щодо її використання для відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом та фінансування тероризму. Проте аналіз сучасної практики попередження, розслідування і покарання за злочини, пов'язані з легалізацією незаконних доходів, свідчить про те, що цілком чітко визначилося коло проблем, від рішення яких залежить ефективність такої боротьби та взаємодії правоохоронних органів на міжнародному рівні:

- відсутність погоджених нормативних визначень понять «легалізація» (чи «відмивання»), «незаконний дохід», «злочинний дохід» і багатьох інших понять. Вирішення цієї проблеми насамперед пов'язане з розробкою методології та методики порівняльно-правового аналізу норм кримінально-правового законодавства, складанням порівняльних термінологічних словників, які мають досить точно позначати міру збігу (ототожнення) понять, що використовуються у правозастосуванні, підготовкою коментаріїв до них, офіційним визнанням різними країнами понять у договорах про правову допомогу з кримінальних справ;
- відсутність погоджених процедур попередження, розслідування і по-

карання за злочини відповідної категорії. Розробка та прийняття погоджених процедур попередження окремих видів злочинів, боротьба з якими відносяться до міжнародних пріоритетів, може набути необхідного рівня ефективності лише у випадку прийняття спеціальних міждержавних програм боротьби зі злочинністю, що мають статус нормативного правового акта;

– відсутність ефективної стабільної системи підготовки фахівців, які володіють технологіями розслідування злочинів, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) незаконних доходів, включаючи навичку пошуку та ідентифікації коштів, розташованих в офшорних зонах. Вирішення проблеми передбачає визначення мережі базових закладів освіти, розробку спеціалізованого навчального курсу, учбово-методичного комплексу до нього, що включає можливість дистанційного навчання з використанням глобальної комп'ютерної мережі, створення механізму підготовки та підвищення кваліфікації викладачів з юридичних та економічних дисциплін [128];

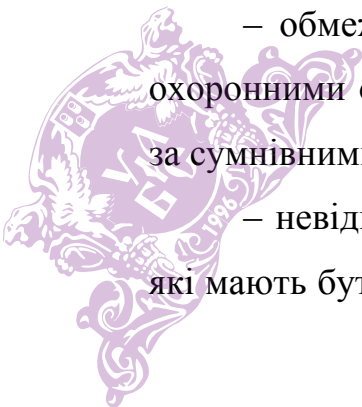
– недосконалістю законодавчого забезпечення протидії «відмиванню» коштів злочинного походження. Це стосується насамперед відсутності організаційно-правового механізму одержання інформації оперативними підрозділами правоохоронних органів від суб'єктів державного та первинного фінансового моніторингу;

– неузгодженістю дій державних органів, на які покладено функції фінансового контролю, як між собою, так і з суб'єктами первинного фінансового контролю (банками та іншими фінансовими установами);

– низьким рівнем показників у розслідуванні злочинів за «відмивання» грошей злочинного походження та фінансування тероризму та відсутністю належної судової практики;

– обмежена можливість обміну інформацією з міжнародними правоохоронними органами та Інтерполом та недостатня практика спостереження за сумнівними фінансовими операціями [84];

– невідповідність чинних законодавчих та нормативно-правових актів, які мають бути спрямовані на зміну різних процедур фінансового моніторин-

гу в державних органах і в суб'єктах первинного фінансового моніторингу, рекомендаціям FATF.

Разом із тим, створення системи протидії відмиванню грошей, здобутих злочинним шляхом, в окремо взятій країні не може дати бажаного результату, оскільки, як уже зазначалося вище, ця проблема має глобальний характер. Тому основним завданням світової спільноти на даному етапі повинно бути залучення якомога більшого числа країн (територій) до співробітництва з боротьбою з відмиванням грошей, реформування національних законодавств відповідно до міжнародних стандартів, визначених FATF. Це дозволить створити ефективну систему протидії відмиванню «брудних» грошей на глобальному рівні.

Удосконалення системи протидії легалізації незаконних доходів сприятиме становленню і розвитку в Україні демократичної правової держави, захисту її національних інтересів, прискорить процеси інтеграції до Європейського Союзу.

2.2 Удосконалення системи протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом в банківській системі України

Елементом фінансової і економічної системи країни, без участі якого легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом та фінансування тероризму неможливі, є банківська система країни, що виступає не лише як посередник між учасниками легалізації незаконних доходів, але й як самостійний учасник процесу легалізації. За даними Державного комітету фінансового моніторингу України найбільш активним суб'єктом первинного фінансового моніторингу є банківські установи, які надсилають близько 97% повідомлень про операції, що підлягають фінансовому моніторингу. Так протягом 2009 року Держфінмоніторингом було отримано 896508 повідомлень про операції, що підлягають фінансовому моніторингу. З них від банківських установ було

отримано 868357 [44]. Тому найбільший ефект для протидії легалізації доходів отриманих злочинним шляхом дадуть саме заходи в банківській сфері.

Перш ніж пропонувати певні заходи з удосконалення системи протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, визначимося з поточним комплексом заходів по боротьбі з легалізацією незаконних доходів в банківській системі України, а також проаналізуємо міжнародний досвід і рекомендації з даного питання.

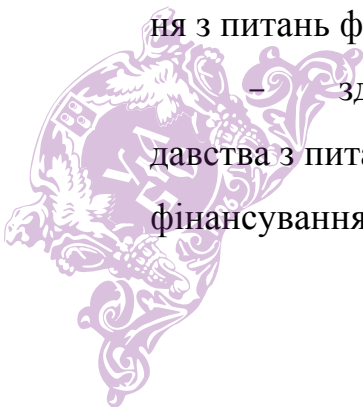
Система протидії легалізації незаконних доходів в банківській сфері України базується на наступних нормативно-правових актах:

- Закону України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом";
- Закон України "Про банки і банківську діяльність";
- Положення про здійснення банками фінансового моніторингу" (постанова Правління НБУ від 14.05.2003 № 189);
- інші нормативно-правові акти Президента України, Кабінету Міністрів України, Державного комітету фінансового моніторингу України, Національного банку України, а також міжнародні стандарти та рекомендації [67,103-116].

Боротьба з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму в банківській системі України ведеться на двох рівнях – рівні Національного банку України (тобто банківської системи в цілому) та на рівні окремих банків.

Згідно із Законом України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом" Національний банк України є суб'єктом державного моніторингу і йому надані такі повноваження з питань фінансового моніторингу:

- здійснювати нагляд за виконанням банками вимог актів законодавства з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів або фінансування тероризму;

- вимагати від банків виконання завдань та обов'язків, передбачених цим законом;
- вживати заходи впливу до банків за виявлені порушення ними чинного законодавства;
- проводити перевірку стану організації професійної підготовки працівників і керівників підрозділів, відповідальних за проведення внутрішнього фінансового моніторингу.

Щодо функцій і ролі Національного банку України в системі протидії легалізації злочинних доходів та фінансування тероризму, то він здійснює нагляд за банками щодо дотримання ними вимог відповідного законодавства, здійснює вивчення, порівняльний аналіз та узагальнення міжнародного досвіду щодо запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму [93].

В структурі Національного банку України виділено Департамент з питань запобігання використанню банківської системи для легалізації кримінальних доходів та фінансування тероризму, структура якого представлена на рис. 2.4.

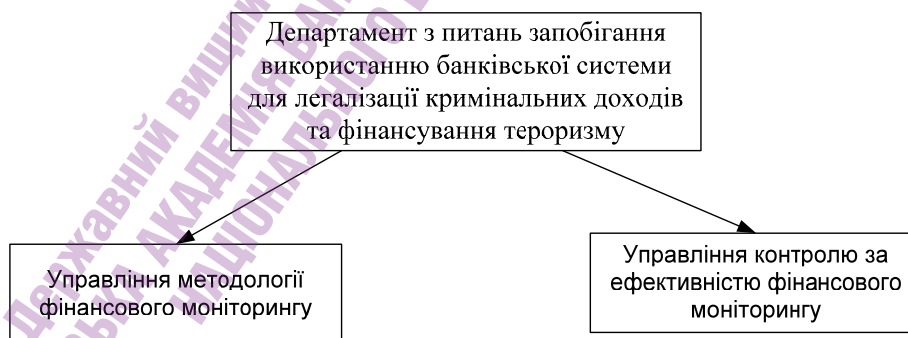

Рис. 2.4 Структура Департаменту з питань запобігання використанню банківської системи для легалізації кримінальних доходів та фінансування тероризму

Згідно з Законом України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом" банки є суб'єктами первинного моніторингу і виступають елементом системи фінансового моніторингу України.

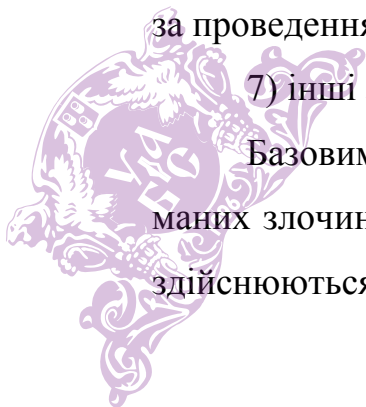
Відповідно до Положення «Про здійснення банками фінансового моніторингу», а також Закону України «Про банки і банківську діяльність» до загальних вимог здійснення фінансового моніторингу в банку відносять:

- виявлення і реєстрація банками фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу;
- ідентифікація клієнтів;
- надання банками спеціально уповноваженому органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу інформації у відповідності з вимогами законів України з питань протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом [108].

В рамках забезпечення реалізації цих вимог банки зобов'язані здійснювати наступні заходи:

- 1) здійснювати ідентифікацію та вивчення клієнтів у випадках, установлених законом;
- 2) забезпечувати виявлення, реєстрацію і повідомлення Держфінмоніторингу про фінансові операції, що підлягають фінансовому моніторингу
- 3) проводити аналіз відповідності фінансових операцій, що проводяться клієнтом, наявній інформації про зміст його діяльності та фінансовий стан;
- 4) вживати належних заходів для обмеження ризику зловживань, пов'язаних з послугами, що надаються з використанням новітніх технологій, зокрема забезпечують проведення операцій без безпосереднього контакту з клієнтом.
- 5) сприяти працівникам Держфінмоніторингу у проведенні аналізу фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу;
- 6) забезпечувати підвищення кваліфікації працівників, відповідальних за проведення фінансового моніторингу;
- 7) інші заходи, передбачені законодавством України [106].

Базовим методом боротьби з відмиванням (легалізацією) доходів, отриманих злочинним шляхом є фінансовий моніторинг - сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та

протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу.

На банки покладено обов'язок проведення саме первинного фінансового моніторингу. В той же час, система боротьби з легалізацією незаконних доходів в банку включає в себе не лише фінансовий моніторинг, а й ряд інших важливих складових, зокрема, ідентифікацію клієнтів, навчання працівників банку, а також взаємодію з державними органами. Якщо схематично представити систему боротьби з легалізацією злочинних доходів на рівні банків, то вона буде мати наступний вигляд (рис. 2.5).

Рис. 2.5 Системи боротьби з відмиванням (легалізацією) доходів, отриманих злочинним шляхом в банку

З організаційної точки зору, відповідно до Положення «Про здійснення банками фінансового моніторингу» внутрішньобанківську систему запобігання легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, очолює відповідальний співробітник банку, який є незалежним в своїй діяльнос-

ті і підзвітним тільки керівникові банку. У разі створення в банку спеціального підрозділу по запобіганню легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, керівник цього підрозділу виконує обов'язки відповідального співробітника.

Розглянемо більш детально кожен зі складових системи боротьби з відмиванням (легалізацією) доходів, отриманих злочинним шляхом в банку.

Базовим елементом системи протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму в банку є фінансовий моніторинг - сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу [106].

Схематично процес фінансового моніторингу в банківській системі України представлений на рис. 2.6.

Рис. 2.6 Фінансовий моніторинг у банківській системі України

Фінансові операції у відповідності з Законом України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом" поділяються на:

- фінансові операції, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу (сума операції дорівнює або більше 150000 грн);

- фінансові операції, що підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу (якщо операція має одну а бо більше ознак, визначених ст. 16 Закону України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом") [106].

Таким чином організацію фінансового моніторингу на рівні конкретного банку, схематично можна представити так (рис. 2.7).

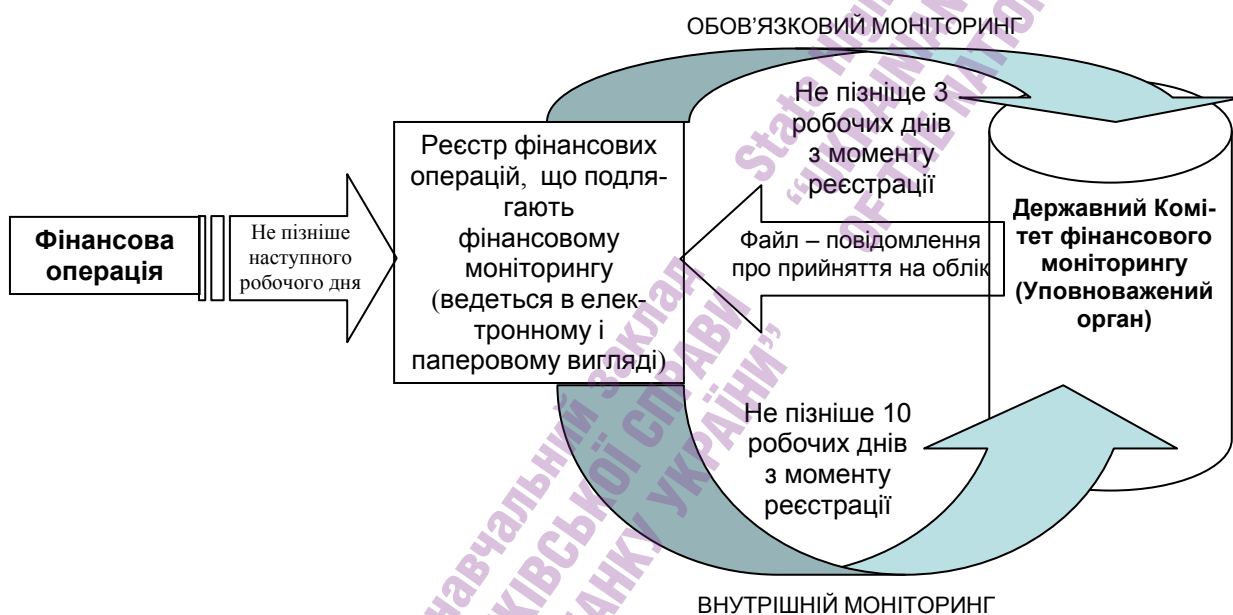

Рис. 2.7. Процес фінансового моніторингу в банку

Важливим елементом системи протидії легалізації незаконних доходів в банку та фінансуванню тероризму є робота з персоналом – це комплекс заходів, спрямованих на підвищення кваліфікації працівників банку в сфері протидії легалізації злочинних доходів. Ці заходи можна розділити на дві групи - зовнішні навчання, що проводяться для фахівців відділу протидії легалізації доходів, а також внутрішні навчання для інших працівників банку, що безпосередньо беруть участь у спілкуванні з клієнтами банку. Навчання для працівників відділу протидії легалізації доходів банку повинні проводитися за участю фахівців органів нагляду та інших структур, що взаємодіють із банками у питаннях протидії легалізації доходів, отриманих злочинним

шляхом. Програми навчання для інших працівників банку, як правило, розробляються фахівцями відділу протидії легалізації доходів банку [53].

Необхідним елементом системи протидії легалізації незаконних доходів та фінансуванню тероризму є взаємодія банку із зовнішніми інститутами. Оскільки банк є ключовою ланкою майже в кожній схемі відмивання грошей, він є незамінним джерелом інформації для державних органів, що займаються попередженням та боротьбою з даним видом злочинності.

Досвід західних банків, аналіз і оцінка їх підходів до боротьби з легалізацією незаконних доходів та протидії фінансуванню тероризму дозволив виділити наступні внутрішньобанківські інструменти (політики):

- «знай свого клієнта»;
- «знай операції свого клієнта»;
- «знай клієнтів свого клієнта»;
- «знай своїх партнерів по бізнесу»;
- «знай своїх співробітників».

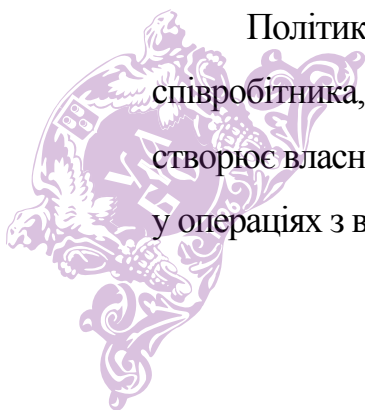
Політика «знай свого клієнта» стосується ідентифікації клієнта і розуміння суті діяльності.

Політика «знай операції свого клієнта» передбачає оцінку відповідності операції, що хоче провести клієнт суті його діяльності.

Політика «знай клієнтів свого клієнта» пересікається з ідентифікацією клієнтів, однак має дещо іншу направленість. Згідно з цією політикою банки повинні ідентифікувати осіб з якими має справу клієнт банку.

Політика «знай своїх партнерів по бізнесу» має на увазі створення єдиних правил, за якими б діяли банки. Це дозволить скоротити витрати часу і праці на повторну ідентифікацію клієнта, що вже був ідентифікований в іншій установі.

Політика «знай своїх співробітників» застосовується при прийнятті на роботу співробітника, особливо на відповідальну посаду. Згідно з даним підходом банк створює власну базу даних недоброзичливих співробітників - осіб що були замішані у операціях з відмивання грошей або інших фінансових махінаціях [53].

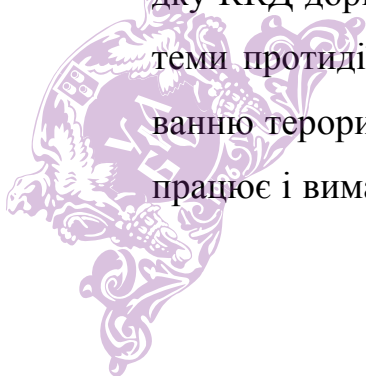

Головний висновок з аналізу системи протидії легалізації незаконних доходів в банківській системі України наступний – законодавство було створене на базі міжнародного досвіду та з урахуванням рекомендацій міжнародних організацій з боротьби з відмиванням коштів. Воно є одним з найсучасніших в світі і цілком відповідає тим правилам і стандартам, що існують в світі.

Національний банк України і Державний комітет фінансового моніторингу контролюють виконання законодавства, а банки в цілому сумлінно його виконують. (за період 2005-2007 роки кількість випадків порушення банківськими установами законодавства (за даними Національного банку України) скоротилась більш ніж у 100 разів з 3763 до 363 випадків, а кількість банків, що несвоєчасно подавали відповідні повідомлення в 2007 році склала лише 3 [1].

При цьому в 2010 році були внесені зміни в базовий закон України "Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом", що підкорегували його положення відповідно до нових економічних вимог, з урахуванням побажань суб'єктів фінансового моніторингу.

Втім, головною проблемою законодавства України в сфері запобігання легалізації незаконних доходів є відсутність синергетичного ефекту та взаємодії між його окремими положеннями, що призводить до фактичної непрацездатності. Маємо типовий приклад формального підходу, коли всі дії були спрямовані не на побудову реально працюючої системи саме в умовах України, а на задоволення вимог міжнародних організацій та на відповідність стандартам розвинених країн. Свідченням непрацездатності діючої системи є наднизький коефіцієнт її корисної дії. Якщо в якості такого коефіцієнту обрати співвідношення справ, що дійшли до суду (правильніше, мабуть, було б розглядати кількість справ, за якими було винесено вирок, але в такому випадку ККД дорівнював би 0) до кількості повідомлень, то за 2009 рік ККД системи протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом і фінансуванню тероризму дорівнював $100\% * 150 / 896508 = 0.0167\%$. Тобто система не працює і вимагає суттєвих удосконалень. Оскільки близько 97% повідомлень

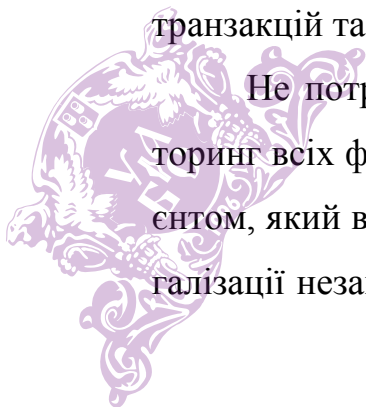
надходить до Держфінмоніторингу від банківської системи, саме в цій сфері маємо робити удосконалення.

Головною проблемою є те, що одні положення нормативних актів не взаємодіють з іншими. Наприклад, банки зобов'язані здійснювати ідентифікацію клієнтів та проводити політику «знай свого клієнта». Це міжнародна практика, яка допомагає вже на початкових стадіях уникнути проблем з легалізацією незаконних доходів в банку. Згідно з іншими положеннями, банки зобов'язані повідомляти Уповноважений орган про всі операції, сума яких перевищує певний ліміт (на теперішній час це 150000 грн). Дана сума є адекватною і корелює з розмірами операцій, що підлягають фінансовому моніторингу в інших країнах. Але операцій на такі суми особливо в системних банках бувають сотні в день. Відповідно кожен треба обробити, направити до Уповноваженого органу. Це досить значний обсяг роботи, яка на 90% є непотрібною, оскільки основна маса операцій проводилась клієнтами, що не мають жодного відношення до відмивання «брудних» грошей чи фінансування тероризму. Банк про це знає, оскільки проводить політику «знай свого клієнта», але за законом має доводити всю інформацію до Уповноваженого органу. В результаті збільшуються обсяги роботи і Уповноваженого органу, який замість того, щоб більше ретельно розглядати дійсно підозрілі операції, аналізує завідомо законні фінансові потоки. В результаті ефективність системи і без того низька не може не падати.

Виходом з цієї ситуації є забезпечення взаємодії між окремими складовими законодавства і досягнення синергетичного ефекту від його роботи.

Окреслимо базові підходи для цього. Першим кроком має бути поєднання ідентифікації клієнта та політики «знай свого клієнта» з моніторингом транзакцій та звітністю до Уповноваженого органу.

Не потрібно повідомляти Уповноважений орган та здійснювати моніторинг всіх фінансових операцій. Якщо фінансова операція здійснюється клієнтом, який в банку не викликає сумнівів на предмет потенційної участі у легалізації незаконних доходів чи фінансуванню тероризму, вона не має підля-

гати фінансовому моніторингу. І, навпаки, якщо клієнт та його операції викликають підозру у банку, моніторингу можуть піддаватись навіть операції, що формально є законними, тобто не перевищують суму в 150000 грн, таким чином можна буде паралельно боротись із структуруванням.

Необхідно на законодавчому рівні розробити і закріпити методику, щодо визначення рівня довіри клієнта та дій банку в сфері фінансового моніторингу, залежно від нього (рівня довіри).

Для визначення рівня довіри доцільно використовувати бінарну методику експрес-оцінки на базі ряду критеріїв, підсумок балів за всіма критеріями дозволить визначити рівень довіри до клієнта. Перелік пропонованих критеріїв та їх бінарна оцінка наведені в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Критерії для визначення рівня довіри клієнта та їх бінарні оцінки

№	Критерій	Бінарна оцінка у випадку відповідності	
		Так	Ні
1	В історії клієнта не було випадків операцій, що були класифіковані як легалізація злочинних доходів або фінансування тероризму	1	0
2	Серед власників істотної участі в статутному фонді клієнта немає осіб, що були пов'язані з легалізацією злочинних доходів або фінансуванням тероризму	1	0
3	Серед найбільших контрагентів клієнта немає таких, що були пов'язані з легалізацією злочинних доходів або фінансуванням тероризму	1	0
4	Серед контрагентів клієнта немає офшорних компаній	1	0
5	Серед власників істотної участі в статутному фонді клієнта немає осіб, що володіють офшорними компаніями	1	0
6	Серед власників істотної участі в статутному фонді найбільших контрагентів клієнта немає таких, що були пов'язані з легалізацією злочинних доходів або фінансуванням тероризму	1	0
7	Серед власників істотної участі в статутному фонді найбільших контрагентів клієнта немає таких, що володіють офшорними компаніями	1	0
8	Серед найбільших контрагентів клієнта немає таких, що часто здійснюють операції з/через офшорні компанії	1	0
9	Діяльність клієнта і походження коштів зрозумілі банку	1	0
10	Відповідно до критеріїв, визначених в Постанові НБУ №189 клієнт банку є клієнтом з низьким рівнем	1	0

Розподіл рівнів довіри за кількістю набраних балів і рекомендовані дії з фінансового моніторингу їх операцій

Рівень довіри до клієнта	Кількість балів	Фінансовий моніторинг операцій в банку
Абсолютний	9-10	Не здійснюється
Високий	7-8	Здійснюється у випадках значного перевищення суми операції законодавчо визначеної суми
Звичайний	5-6	Здійснюється у звичайному режимі (повідомляється Уповноважений орган у випадках перевищення суми по операції еквівалентну 150000 грн)
Низький	3-4	Здійснюється посилений контроль за здійсненнями операціями з обов'язковим повідомленням Уповноваженого органу, додатковий аналіз контрагентів за операцією
Відсутній	0-2	Операція зупиняється або кожна операція ретельно перевіряється та повідомляється про її здійснення Уповноважений орган

Банк згідно з запропонованою класифікацією, визначає рівень довіри до клієнту та здійснює дії з фінансового моніторингу відповідно визначеного рівня.

Для того, щоб полегшити та стандартизувати пропоновану експрес-оцінку рівня довіри до клієнта, необхідно на рівні Державного комітету фінансового моніторингу України створити єдину базу за економічними суб'єктами (фізичними чи юридичними особами), які підозрюються чи приймали участь у операціях, пов'язаних з легалізацією незаконних доходів та фінансування тероризму. Це значно полегшить банкам адекватно оцінювати рівень довіри до клієнта та підвищить якість і результативність фінансового моніторингу в цілому.

Оскільки на сьогоднішній день обмін інформацією між Уповноваженим органом і суб'єктами фінансового моніторингу є одностороннім (рис. 2.8). Доступ суб'єктів моніторингу (банків у тому числі) до бази даних Уповноваженого органу і виведення її на якісно новий рівень з точки зору напов-

нення, значно підвищують ефективність роботи системи протидії легалізації незаконних доходів і фінансування тероризму.

Рис. 2.8. Структура єдиної інформаційної системи Держфінмоніторингу України

Оскільки фінансовий моніторинг ведеться на рівні окремого банку, а далі інформація спрямовується до відповідних державних органів, де обробляється і аналізується, доцільно зосередити зусилля саме на оптимізації системи фінансового моніторингу на рівні окремого банку, ніж на рекомендаціях для банківської системи в цілому.

Як показує практика, більшість українських банків (особливо це стосується невеликих банків) не приділяють достатньої уваги питанням внутрішнього моніторингу, обмежуючись виконанням суто обов'язкових вимог законодавства, ігноруючи рекомендаційні положення. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» не виписує чітких операцій, які повинні підпадати під моніторинг, а віддає прийняття цього рішення на розсуд відповідальної особи. До того ж у

банка можуть виникнути претензії до працівника, який прийняв рішення щодо повідомлення Уповноваженого органу, у разі втрати важливого клієнта.

Тому необхідно на законодавчому рівні провадити норму про обов'язковість виділення окремої структурної одиниці банком для забезпечення ефективної діяльності з фінансового моніторингу. Цей структурний підрозділ буде відповідальний за організацію процесу фінансового моніторингу та інших питань, пов'язаних з забезпеченням боротьби з легалізацією незаконних доходів. Звичайно розміри та обсяги такого підрозділу залежатимуть від розмірів банку, втім в якості базового методичного підходу можна використовувати структуру підрозділу, що представлена на рис. 2.9.

Рис. 2.9 Пропонована структура спеціального підрозділу банку по здійсненню фінансового моніторингу

В рамках Центрального офісу банку пропонується створення Департаменту фінансового моніторингу, яке з одного боку буде забезпечувати фінансовий моніторинг в банку, а з іншого буде займатись аналітичною та мето-

дичною роботою. Доцільним також є виділення окремого відділу інформаційних технологій та технічного забезпечення, оскільки на сьогоднішній день більшість інформації є поступає, обробляється та передається саме в електронному вигляді, для чого банку необхідна безперебійна робота інформаційної системи. Бажаним взагалі є створення банком спеціалізованої інформаційної системи з внутрішнього фінансового моніторингу, що дозволить підвищити ефективність роботи з фінансового моніторингу, знизить ймовірність виникнення помилок і надасть можливість працівникам департаменту фінансового моніторингу зосередитись на аналітичних функціях, а не на рутинній роботі з моніторингу та виявлення підозрілих операцій.

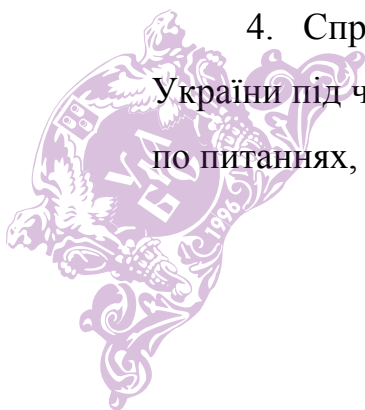
До основних функцій пропонованого підрозділу варто віднести наступні:

1. Контроль відповідності діяльності обласних філій банку і підрозділів головного офісу вимогам Законів України, внутрішнім документам банку і іншим нормативним актам щодо запобігання і протидії легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, і фінансування тероризму.

2. Формування і надання Національному банку України щомісячної звітності по фінансових операціях банку, які підлягають фінансовому моніторингу, і щоквартальною – про кількість клієнтів, які підлягають ідентифікації.

3. Надання Державному комітету фінансового моніторингу України інформації про фінансові операції, які проводяться в банку і підлягають обов'язковому і внутрішньому фінансовому моніторингу, щодо фінансових операцій клієнтів, включених в список осіб, пов'язаних із здійсненням терористичної діяльності, і в інших, передбачених законодавством випадках.

4. Сприяння уповноваженим представникам Національного банку України під час проведення ними інспекторських перевірок діяльності Банку по питаннях, які відносяться до їх компетенції.

5. Надання, відповідно до законодавства, на запити Державного комітету фінансового моніторингу України додаткової інформації, пов'язаної з фінансовими операціями, які стали об'єктом фінансового моніторингу.

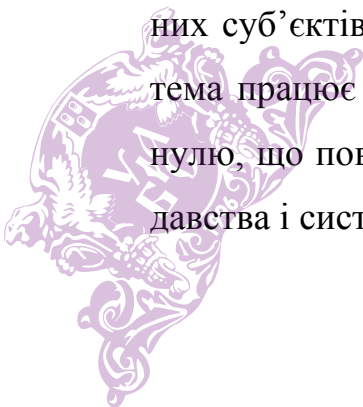
6. Ознайомлення співробітників з міжнародними документами, законодавством України, рекомендаціями Базельського комітету банківського нагляду по питаннях запобігання і протидії легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, і фінансування тероризму, внутрішньобанківських документами.

7. Проведення навчально-методичних семінар по підвищенню кваліфікації працівників банку в сфері протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму.

8. Використання програмного забезпечення по виявленню і блокуванню операцій, які здійснюються в користь або за дорученням клієнта банку, якщо її учасником є особа, яка включена в список осіб, пов'язаних із здійсненням терористичної діяльності, безпосередньо до її проведення.

Впровадження спеціального підрозділу з організації фінансового моніторингу в організаційну структуру банку згідно з запропонованими підходами дозволить підвищити якість та ефективність системи протидії легалізації незаконних доходів та фінансуванню тероризму в банку.

Підводячи підсумки аналізу системи протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом в банківській сфері України відмітимо, що вона була створена з використанням міжнародного досвіду на базі сучасного законодавства, що відповідає світовим стандартам. Система протидії складається з суб'єктів державного фінансового моніторингу - Національного банку України і Державного комітету фінансового моніторингу України та первинних суб'єктів фінансового моніторингу – банків. На сьогоднішній день система працює вкрай неефективно, коефіцієнт її корисної дії майже дорівнює нулю, що пов'язане з відсутністю зв'язку між окремими елементами законодавства і системи протидії легалізації незаконних доходів.

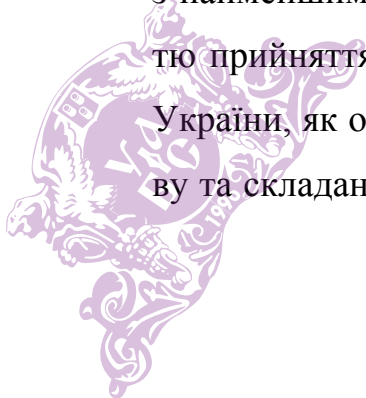

Для розв'язання цієї проблеми пропонується поєднання окремих заходів по боротьбі з легалізацією з метою досягнення синергетичного ефекту на базі визначення рівня довіри до клієнта та класифікації дій з фінансового моніторингу з боку банків, відповідно до запропонованих науково-методичних підходів.

Також для підвищення ефективності протидії легалізації незаконних доходів та фінансуванню тероризму пропонується обов'язкове впровадження в організаційну структуру банку спеціального структурного підрозділу, функції та структура якого запропоновані в роботі.

2.3 Оцінка ризику використання банківської системи з метою відмивання кримінальних доходів

Комплексне дослідження та ґрунтовний аналіз операцій, які можуть виступати індикаторами використання банківської системи з метою відмивання кримінальних доходів, не можуть бути проведені в повному обсязі без створення аналітичної бази прийняття управлінських рішень. Саме тому підвищення якості здійснюваної оцінки вимагає актуалізації застосування методів економіко-математичного моделювання з метою оптимізації даних процесів. При цьому, необхідно зазначити, що сутність оптимізації полягає не лише у розробці підходів на основі застосування математичного апарату для досягнення найкращого результату (зменшення обсягів фінансових потоків, залучених до здійснення злочинних операцій), а й виборі і використанні такої методології дослідження, яка б дозволила отримати максимальний результат з найменшим часовим лагом. Зазначені вимоги пов'язані з такою особливістю прийняття управлінських рішень органами нагляду Національного банку України, як оперативність застосування корегувальних заходів, заходів впливу та складання планів проведення інспекційних перевірок комерційних бан-

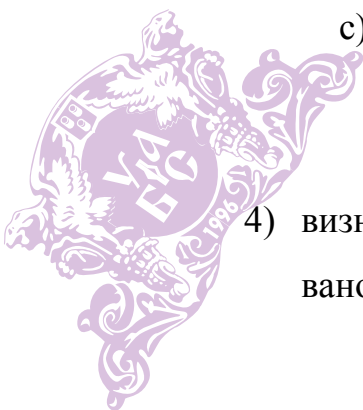

ків в розрізі аналізу можливості використання даних суб'єктів господарювання з метою відмивання кримінальних доходів.

Таким чином, реалізація процесу моделювання оптимізації заходів, пов'язаних з протидією легалізації доходів отриманих злочинним шляхом, з урахуванням вимог своєчасності та гнучкості обумовлює необхідність проведення експрес-оцінки даного ризику.

Отже, розглянемо загальний алгоритм експрес-оцінки ризику легалізації кримінальних доходів, який виглядає наступним чином:

- 1) виділення і подальше групування показників, які виступають ідентифікаторами ризику використання банківської системи з метою відмивання кримінальних доходів, в залежності від особливостей їх впливу на діяльність комерційних банків;
- 2) надання чисельних характеристик кожному з виділених показників в динаміці;
- 3) приведення показників у співставний вигляд:
  - а) формування множини чисельних характеристик показників, яка виступає інформаційною базою проведення подальших розрахунків, шляхом видалення з загальної сукупності показників граничних значень (максимального та мінімального);
  - б) розрахунок нормативного значення в розрізі кожного показника оцінки ризику використання банківської системи з метою легалізації доходів отриманих злочинним шляхом, як середнього хронологічного значення з досліджуваної множини показників;
  - с) перехід від чисельних значень показників до бінарних характеристик на основі їх порівняння з розрахованою на попередньому етапі середньою хронологічною величиною;
- 4) визначення суми бінарних показників, як ідентифікатора досліджуваного ризику в розрізі виділених груп показників;

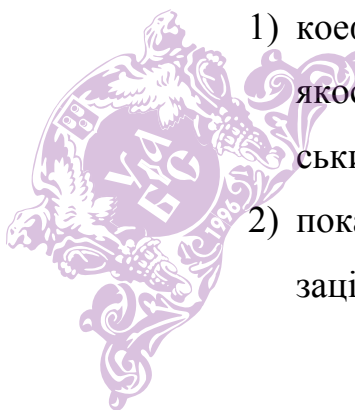

- 5) визначення експрес-оцінки ризику використання банківської системи з метою легалізації доходів отриманих злочинним шляхом на основі співвідношення розрахованих на попередньому етапі сум бінарних показників;
- 6) надання якісної характеристики рівня ризику в залежності від його приналежності до певних інтервалів допустимих значень;
- 7) графічна інтерпретація результатів моделювання оптимізації процесів, пов'язаних з протидією легалізації доходів отриманих злочинним шляхом;
- 8) дослідження проблемних напрямків діяльності комерційних банків на основі виявлення ступеня перевищення розрахованого рівня ризику над його граничним рівнем.

1. Таким чином, визначивши послідовність етапів, реалізація яких надасть можливість провести кількісну оцінку ризику використання банківської системи з метою легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, та розробки рекомендацій щодо оптимізації вказаних процесів, проведемо детальний розгляд кожного з них.

2. Отже, ідентифікуючи систему показників, за допомогою яких можливо проводити аналіз ризику використання банківської системи з метою відмивання кримінальних доходів, необхідно зазначити, що існуючий підхід до оцінки даного ризику розглянутий в роботі «Оцінка та управління ризиком використання послуг для легалізацією кримінальних доходів або фінансування тероризму в комерційному банку» [93] Засновується на використанні п'яти груп показників. Це надає можливість провести глибокий аналіз даного ризику в наступних напрямках:

- 1) коефіцієнти, що описують ризик залучення до легалізації, з огляду якості роботи внутрішньої служби фінансового моніторингу банківських установ;
- 2) показники, які виступають індикатором виникнення ризику легалізації кримінальних коштів за рахунок проведення зовнішньоеконо-

мічних операцій, особливо в розрізі операцій по переказу валюти за кордон;

- 3) Показники, що свідчать про інтенсивність діяльності споживачів банківських послуг в межах лімітів коштів на відкритих рахунках в банківських установах, спрямованих на реалізацію операцій зі зняття готівкових коштів та проведення обмінних операцій з валютою;
- 4) показники, які характеризують злочинні дії щодо легалізації кримінальних доходів в процесі конвертації коштів в готівку та операцій відносно сплати податків;
- 5) коефіцієнти, які описують порушення банківськими установами вимог чинного законодавства.

3. Враховуючи необхідність проведення експрес-оцінки ризику використання банківської системи з метою відмивання кримінальних доходів, доцільно здійснити групування існуючих індикаторів ризику (див. табл. 2.4, графа 1) в три кластери, що в подальшому надасть можливість отримати графічну інтерпретацію отриманого рівня ризику в тривимірному просторі.

Запропоновано використовувати наступні групи показників, що характеризують процеси оптимізації, пов'язані з протидією легалізації доходів отриманих злочинним шляхом:

- 1) внутрішні фактори – характеризують якість роботи внутрішньобанківської системи фінансового моніторингу;
- 2) фактори операційної діяльності, які описують банківські операції, пов'язані з поточною діяльністю різних напрямків;
- 3) фактори законодавчого характеру – характеризують відповідність проведених банківськими установами операцій вимогам чинного законодавства.

Групування індикаторів ризику використання банківської системи з метою легалізації кримінальних доходів в залежності від особливостей впливу (складено автором на основі [93])

Групи показників	Перелік показників відповідної групи
Внутрішні фактори	А ₁ - частка фінансових операцій, зареєстрованих за ознаками внутрішнього фінансового моніторингу; А ₂ - частка фінансових операцій, за якими прийнято рішення не надсилати інформацію УО; А ₃ - частка анульованих фінансових операцій до моменту надання інформації Держфінмоніторинг; А ₄ - частка фінансових операцій щодо яких надходили файли про відмову від взяття на обіг від загальної кількості надісланих фінансових операцій;
Фактори операційної діяльності	В ₁ - суми операцій з переказу іноземної валюти щодо операцій, сума яких для одного клієнта протягом операційного дня дорівнює або перевищує 50000 дол. США, і країна переказу, віднесена Кабінетом Міністрів України до офшорних зон; В ₂ - суми переказів за кордон іноземної валюти «з іншою метою», які можуть здійснюватись без зовнішньоекономічного контракту та оплати за імпорту товарів «без ввезення на митну територію України»; В ₃ - суми переказів за кордон іноземної валюти з метою оплати імпорту товарів або послуг, за умови, що країна переказу та країна – бенефіцара різні; К ₄ - співвідношення розміру комісійного доходу від розрахунково-касового обслуговування клієнтів до загальної кількості клієнтів банку, які здійснювали протягом звітного періоду операції за власною ініціативою; В ₅ - середньомісячна сума видачі на одного "працюючого" клієнта банку фізичну особу готівкової іноземної валюти (долари, євро); В ₆ - середньомісячна сума видачі на одного "працюючого" клієнта банку фізичну особу валюти під час здійснення валюто обмінних операцій (долари, євро); В ₇ - середньомісячна сума зарахування іноземної валюти для зарахування на рахунки фіз. осіб на одного "працюючого" клієнта банку фізичну особу (долари, євро); В ₈ - частка зняття готівкових коштів з рахунків фізичних осіб (символ 55) від надходжень готівкових коштів на рахунки за вкладками фізичних осіб (символ 16); В ₉ - частка видачі готівкових коштів за вкладками фізичних осіб (символ 55) від суми надходжень безготівкових коштів за символом 88; В ₁₀ - частка коштів фізичних осіб, переказаних у безготівковому вигляді (символ 95), від суми готівкових надходжень за вкладками фізичних осіб (символ 16); В ₁₁ - частка коштів фізичних осіб, переказаних у безготівковому вигляді (символ 95), від суми безготівкових надходжень на рахунки фізичних осіб (символ 88); В ₁₂ - частка видатків по символам 46, 55, 61 на одного "працюючого" клієнта банку.
Фактори законодавчого характеру	С ₁ - кількість порушень, виявлених за результатами останньої інспекційної перевірки НБУ або камерального розгляду відповідних матеріалів (зокрема, у структурних підрозділах банку, якщо виїзна перевірка не проводилась взагалі або протягом значного періоду, наприклад більше 2-х років); С ₂ - обсяг штрафів сплачених в якості заходів впливу за виявлені НБУ порушення (за обраний період); С ₃ - кількість порушень, виявлених службою внутрішнього аудиту банку; С ₄ - кількості випадків, в яких посадову особу банку було визнано винною у вчиненні адміністративного правопорушення відповідно до, складених ДКФМ по ст. 166-9 КУпАП (за обраний період).

4. Переходячи до наступного етапу реалізації зазначеного алгоритму в напрямку оцінки ризику, здійснимо встановлення відповідності кожного з розглянутих показників їх чисельній характеристиці. Так, позначимо:

- $A_{ij}, i = 1 \div 4, j = 1 \div n$ – значення i -го показника за j -й період часу, в розрізі внутрішніх факторів оцінки ризику;
- $B_{ij}, i = 1 \div 12, j = 1 \div n$ – значення i -го показника за j -й період часу, в межах факторів характеризуючих операційну діяльність банківських установ;
- $C_{ij}, i = 1 \div 4, j = 1 \div n$ – значення i -го показника за j -й період часу, в розрізі факторів законодавчого характеру.

5. В розгорнутому вигляді чисельні значення наведених показників оцінки ризику використання банківської системи з метою відмивання кримінальних доходів представимо у вигляді таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Показники оцінки ризику легалізації кримінальних доходів в розрізі трьох груп

Група показників	Показники	Значення показників в динаміці		
Внутрішні фактори	A_1	A_{11}	...	A_{1n}
	...	...	...	...
	A_4	A_{41}	...	A_{4n}
Фактори операційної діяльності	B_1	B_{11}	...	B_{1n}
	...	...	...	...
	B_{12}	B_{121}	...	B_{12n}
Фактори законодавчого характеру	C_1	C_{11}	...	C_{1n}
	...	...	...	...
	C_4	C_{41}	...	C_{4n}

Таким чином, на основі даних таблиці 2.5, можливо сформувавши $\{A_{ij}\}$, $\{B_{ij}\}$, $\{C_{ij}\}$ – множини значень i -го показника за період часу, які виступають інформаційною базою реалізації наступного етапу використання економіко-

математичного моделювання для оптимізації процесів, пов'язаних з протидією легалізації доходів отриманих злочинним шляхом – приведення показників у співставний вигляд.

По-перше, оскільки діяльність банківських установ пов'язана з впливом чинників, які носять імовірнісний або одномоментний характер, то можлива ситуація з викривлення даних в певний період часу. Виходячи з даної ситуації, набуває необхідності приведення множин $\{A_{ij}\}$, $\{B_{ij}\}$, $\{C_{ij}\}$ до репрезентативного виду, шляхом видалення з загальної сукупності показників граничних значень (максимального та мінімального). Математично дані перетворення можливо записати наступним чином:

1. В розрізі внутрішніх факторів, характеризуючих ризик використання банківської системи з метою легалізації кримінальних коштів (формула 2.1), де $k = 1 \div m, m = n - 2$:

$$\{A_{ij}\} - \max_j \{A_{ij}\} - \min_j \{A_{ij}\} = \{A_{ik}^*\} \quad (2.1)$$

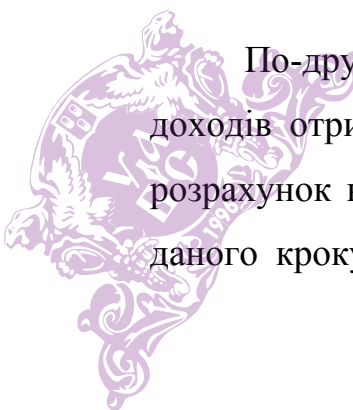
2. В розрізі факторів операційної діяльності банківських установ (формула 2.2), де $k = 1 \div m, m = n - 2, i = 1 \div 12, j = 1 \div n$:

$$\{B_{ij}\} - \max_j \{B_{ij}\} - \min_j \{B_{ij}\} = \{B_{ik}^*\} \quad (2.2)$$

3. В розрізі факторів, які характеризують порушення банківськими установами вимог чинного законодавства (формула 2.3), де $k = 1 \div m, m = n - 2, i = 1 \div 4, j = 1 \div n$:

$$\{C_{ij}\} - \max_j \{C_{ij}\} - \min_j \{C_{ij}\} = \{C_{ik}^*\} \quad (2.3)$$

По-друге, з метою приведення індикаторів оцінки ризику легалізації доходів отриманих злочинним шляхом до співставного вигляду здійснимо розрахунок нормативного значення в розрізі кожного показника. Реалізація даного кроку передбачає визначення середнього значення з досліджуваної

множини показників за наступним блоком формул, в розрізі кожної з груп коефіцієнтів, що характеристик ризик легалізації кримінальних коштів:

$$\begin{aligned}\bar{A}_j &= \frac{\frac{1}{2}(A_{i1}^* + A_{im}^*) + \sum_{k=2}^{m-1} A_{ik}^*}{m-1} \\ \bar{B}_j &= \frac{\frac{1}{2}(B_{i1}^* + B_{im}^*) + \sum_{k=2}^{m-1} B_{ik}^*}{m-1} \\ \bar{C}_j &= \frac{\frac{1}{2}(C_{i1}^* + C_{im}^*) + \sum_{k=2}^{m-1} C_{ik}^*}{m-1}\end{aligned}\quad (2.4)$$

Використання формули середньої хронологічної в даному випадку обумовлено поданням банківськими установами показників, що характеризують їх діяльність на конкретну дату, тобто формують моментний ряд числових даних.

По-третє, на основі розрахованого вище середнього хронологічного значення кожного з показників відбувається перехід від чисельних значень коефіцієнтів до бінарних характеристик (формула 2.5)

$$Z_{ij} = \begin{cases} 1, \text{ якщо відповідна умова виконується} \\ 0, \text{ якщо відповідна умова не виконується} \end{cases} \quad (2.5)$$

де Z_{ij} – бінарна характеристика.

Умовою присвоєння бінарним характеристикам того чи іншого значення виступає перевищення реальних значень показників над середнім хронологічним за визначений проміжок часу. Так, бінарна характеристика приймає значення «1», якщо виконуються наступні умови (формула 2.6):

$$\begin{aligned}A_{ij} &\geq \frac{\frac{1}{2}(A_{i1}^* + A_{im}^*) + \sum_{k=2}^{m-1} A_{ik}^*}{m-1} \\ B_{ij} &\geq \frac{\frac{1}{2}(B_{i1}^* + B_{im}^*) + \sum_{k=2}^{m-1} B_{ik}^*}{m-1} \\ C_{ij} &\geq \frac{\frac{1}{2}(C_{i1}^* + C_{im}^*) + \sum_{k=2}^{m-1} C_{ik}^*}{m-1}\end{aligned}\quad (2.6)$$

Отже узагальнююча характеристика ризику використання банківської системи з метою легалізації коштів отриманих злочинним шляхом, в розрізі кожного з напрямків аналізу, набуває наступного вигляду:

1. В розрізі внутрішніх факторів, характеризуючих ризик використання банківської системи з метою легалізації кримінальних коштів (формула 2.7):

$$A_j = \sum_{i=1}^4 Z_{ij} | A_{ij} \geq \frac{\frac{1}{2}(A_{i1}^* + A_{im}^*) + \sum_{k=2}^{m-1} A_{ik}^*}{m-1}$$

$$Z_{ij} = \begin{cases} 1, \text{ якщо відповідна умова виконується} \\ 0, \text{ якщо відповідна умова не виконується} \end{cases} \quad (2.7)$$

$$\{A_{ik}^*\} = \{A_{ij}\} - \max_j \{A_{ij}\} - \min_j \{A_{ij}\}, k = 1 \div m, m = n - 2, i = 1 \div 4, j = 1 \div n$$

2. В розрізі факторів операційної діяльності банківських установ (формула 2.8):

$$B_j = \sum_{i=1}^{12} Z_{ij} | B_{ij} \geq \frac{\frac{1}{2}(B_{i1}^* + B_{im}^*) + \sum_{k=2}^{m-1} B_{ik}^*}{m-1}$$

$$Z_{ij} = \begin{cases} 1, \text{ якщо відповідна умова виконується} \\ 0, \text{ якщо відповідна умова не виконується} \end{cases} \quad (2.8)$$

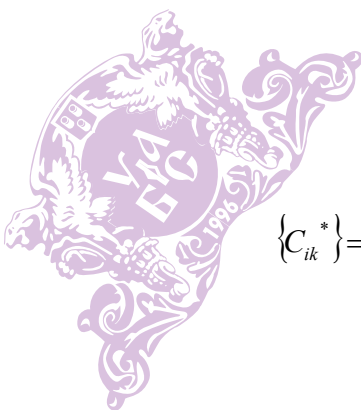
$$\{B_{ik}^*\} = \{B_{ij}\} - \max_j \{B_{ij}\} - \min_j \{B_{ij}\}, k = 1 \div m, m = n - 2, i = 1 \div 12, j = 1 \div n$$

3. В розрізі факторів, які характеризують порушення банківськими установами вимог чинного законодавства (формула 2.9):

$$C_j = \sum_{i=1}^4 Z_{ij} | C_{ij} \geq \frac{\frac{1}{2}(C_{i1}^* + C_{im}^*) + \sum_{k=2}^{m-1} C_{ik}^*}{m-1}$$

$$Z_{ij} = \begin{cases} 1, \text{ якщо відповідна умова виконується} \\ 0, \text{ якщо відповідна умова не виконується} \end{cases} \quad (2.9)$$

$$\{C_{ik}^*\} = \{C_{ij}\} - \max_j \{C_{ij}\} - \min_j \{C_{ij}\}, k = 1 \div m, m = n - 2, i = 1 \div 4, j = 1 \div n$$

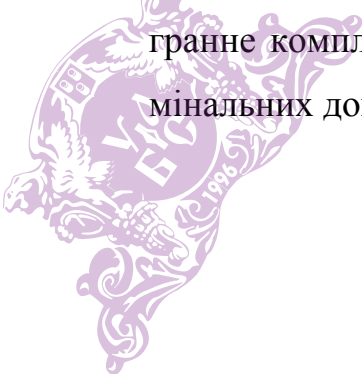
Таким чином, проведена вище формалізація основних напрямків характеристики ризику легалізації кримінальних коштів, дає можливість визначити їх ідентифікатори на основі сум бінарних показників кожної групи.

В результаті отримання трьох ідентифікаторів ризику використання банківської системи з метою легалізації доходів отриманих злочинним шляхом (A_j – узагальнююча характеристика ризику в розрізі внутрішніх факторів впливу; B_j – загальна характеристика ризику в межах операційної діяльності комерційних банків; C_j – узагальнююча характеристика ризику в розрізі факторів законодавчого характеру) виникає можливість надання експрес-оцінки даного виду ризику банківської системи. Так, сутність даного етапу реалізації методики полягає в розрахунку інтегрального показника експрес-оцінки ризику легалізації кримінальних доходів на основі наступного співвідношення між формуючими його елементами (формула 2.10):

$$R_j = A_j B_j C_j \quad (2.10)$$

На основі аналізу формули 2.10 можна зазначити, що вона виступає індикатором взаємного впливу різнонаправлених факторів ризику використання банківської системи з метою відмивання кримінальних доходів. Так, отримана мультиплікативна модель відображує об'єм фігури, яка виступає результатом можливої комбінації трьох узагальнюючих ідентифікаторів даного ризику.

Виходячи з того факту, що кількісна характеристика ризику не дає можливість адекватно проаналізувати його рівень на основі експрес-оцінки, набуває актуальності на наступному етапі реалізації методики провести якісну характеристику. Дана характеристика надає можливість провести багатогранне комплексне дослідження як загального рівня ризику легалізації кримінальних доходів, так і окремих напрямків, що його обумовлюють.

Якісна характеристика рівня ризику використання банківської системи
з метою відмивання кримінальних доходів

Кількісна оцінка	Якісна характеристика
$R_j = A_j B_j C_j = 1 \times 1 \times 4$	Нормальний рівень ризику
$R_j = A_j B_j C_j = 2 \times 2 \times 6$	Підвищений рівень ризику
$R_j = A_j B_j C_j = 4 \times 4 \times 9$	Критичний рівень ризику

Наочним методом представлення результатів моделювання оптимізації процесів, пов'язаних з протидією легалізації доходів отриманих злочинним шляхом виступає графічна інтерпретація експрес-оцінки даного ризику у вигляді паралелепіпеду (рис. 2.10).

* Граничні значення для побудованих паралелепіпедів відповідають встановленій в таблиці 3 якісній оцінці

Рис. 2.10. – Графічна інтерпретація інтегральної експрес-оцінки ризику використання банківської системи з метою відмивання кримінальних доходів

Таким чином, отримане графічне зображення допустимих значень різних рівнів ризику дозволяє з'ясувати роль банківської системи в розрізі її використання для легалізації кримінальних доходів, а також перспективи зменшення існуючого рівня ризику в розрізі кожного з досліджуваних напрямків діяльності комерційних банків.

Паралельно з отриманими перевагами, які надає можливість отримати розрахована кількісна характеристика експрес-оцінки ризику легалізації кримінальних доходів, вона має ряд недоліків. Так, зокрема розроблений підхід лише дає комплексну узагальнюючу оцінку ризику легалізації, не проводячи детального аналізу конкретних напрямків діяльності комерційних банків, які виступають причиною настання даного виду ризику. Отже, якісна оцінка вимагає виявлення тих чинників, які в своїй більшості, обумовлюють проблеми, що пов'язані з використанням банківської системи в здійсненні протиправних операцій.

Виходячи з вищенаведеного, актуальності набуває дослідження проблемних напрямків діяльності банків, яке пропонується реалізувати на основі ідентифікації ступеня перевищення розрахованого рівня ризику над його граничним рівнем (формула 2.11):

$$\begin{aligned}
 RR_j &= (A_j - A_{jnorm})^{S1} (A_j)^{1-S1} (B_j - B_{jnorm})^{S2} (B_j)^{1-S2} (C_j - C_{jnorm})^{S3} (C_j)^{1-S3} \\
 S1 &= \begin{cases} 1 & | A_j \geq A_{jnorm} \\ 0 & | A_j < A_{jnorm} \end{cases} \\
 S2 &= \begin{cases} 1 & | B_j \geq B_{jnorm} \\ 0 & | B_j < B_{jnorm} \end{cases} \\
 S3 &= \begin{cases} 1 & | C_j \geq C_{jnorm} \\ 0 & | C_j < C_{jnorm} \end{cases}
 \end{aligned} \tag{2.11}$$

де RR_j – кількісна оцінка ступеня перевищення розрахованого рівня ризику над його граничним рівнем за j -й період часу;

A_{jnorm} – гранично допустимий рівень (відповідно нижня можлива межа критичного ступеня ризику) ризику в розрізі аналізу узагальнюючої характеристики ризику щодо внутрішніх факторів впливу;

B_{jnorm} – гранично допустимий рівень (відповідно нижня можлива межа критичного ступеня ризику) ризику в розрізі аналізу узагальнюючої характеристики ризику щодо факторів операційної діяльності;

C_{jnorm} – гранично допустимий рівень (відповідно нижня можлива межа критичного ступеня ризику) ризику в розрізі аналізу узагальнюючої характеристики ризику щодо факторів законодавчого впливу;

S1 – ідентифікатор перевищення рівнем ризику граничнодопустимого рівня в розрізі аналізу узагальнюючої характеристики ризику щодо внутрішніх факторів впливу;

S2 – ідентифікатор перевищення рівнем ризику граничнодопустимого рівня в розрізі аналізу узагальнюючої характеристики ризику щодо факторів операційної діяльності;

S3 – ідентифікатор перевищення рівнем ризику граничнодопустимого рівня в розрізі аналізу узагальнюючої характеристики ризику щодо факторів законодавчого впливу.

Актуальність визначення ступеня перевищення розрахованого рівня ризику над його граничним рівнем полягає в тому, що існують ситуації, коли інтегральний рівень ризику і знаходиться в межах допустимих значень, але аналіз окремих напрямків свідчить про перевищення критично допустимих величин. Так, на основі нижче приведенного рис. 2.11 можна наочно побачити виникнення даної ситуації.

Отже, на основі даних рисунку 2.11, необхідно зазначити, що в розрізі внутрішніх факторів впливу діяльність комерційного банку знаходиться в межах нормального рівня, в розрізі операційної діяльності прослідковується попадання в область підвищеного ризику, в той час, як в розрізі факторів законодавчого характеру діяльність банківської установи відповідає критичному рівню ризику. В свою чергу, виявлений факт порушення не вплинув на інтегральний рівень експрес-оцінки ризику легалізації кримінальних доходів, який знаходиться в допустимих межах. В даному випадку ідентифікація проблемних напрямків діяльності повинна проводитись на основі визначення

ступеня перевищення розрахованого рівня ризику над його граничним рівнем (RR_j).

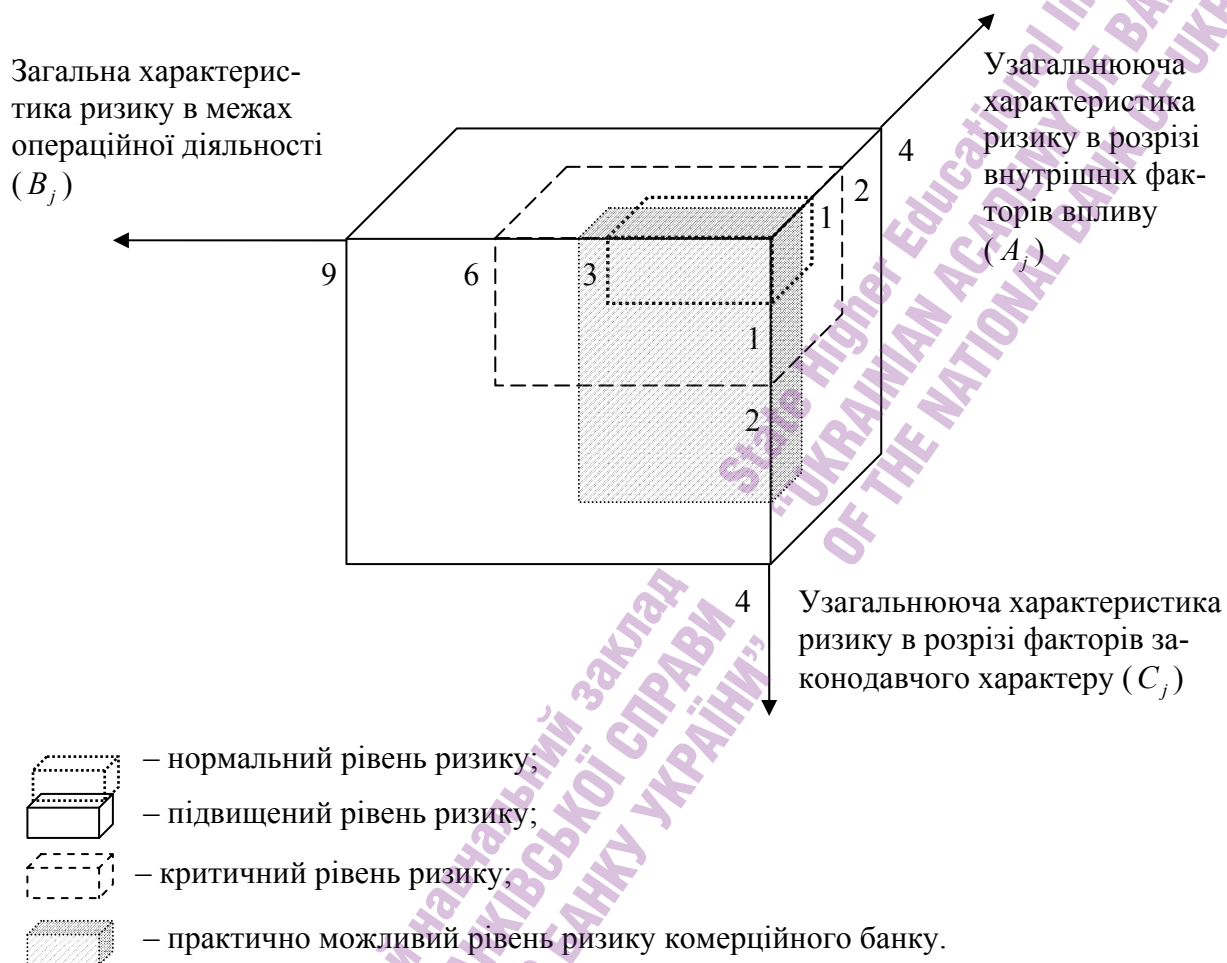
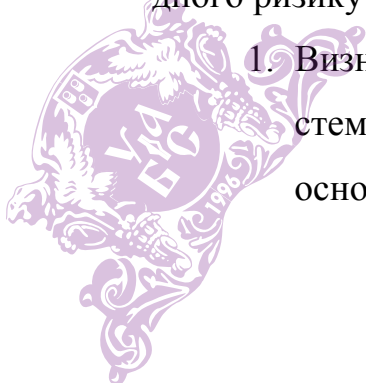

Рисунок 2.11 – Графічна інтерпретація інтегральної експрес-оцінки ризику використання комерційного банку з метою легалізації кримінальних доходів(складено автором)

Таким чином, підводячи підсумок можна зазначити, що запропонована методика оптимізації процесів, пов'язаних з протидією легалізації доходів отриманих злочинним шляхом на основі проведення експрес-оцінки відповідного ризику надає наступні можливості:

1. Визначити інтегральний рівень ризику використання банківської системи з метою відмивання доходів отриманих злочинним шляхом на основі агрегування трьох ключових напрямків банків (групи показ-

ників, що характеризують: внутрішні фактори впливу, операційну діяльність, фактори законодавчого характеру).

2. Ідентифікація ступеня впливу кожного з трьох груп факторів діяльності банків на інтегральний рівень ризику та виявлення проблемних аспектів діяльності банківських установ в розрізі кожного з них.
3. Забезпечити оперативність, гнучкість та ефективність прийняття управлінських рішень щодо формування комплексу заходів відносно планування інспекційних перевірок їх черговості та рівня проведення.

ВИСНОВОК ПО РОЗДІЛУ 2

Створення системи протидії відмиванню грошей, здобутих злочинним шляхом, в окремо взятій країні не може дати бажаного результату, оскільки, як уже зазначалося вище, ця проблема має глобальний характер. Тому основним завданням світової спільноти на даному етапі повинно бути залучення якомога більшого числа країн (територій) до співробітництва з боротьбою з відмиванням грошей, реформування національних законодавств відповідно до міжнародних стандартів, визначених FATF. Це дозволить створити ефективну систему протидії відмиванню «брудних» грошей на глобальному рівні.

Оцінка діяльності системи протидії легалізації незаконних доходів в Україні дозволяє говорити про поступове покращення ефективності її діяльності. Проте існують і проблеми, які гальмують розвиток даної системи.

Система протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом в банківській сфері України була створена з використанням міжнародного досвіду на базі сучасного законодавства, що відповідає світовим стандартам.

Вона складається з суб'єктів державного фінансового моніторингу - Національного банку України і Державного комітету фінансового моніторингу України та первинних суб'єктів фінансового моніторингу – банків. На сьогоднішній день система працює вкрай неефективно, коефіцієнт її корисної дії

майже дорівнює нулю, що пов'язане з відсутністю зв'язку між окремими елементами законодавства і системи протидії легалізації незаконних доходів.

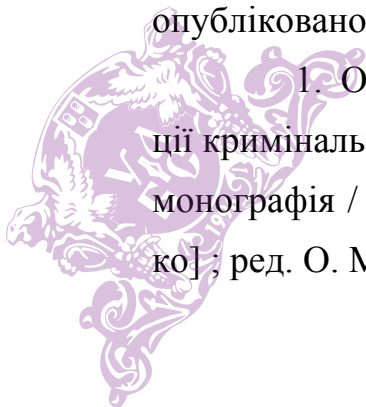
Для розв'язання цієї проблеми пропонується поєднання окремих заходів по боротьбі з легалізацією з метою досягнення синергетичного ефекту на базі визначення рівня довіри до клієнта та класифікації дій з фінансового моніторингу з боку банків, відповідно до запропонованих науково-методичних підходів.

Також для підвищення ефективності протидії легалізації незаконних доходів та фінансуванню тероризму пропонується обов'язкове впровадження в організаційну структуру банку спеціального структурного підрозділу, функції та структура якого запропоновані в роботі.

В роботі розроблена методика оптимізації процесів, пов'язаних з протидією легалізації доходів отриманих злочинним шляхом на основі проведення експрес-оцінки відповідного ризику, що надає наступні можливості: визначити інтегральний рівень ризику використання банківської системи з метою відмивання доходів отриманих злочинним шляхом на основі агрегування трьох ключових напрямків банків (групи показників, що характеризують: внутрішні фактори впливу, операційну діяльність, фактори законодавчого характеру); ідентифікація ступеня впливу кожного з трьох груп факторів діяльності банків на інтегральний рівень ризику та виявлення проблемних аспектів діяльності банківських установ в розрізі кожного з них; забезпечити оперативність, гнучкість та ефективність прийняття управлінських рішень щодо формування комплексу заходів відносно планування інспекційних перевірок їх черговості та рівня проведення.

Результати, отримані автором і представлені в даному розділі було опубліковано у таких працях автора:

1. Оцінка та управління ризиком використання послуг для легалізації кримінальних доходів або фінансування тероризму в комерційному банку: монографія / [С. О. Дмитров, О. В. Меренкова, Т. А. Медвідь, О. М. Ващенко]; ред. О. М. Бережний. - Суми: ДВНЗ "УАБС НБУ", 2010. – 114 с.

2. Колдовський, М.В. Оцінка ризику клієнта банку на предмет можливості ним проводити операції по легалізації доходів / М. В. Колдовський, О. М. Ващенко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: збірник наукових праць / ДВНЗ "УАБС НБУ". – Суми: ДВНЗ "УАБС НБУ", 2009. - Вип. 24 . - С. 181-189

3. Ващенко О.М. Напрямки удосконалення системи протидії легалізації незаконних доходів у банках // Збірка тез доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Фінансово-кредитний механізм в соціально-економічному розвитку країни» (16-17 лютого 2011 р.). – м. Макіївка, 2011. – Том 1. – С. 76-77

Державний вищий навчальний заклад
"УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ"

State Higher Educational Institution
"UKRAINIAN ACADEMY OF BANKING
OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE"

РОЗДІЛ 3

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ПОБУДОВИ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ, ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

3.1 Організаційно-архітектурні положення формування механізму національної системи протидії легалізації незаконних доходів

Зважаючи на основні недоліки сформованої на сьогодні в Україні системи протидії легалізації незаконних доходів, можна відмітити, що базовим застереженням для побудови ефективної системи регуляторної політики є відсутність дієвого фінансово-економічного механізму національної системи протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

В Україні, згідно законодавства, відмивання незаконно отриманих доходів є злочином. Проте, існуюча система протидії легалізації є недосконалою з позиції існування єдиного органу фінансового нагляду, який визначає законність операцій, що підпали під фінансовий моніторинг.

Відсутність єдиної, доступної методології моніторингу фінансових операцій є однією з головних причин існування значної кількості операцій з ознаками сумнівності.

Таким чином, суб'єктивна оцінка посадової особи суб'єкта фінансового моніторингу в існуючій практиці є визначальним моментом при віднесенні операції до внутрішнього фінансового моніторингу. Зазначений підхід ускладнює роботу органу фінансового нагляду.

Єдиним вирішенням зазначених проблем є створення механізму національної системи протидії легалізації незаконних доходів.

Механізм національної системи протидії легалізації незаконних дохо-

дів, як складова державної регуляторної політики має включати такі елементи, як нормативно-правове забезпечення, організаційно-інформаційне забезпечення, адміністративні інструменти, фінансово-економічні інструменти та методи протидії.

Схематично такий механізм відображено на рисунку 3.1.

Рисунок 3.1 – Схема механізму національної системи протидії легалізації незаконних доходів (розроблено автором)

На сьогоднішній день найбільш дієвим інструментом протидії легалізації незаконно отриманих доходів є запровадження фінансового моніторингу.

Фінансовий моніторинг – діяльність з виявлення операцій, які підлягають обов'язковому контролю, та інших операцій з грошовими коштами або іншим майном, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних

злочинним шляхом.

При цьому фінансовий моніторинг з метою протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, розглядається суб'єктом контролю, як частина системи внутрішнього контролю, організованого відповідно до законодавства України.

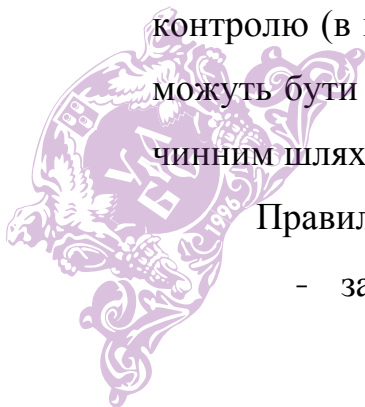
Правила внутрішнього фінансового моніторингу в Україні на сьогоднішній день ґрунтуються на положеннях таких нормативно-правових актів:

1. Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 21 травня 2010 року [106];
2. Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 року зі змінами від 6 лютого 2003 року і 22 травня 2003 року [102];
3. Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12 липня 2001 року зі змінами від 6 лютого 2003 року [115];
4. Сорока рекомендацій Групи розробки фінансових методів боротьби з відмиванням грошей (FATF), введених в дію спільною постановою КМУ і НБУ від 28 серпня 2001 року № 1124 [113];
5. «Положення про здійснення банками фінансового моніторингу», затвердженого постановою Правління НБУ 14 травня 2003 року № 189 [108];
6. Інших нормативно-правових актів.

Основним принципом розробки та реалізації Правил та програм здійснення фінансового моніторингу є забезпечення участі працівників суб'єкта контролю (в межах їхньої компетенції) у виявленні фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму.

Правила мають бути розроблені з урахуванням необхідності:

- забезпечення конфіденційності інформації відповідно до Закону

України «Про інформацію», про клієнтів і їх операції, а також інших відомостей, що є комерційною таємницею;

- запобігання залученню працівників банків до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

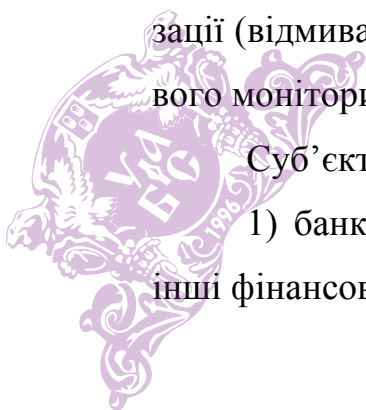
Вивчення й ідентифікація своїх клієнтів при проведенні операцій відповідно до законодавства України та правил міжнародної практики, є запорукою ефективного фінансового моніторингу.

Згідно з указом Президента України «Про заходи щодо розвитку системи протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму» від 22 липня 2003 №740/2003 до організаційної структури (міжвідомчої робочої групи) з дослідження методів та тенденцій у відмиванні доходів, одержаних злочинним шляхом, входять представники Державного департаменту фінансового моніторингу, Державної податкової адміністрації України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України, Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Служби безпеки України, Міністерства юстиції України, Міністерства закордонних справ України, Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Державної митної служби України, Секретаріату Кабінету Міністрів України, Адміністрації Президента України, із залученням представників Національного банку України, Генеральної прокуратури України, експерти з фінансових питань, для проведення аналізу ефективності заходів, що вживаються для запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Також, згідно з Законом України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом" система фінансового моніторингу складається з двох рівнів - первинного та державного.

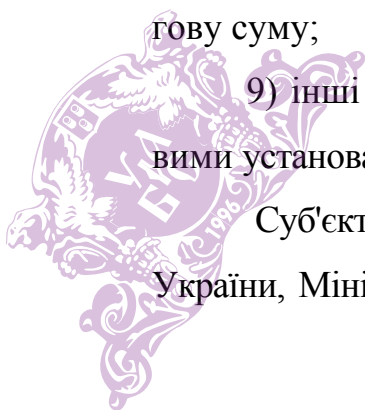
Суб'єктами первинного фінансового моніторингу є:

- 1) банки, страховики (перестраховики), кредитні спілки, ломбарди та інші фінансові установи;

- 2) платіжні організації, члени платіжних систем, еквайрингові та клірингові установи;
- 3) товарні, фондові та інші біржі;
- 4) професійні учасники ринку цінних паперів;
- 5) компанії з управління активами;
- 6) оператори поштового зв'язку, інші установи, які проводять фінансові операції з переказу коштів;
- 7) філії або представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності, які надають фінансові послуги на території України;
- 8) спеціально визначені суб'єкти первинного фінансового моніторингу:
  - а) суб'єкти підприємницької діяльності, які надають посередницькі послуги під час здійснення операцій з купівлі-продажу нерухомого майна;
  - б) суб'єкти господарювання, які здійснюють торгівлю за готівку дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них, якщо сума фінансової операції дорівнює чи перевищує суму визначену законодавством як моніторингову;
  - в) суб'єкти господарювання, які проводять лотереї та азартні ігри, у тому числі казино, електронне (віртуальне) казино;
  - г) нотаріуси, адвокати, аудиторів, аудиторські фірми, фізичні особи - підприємці, які надають послуги з бухгалтерського обліку, суб'єкти господарювання, що надають юридичні послуги (за винятком осіб, які надають послуги у рамках трудових правовідносин);
  - г) фізичні особи - підприємці та юридичні особи, які проводять фінансові операції з товарами (виконують роботи, надають послуги) за готівку, за умови, що сума такої фінансової операції дорівнює чи перевищує моніторингову суму;
- 9) інші юридичні особи, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, але надають окремі фінансові послуги.

Суб'єктами державного фінансового моніторингу є: Національний банк України, Міністерство фінансів України, Міністерство юстиції, України, Мініс-

терство транспорту та зв'язку України, Міністерство економіки України, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України; Спеціально уповноважений орган [106].

Таким чином, контроль з боку держави має значний потенціал у сфері протидії відмиванню доходів зважаючи на кількість і функціональні обов'язки суб'єктів фінансового моніторингу. Проте, складність та глибина застережень ефективному застосуванню механізму національної системи протидії легалізації незаконних доходів полягають у відсутності єдиної загальнодержавної методології оцінки ризиків легалізації, відсутності єдиної бази даних репутації клієнтів.

Тобто, інформаційне забезпечення має слабку диспозицію при класифікації та виявленні операцій та об'єктів фінансового моніторингу. Для побудови дієвої системи протидії відмиванню коштів необхідно запровадити централізовану систему оцінки ризиків об'єктів контролю за наступними критеріями:

- тип клієнта;
- місце його розташування (країна реєстрації);
- вид діяльності (товарів, послуг);
- генерований фінансовий потік з урахуванням горизонту часу, зважений на рентабельність діяльності;
- загальний термін ведення бізнесу.

На нашу думку, здійснювати контроль за визначеними вище критеріями за всіма клієнтами є доволі складним. Вирішення цієї проблеми ми вбачаємо у *формалізації рівнів ризику, в межах яких варто проводити розрахунки за зазначеними критеріями.*

Достатньо репрезентативною є вибірка з поділом на три рівні ризику:

1. **Максимальний ризик.** При максимальному ризику йдеться про високу ймовірність проходження операції, що має підпадає під фінансовий моніторинг. Тому необхідно звернути увагу на предмет сумнівності операції, та розрахувати показники відповідно до

вищезазначених критеріїв.

2. **Ймовірний ризик.** Ймовірний ризик свідчить про можливість існування сумнівних операцій, та погіршує репутацію клієнта. Розрахунок критеріїв також має здійснюватись протягом періоду моніторингу з метою з'ясування економічного змісту операції та її призначення, ведення історії операцій – репутації суб'єкта контролю. Проте, необхідно зважати, що підпадання під зазначений рівень ризику може свідчити про недосконалу роботу менеджменту підприємства, а не про сумнівність його намірів.
3. **Слабкий ризик.** Слабкий ризик свідчить про високі показники рентабельності діяльності об'єкта контролю порівняно з галуззю, або появу непритаманних звичайній (статутній) діяльності операцій по підприємству. Розрахунок критеріїв вести не обов'язково, проте регулярна поява зазначених операцій може підвищити рівень ризику об'єкта контролю.

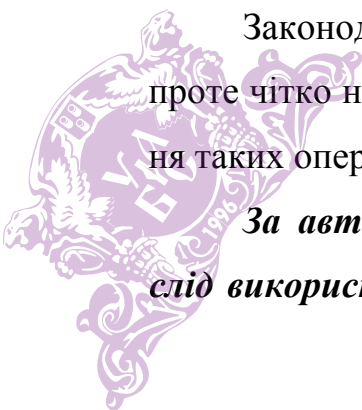
Всі інші клієнти повинні мати бездоганну ділову репутацію.

Також неопрацьованою на сьогоднішній день є система індикаторів виявлення сумнівних операцій, лише зазначено граничну суму операції, яка має підпадати під фінансовий моніторинг (для внутрішнього моніторингу зазначено, що операції повинні мати ознаки сумнівності при наявності «вмотивованої підозри»).

Отже чіткі критерії віднесення операцій до внутрішнього моніторингу фактично відсутні. що, в свою чергу має безпосереднє відношення до механізму національної системи протидії відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом.

Законодавством чітко окреслено лише ознаки сумнівності операцій, проте чітко не зазначено показники, критерії чи індикатори чіткого віднесення таких операцій для моніторингу.

За авторською пропозицією в контексті вирішення цієї проблеми слід використовувати систему індикаторів для суб'єктів первинного фі-

нансового моніторингу.

Зазначена система індикаторів надасть не тільки впевненість у віднесенні кожної конкретної операції до системи моніторингу але і дозволить полегшити роботу спеціалізованого органу фінансового контролю, скоротить терміни розгляду операції, а також створить можливості для попередньої автоматизованої обробки операцій на предмет фінансового моніторингу.

Запропонованими індикаторами можуть бути наступні співвідношення:

- сума операції до щоденної суми виручки від реалізації;
- частка суми операції в річному доході від реалізації;
- сума місячного прибутку до суми операції;
- сума операції до щоденного (щомісячного) грошового обороту;
- сума операції до собівартості виготовленої продукції за місяць.

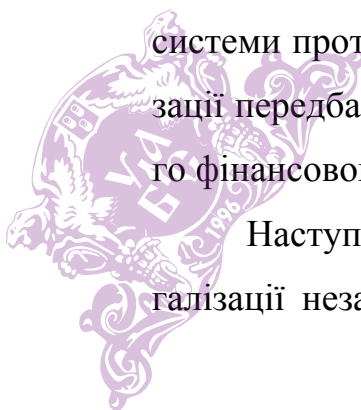
Зазначені співвідношення не є комерційною або банківською таємницею і можуть бути використані суб'єктами первинного фінансового моніторингу без обмежень.

Використання єдиної інформаційної бази даних, в якій відображується репутація контрагентів дозволить в оперативному режимі на рівні суб'єктів первинного моніторингу відслідковувати рівні ризику, а також за вищезазначеними критеріями визначати у формульному вигляді сумнівність операції. Саме такий підхід дозволить позбутись суб'єктивних оцінок, та протидіяти відмиванню коштів на новому рівні з використанням кількісних показників.

Адміністративні інструменти протидії визначені законодавством про запобігання легалізації є дієвим інструментом для активізації діяльності суб'єктів фінансового моніторингу.

Особливість зазначеного складового елементу механізму національної системи протидії полягає в тому, що за бездіяльність у сфері протидії легалізації передбачено призупинення або ліквідація діяльності суб'єкта первинного фінансового моніторингу.

Наступними складовими механізму національної системи протидії легалізації незаконних доходів є фінансово-економічні інструменти. До яких

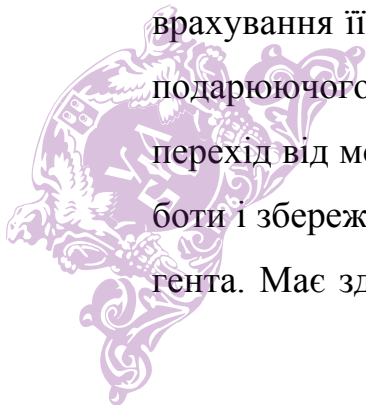
відносяться норми і нормативи, стимули і санкції, ліміти та преференції. Нормами є зазначені в законодавстві критерії віднесення операцій, що підлягають обов'язковому та внутрішньому фінансовому моніторингу. На сьогоднішній день встановлені такі нормативи, як еквівалент 150 000 гривень для звичайних операцій, та 13 000 гривень для операцій, що проходять через гральні заклади та казино [106].

Можна зробити висновки, що спектр нормативів є дещо звуженим. Санкції, згідно законодавства застосовуються у вигляді адміністративних штрафів, що покладаються на посадових осіб за бездіяльність у сфері запобігання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. На сьогоднішній день мінімальний розмір штрафу складає 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Стимулів у даній сфері на сьогоднішній день законом не передбачено.

Ліміти – обмеження стосуються видів діяльності підконтрольних об'єктів, преференцій для об'єктів контролю з бездоганною діловою репутацією також не передбачено.

Особливу увагу необхідно приділити методам фінансового контролю. На наш погляд, поточна система протидії легалізації використовує лише метод моніторингу та частково метод аналізу на рівні суб'єктів первинного фінансового моніторингу. Тобто, при визначенні ознак сумнівності банком призупиняється операція до моменту отримання дозволу від спеціалізованого органу фінансового контролю. Фактично, метод аналізу поділяється на два етапи і має значний часовий лаг між ними, а отже втрачається дієвість самої протидії на користь збереження інформації.

Отже, серед існуючих методів управління на сьогодні не використовується метод планування. Оскільки контролюється лише одна операція без врахування її економічного змісту та притаманності основній діяльності господарюючого суб'єкта. Зазначений метод полягає в тому, що відбувається перехід від моніторингу операції до моніторингу діяльності та фінансової роботи і збереження інформації, що свідчить про бездоганну репутацію контрагента. Має здійснитись перехід від аналізу та моніторингу операцій до пла-

нування меж можливостей фінансової діяльності суб'єктів господарювання. Таким чином, контроль з боку Держави за фінансовими потоками буде персоніфікованим та доволі прозорим.

Запропонований нами механізм національної системи протидії легалізації незаконних доходів застосовує таку послідовність методів, як аналіз операції, звірка із плановими (нормативними) показниками, оцінка ризику операції та відсилання максимально ризикових операцій до спеціалізованого органу фінансового нагляду, контроль проведення (скасування) операції і занесення результатів до бази даних ділової репутації.

Відобразивши всі необхідні складові елементи фінансового механізму національної системи протидії легалізації незаконно отриманих доходів необхідно зазначити, що запропонований механізм буде ефективним за умови здійснення всіх вищезазначених методів.

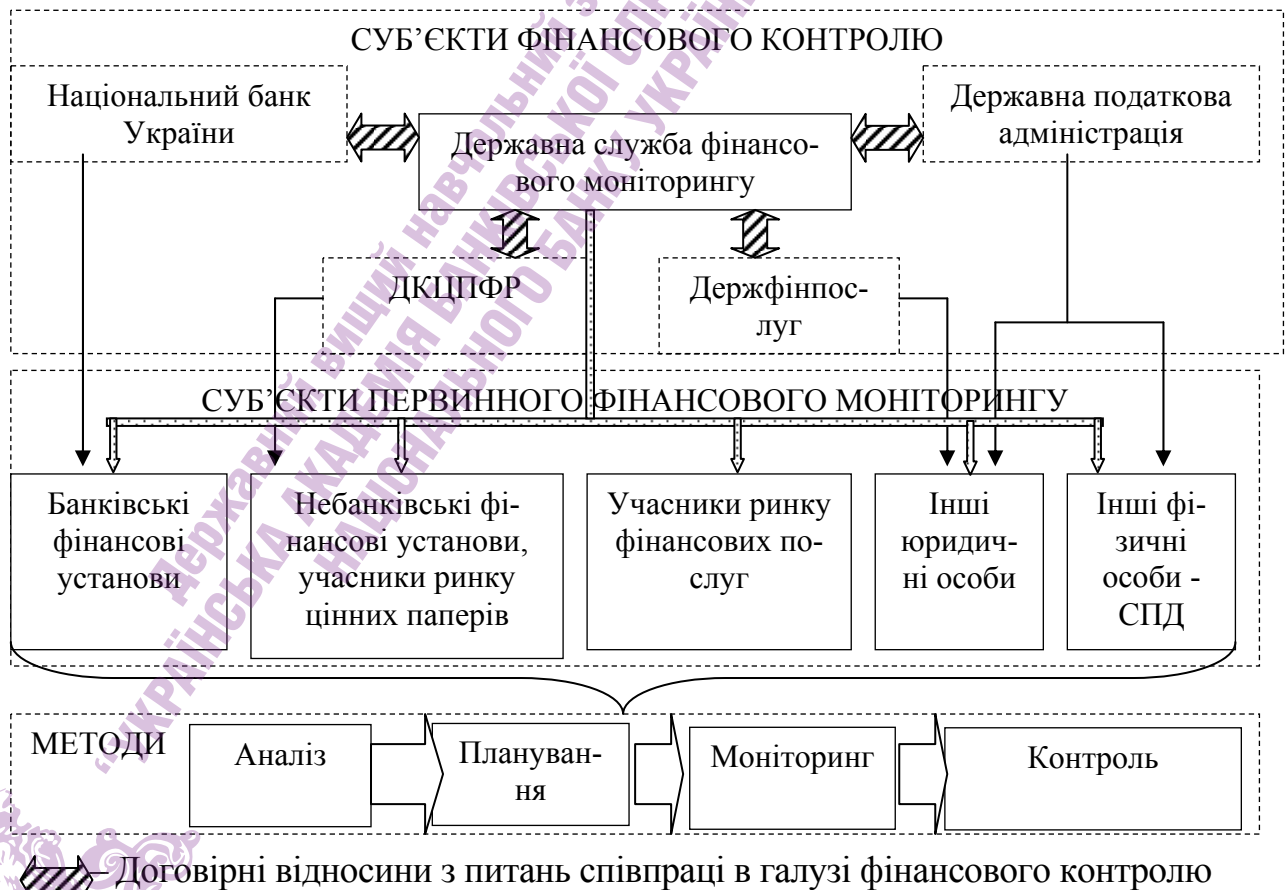

Рисунок 3.2 – Національна система органів фінансового контролю (розроблено автором)

Відобразивши всі необхідні складові елементи фінансового механізму національної системи протидії легалізації незаконно отриманих доходів необхідно зазначити, що запропонований механізм буде ефективним за умови здійснення всіх вищезазначених методів.

Застосування всіх методів та інструментів в цілому є можливим за умови концентрації всіх функцій з нагляду та контролю в єдиному наглядovому центрі. На сьогоднішній день Державна комісія з фінансового моніторингу не має таких розширених повноважень. Схематично організаційну структуру системи фінансового контролю можна відобразити наступною схемою.

Конкретизуючи склад методів можна зазначити, що Національна система органів фінансового контролю обов'язково має ґрунтуватись на одному з найважливіших – моніторингу, оскільки саме оперативні та превентивні процедури дозволяють досягти необхідного рівня ефективності фінансового контролю.

Для того, щоб з'ясувати основні відмінності між існуючим, та запропонованим нами механізмом побудуємо також алгоритм системи поточної протидії легалізації незаконних доходів в Україні.

Зазначена схема поточної протидії легалізації незаконних доходів в Україні побудована на рисунку 3.3.

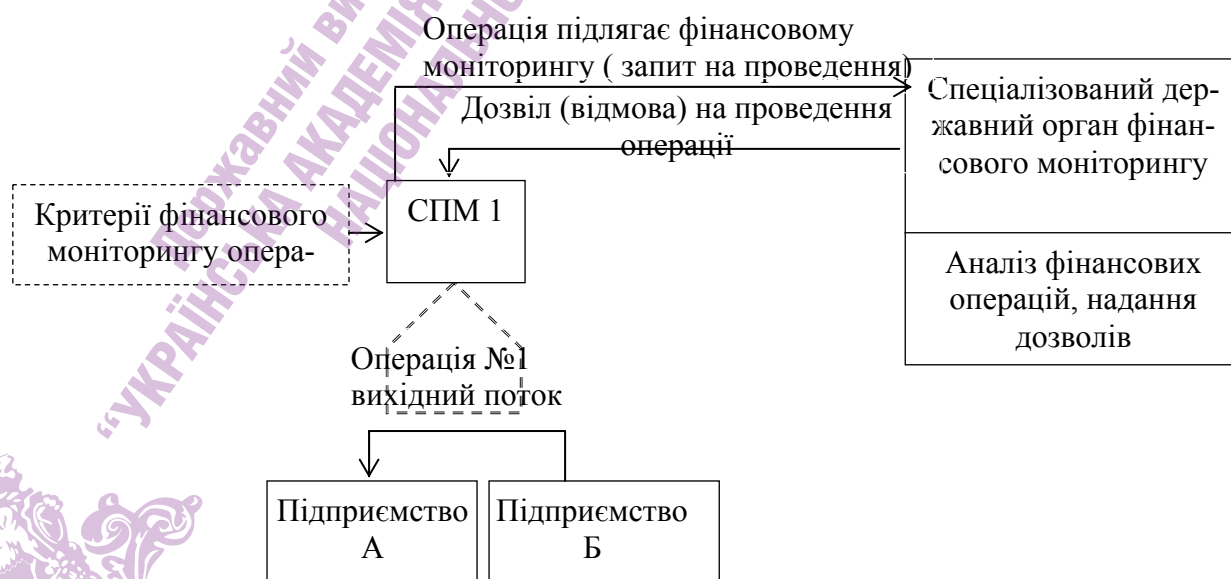

Рисунок 3.3 – Схема функціонування існуючої системи протидії легалізації незаконних доходів в Україні (розроблено автором)

Таким чином, на сьогоднішній день єдиний орган – Державний комітет фінансового моніторингу України здійснює діяльність з аналізу операцій та напрацювання висновків щодо віднесення їх до категорії сумнівних. Основною проблемою, що існує на сьогоднішній день є низька ефективність Державної комісії з фінансового моніторингу, пов'язана зі складністю проведення перевірок (ревізій) суб'єктів первинного фінансового моніторингу в небанківській сфері. Основне навантаження припадає на органи Державної податкової служби.

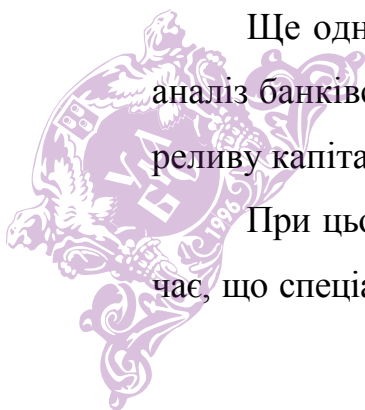
Для оцінювання ризиковості операції на сьогоднішній день в світовій практиці існують декілька підходів.

Один з них, це так підхід, заснований на порівнянні величини заявленого доходу з реальним обсягом купівлі товарів і одержання платних послуг в масштабах країни чи регіону, а також у окремих осіб. Його ще називають методом аналізу руху грошових потоків. Такий метод розглядається як достатньо точний, оскільки він не обмежується підрахунком одних тільки нелегальних доходів, які виникають у результаті контрабанди і торгівлі наркотиками. Він дає змогу з різним ступенем точності встановити верхню межу обсягу відмивання "брудних" грошей. Його суть полягає в аналізі явища так званого надлишку готівки в окремих регіонах країни чи в деяких банках.

Інший, так званий монетаристський підхід виходить з припущення, що в тіньовій економіці оплата і розрахунки здійснюються переважно в готівковій формі. Тому головна увага приділяється аналізу співвідношення між обсягами готівкових коштів і банківськими вкладами до запитання, частці банкнот з високим номіналом у загальному обсязі грошового обігу, а також зміні частки готівкових коштів у загальному обсязі грошового обігу.

Ще одним підходом визнано метод, який безпосередньо спирається на аналіз банківської статистики, зокрема на вивчення даних, які стосуються переливу капіталу, а також платіжних балансів окремих країн.

При цьому, діючий на сьогодні Закон щодо протидії легалізації передбачає, що спеціально визначені суб'єкти (нотаріуси, адвокати, особи, які надають

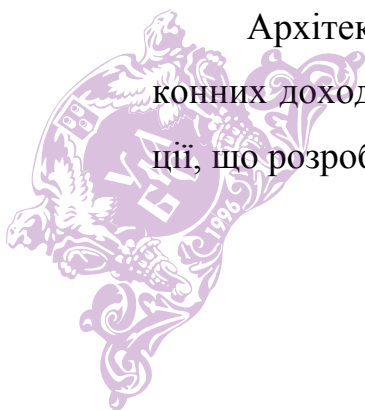
юридичні послуги, аудитори, аудиторські фірми, фізичні особи – підприємці, які надають послуги з бухгалтерського обліку) не повідомляють Спеціально уповноважений орган про свої підозри у разі, якщо відповідна інформація стала їм відома за обставин їх професійної таємниці. Що стосується операцій, які підлягають фінансовому моніторингу то це операція сума якої дорівнює чи перевищує 150 тисяч гривень, та 13 тисяч гривень для суб'єктів, які проводять азартні ігри, або суму в іноземній валюті еквіваленту наведеним, та мають ознаки визначені Законом. Що ж до відповідальності передбаченої законом, то особи як і раніше несуть кримінальну, адміністративну та цивільно-правову відповідальність, можуть бути позбавлені права проводити певні види діяльності, а юридичні особи, які проводять фінансові операції – ліквідовані за рішенням суду. Розміри штрафних санкцій за різні порушення визначаються від 500 та 100 до 2000 та 1000 неоподаткованих мінімумів доходів громадян (для юридичних осіб та осіб які не є юридичними особами відповідно).

За повторне протягом року порушення до 3000 та 200 неоподаткованих мінімумів доходів громадян (для юридичних осіб та осіб які не є юридичними особами відповідно), а також тимчасове припинення дії чи анулювання ліцензії або інших спеціальних дозволів [106].

Отже, Закон надає державним органам більше підстав для проведення перевірок, завдяки яким державні органи мають можливість впливати на суб'єктів господарювання, що в цілому покращує механізм регулювання та нагляду не тільки за об'єктами контролю але і за суб'єктами первинного моніторингу.

Однак посилені методи контролю можуть призвести до тінізації деяких ринків, що навряд позитивно позначиться на запобіганні та протидії легалізації (відмиванню) доходів.

Архітектура механізму національної системи протидії легалізації незаконних доходів в Україні на основі використання бази даних ділової репутації, що розроблена автором представлена на рис. 3.4

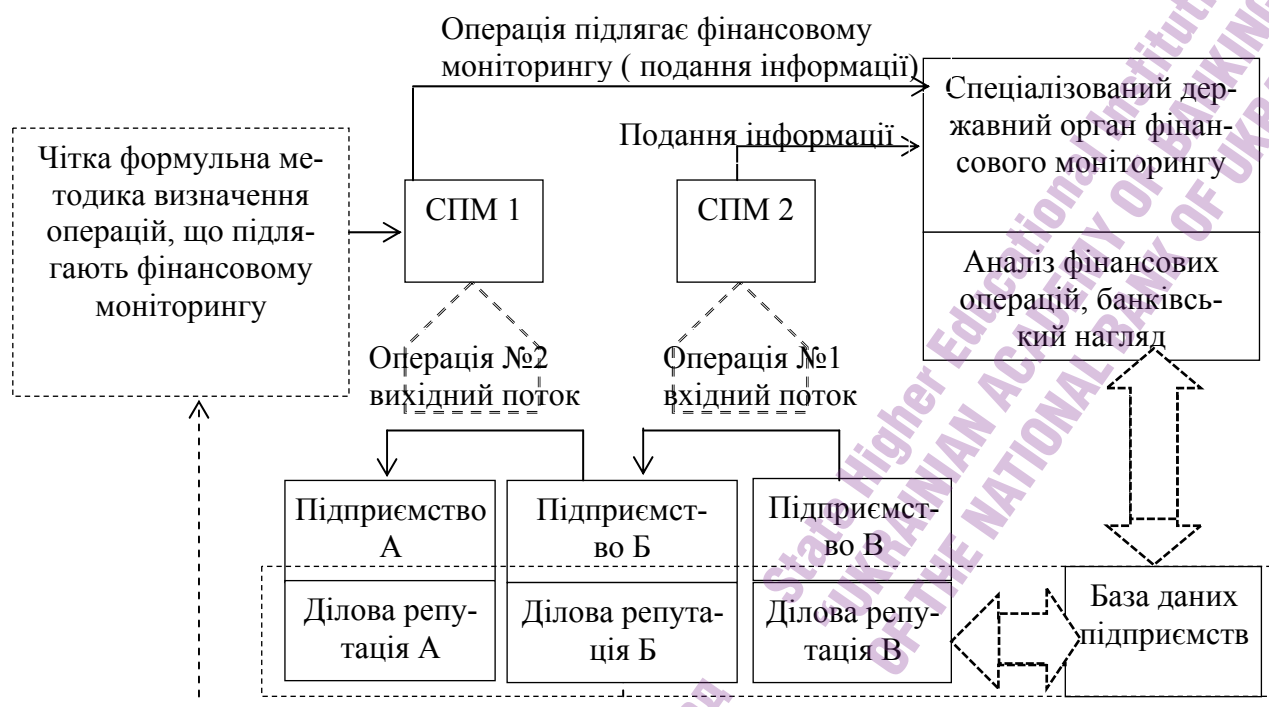

Рисунок 3.4 – Архітектура механізму національної системи протидії легалізації незаконних доходів в Україні на основі використання бази даних ділової репутації (розроблено автором)

Уточнюючи переваги запропонованої архітектури можна зазначити завершений характер обміну інформацією в середині системи, що, в цілому, дозволяє зменшити існуючий рівень ентропії, та забезпечує підтримання належного рівня інформації про об'єкт контролю.

Серед недоліків можна відмітити відсутність розроблених меж віднесення інформації до загального користування чи користування спеціально уповноваженим органом.

3.2 Алгоритм роботи механізму національної системи протидії легалізації незаконних доходів

Перерахувавши всі складові дієвого механізму національної системи протидії легалізації незаконних доходів можна визначити алгоритм його роботи.

Проте, з метою удосконалення та досягнення ефективності роботи механізм національної системи протидії легалізації незаконних доходів має ґрунтуватись не тільки на архітектурі бази даних ділової репутації, але й на основі складносурядних взаємовідносин двох рівнів фінансового моніторингу: суб'єктів державного та первинного моніторингу.

Складність архітектурної побудови зазначеного механізму полягає у нормативно-правових розривах алгоритму реалізації механізму національної системи протидії легалізації незаконних доходів в Україні. Оскільки, є чітко визначені критерії легалізації, і є внутрішні програми оцінки ризику, що мають бути розроблені кожним суб'єктом первинного моніторингу. Методологічно, на сьогоднішній день ці критерії не зазначено, а отже, ефективність механізму буде знижено до моменту первинної уніфікації та затвердження цих критеріїв ризику.

Для наглядності взаємовідносин побудуємо контур механізму національної системи протидії легалізації незаконних доходів в Україні (рисунок 3.5).

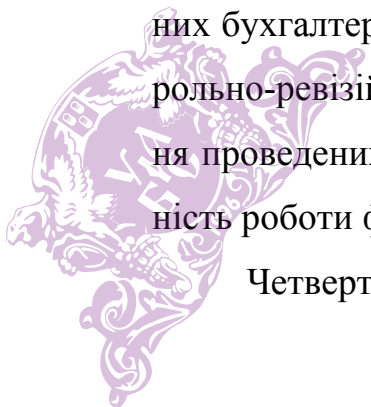
На основі побудованого нами контуру національної системи протидії легалізації незаконних доходів в Україні можна виокремити чотири сектори вітчизняної фінансової системи, що мають вразливі, так звані «вузькі місця» які не мають належного захисту від незаконного використання з метою легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

До першого сектору можна віднести банки, фінансові установи, платіжні системи, ломбарди, кредитні спілки.

До другого сектору належать фондові біржі, компанії з управління активами, товарні та інші біржі.

Третій сектор залежить від якості роботи аудиторських фірм, приватних бухгалтерів, Державного казначейства України, а також Головного контрольно-ревізійного управління України. Оскільки від правильності віднесення проведених операцій відповідно їх змісту залежить надійність та стабільність роботи фінансової системи.

Четвертий сектор використовується з метою легалізації не настільки

активно, як попередні два, проте нотаріальна, адвокатська та інша незалежна юридична практика може призводити до небажаних наслідків з позиції фінансового моніторингу.

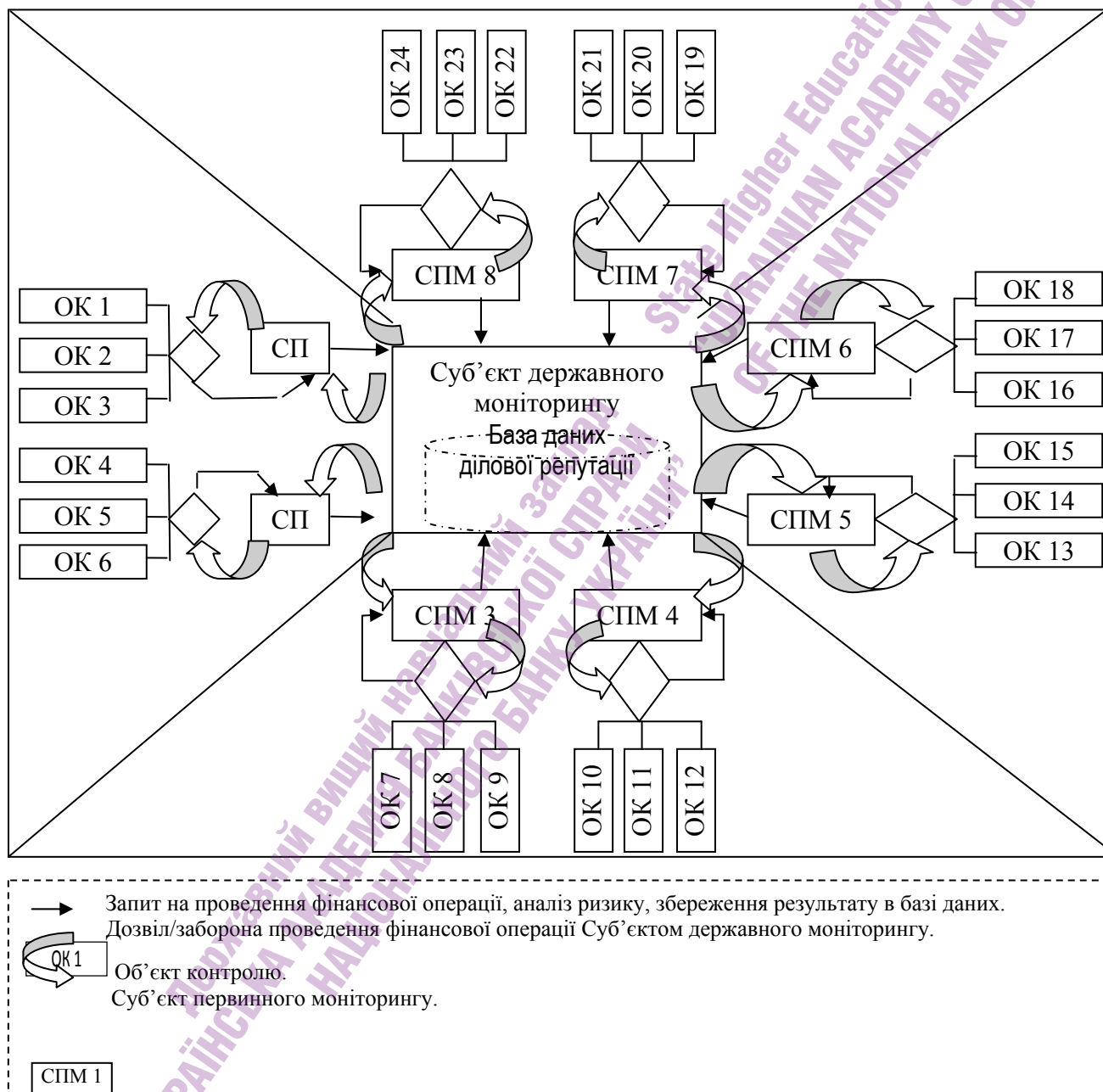

Рисунок 3.5 – Контур механізму національної системи протидії легалізації незаконних доходів в Україні (за сегментами) (розроблено автором)

Такий підхід щодо сегментації «вузьких місць» вітчизняної фінансової системи дозволить побудувати принципово якісний механізм національної системи протидії легалізації незаконних доходів в Україні. (розроблено автором)

Згідно вітчизняного законодавства державне регулювання і нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму здійснюються щодо:

1) банків, платіжних організацій та членів платіжних систем, що є банківськими установами, - Національним банком України;

2) фондових бірж, компаній з управління активами та інших професійних учасників ринку цінних паперів (крім банків) - Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку;

3) страховиків (перестраховиків), ломбардів та інших фінансових установ, а також юридичних осіб, що відповідно до законодавства надають фінансові послуги (крім фінансових установ та інших юридичних осіб, щодо яких державне регулювання і нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму здійснюються іншими суб'єктами державного фінансового моніторингу), платіжних організацій та членів платіжних систем, що є небанківськими установами, - Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України;

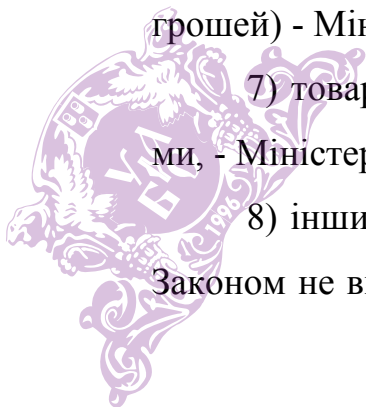
4) суб'єктів господарювання, які проводять лотереї або будь-які інші азартні ігри, суб'єктів господарювання, які здійснюють торгівлю дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них, аудиторів, аудиторських фірм, фізичних осіб - підприємців, які надають послуги з бухгалтерського обліку, Державного казначейства України, Головного контрольно-ревізійного управління України - Міністерством фінансів України;

5) нотаріусів, адвокатів та інших осіб, які надають юридичні послуги, - Міністерством юстиції України;

6) операторів поштового зв'язку (в частині здійснення ними переказу грошей) - Міністерством транспорту та зв'язку України;

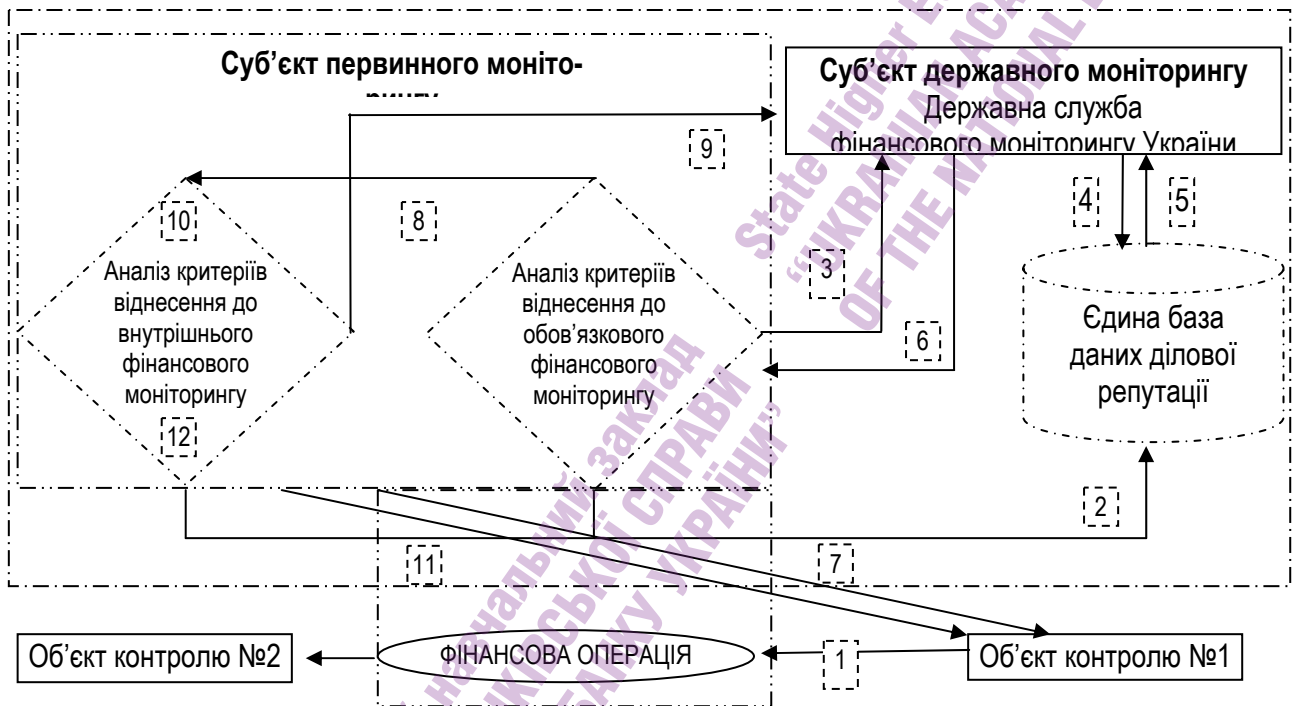
7) товарних та інших бірж, що проводять фінансові операції з товарами, - Міністерством економіки України;

8) інших суб'єктів первинного фінансового моніторингу, для яких цим Законом не визначено органи державної влади, що здійснюють регулювання

та нагляд за їх діяльністю, - Спеціально уповноваженим органом [106].

Таким чином, спираючись на існуюче законодавство можна запропонувати загальний алгоритм роботи механізму національної системи протидії легалізації незаконних доходів в кожному з зазначених сегментів, а також побудувати систему індикаторів, що можуть свідчити про ризиковість проведеної операції.

Проаналізуємо загальний алгоритм роботи механізму національної системи протидії легалізації незаконних доходів (рис. 3.6).

- 1- намір здійснити фінансову операцію;
- 2- добір інформації про клієнта та/або передача інформації про клієнта та його операції;
- 3- якщо ризик обов'язкового фінансового моніторингу підтверджується – передача інформації спеціально уповноваженому органу;
- 4- інформація вноситься до бази даних;
- 5- на підставі сформованої бази даних про об'єкт контролю здійснюється висновок про заборону чи дозвіл на проведення операції;
- 6- заборона на проведення операції, про що подається інформація СПМ;
- 7- відмова у проведенні фінансової операції, подальший контроль за об'єктом.
- 8- якщо ризик обов'язкового фінансового моніторингу не підтверджується – аналіз критеріїв віднесення до внутрішнього фінансового моніторингу;
- 9- якщо операція відноситься до сумнівної за внутрішніми критеріями – передача інформації спеціально уповноваженому органу з повторенням дій 4, 5, 6, 7;
- 10- якщо операція носить ознаки сумнівності і класифікується з незначним рівнем ризику та має неперіодичний характер – встановлюється внутрішній дозвіл на проведення операції, інформація подається до бази даних (2);
- 11- дозвіл та здійснення фінансової операції.
- 12- в разі повторення операцій, що не мають чітко вираженого економічного змісту операція вважається такою, що відноситься до внутрішнього фінансового моніторингу з проведенням дій 9 та 7;

Рисунок 3.6 – Алгоритм реалізації механізму національної системи протидії легалізації незаконних доходів (розроблено автором)

Зважаючи на те, що моніторинг є формою попереднього та поточного контролю, будемо вважати в подальшому, що об'єкти контролю та об'єкти моніторингу є поняттями тотожними.

Проаналізуємо більш детально момент входу фінансової операції до фінансової системи та можливості попередження використання такої фінансової операції для легалізації незаконно отриманих доходів.

Від моменту отримання інформації про намір здійснити фінансову операцію, користуючись власною затвердженою програмою фінансового моніторингу суб'єкт первинного моніторингу здійснює добір первинної інформації про клієнта, його контрагентів, асоційованих та споріднених осіб, істотної участі та інших осіб, що можуть здійснювати вплив на фінансову діяльність об'єкта контролю.

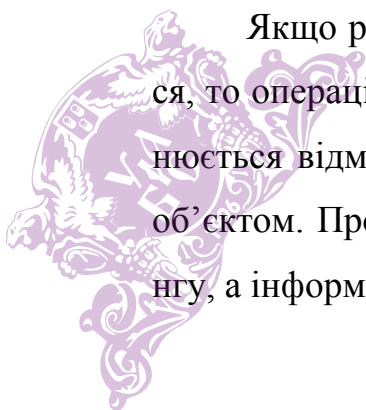
Подальшим кроком здійснюється аналіз критеріїв віднесення до обов'язкового фінансового моніторингу фінансової операції.

В разі, якщо ризик обов'язкового фінансового моніторингу підтверджується, то інформація передається Спеціально уповноваженому органу та вноситься до єдиної бази даних ділової репутації клієнта.

Наступним кроком алгоритму, на підставі сформованої бази, а також уявлень про об'єкт контролю здійснюється заборона на проведення операції суб'єкту первинного фінансового моніторингу, і скасовується фінансова операція. Одночасно з цим Спеціально уповноважений орган рейтингує інформацію в єдиній базі даних.

Проте, згідно чинного законодавства відмова у проведенні фінансової операції не позбавляє права за здійсненням подальшого контролю за об'єктом.

Якщо ризик обов'язкового фінансового моніторингу не підтверджується, то операція відноситься до сумнівної за внутрішніми критеріями та здійснюється відмова у проведенні фінансової операції і подальший контроль за об'єктом. Про це повідомляється суб'єкту державного фінансового моніторингу, а інформація заноситься в єдину базу даних (5,6,7,8,9).

Якщо операція носить ознаки сумнівності і класифікується з незначним рівнем ризику та має неперіодичний характер, то встановлюється внутрішній дозвіл на проведення операції, інформація подається до бази даних (5,6), а сама фінансова операція здійснюється.

В разі повторення операцій, що не мають чітко вираженого економічного змісту операція вважається такою, що відноситься до внутрішнього фінансового моніторингу та має бути заблокована, з обов'язковим повідомленням про це Спеціально уповноваженого органу.

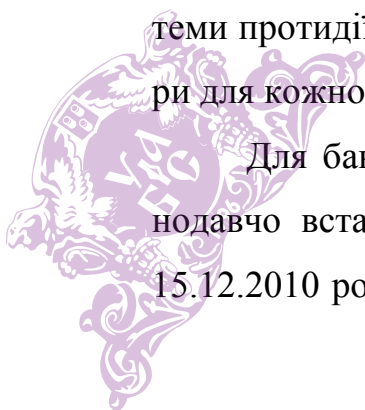
Запропонований нами алгоритм роботи механізму національної системи протидії легалізації незаконних доходів в Україні ґрунтується на чіткому формульному визначенні категорії сумнівності суб'єктами первинного фінансового моніторингу.

При цьому, при здійсненні кожної такої операції інформація про вхідні та вихідні грошові потоки об'єкта контролю спрямовується спеціалізованому органу державного фінансового контролю, який в свою чергу обов'язково формує базу даних ділової репутації контрагента.

На основі даних цієї бази та первинного фінансового документа можна на місці класифікувати категорію операції, та подавати інформацію про обране рішення. В такому випадку навантаження на центральний орган фінансового контролю буде зменшено, а основною його функцією стане банківський нагляд у сфері протидії легалізації незаконно отриманих доходів. Також, ведення поточних баз даних ділової репутації супутньо з кредитною історією створюватимуть умови для забезпечення фінансової дисципліни на підприємствах в цілому.

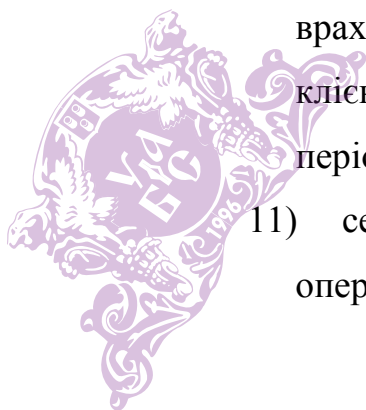
Вибудувавши загальний алгоритм роботи механізму національної системи протидії легалізації незаконних доходів можна запропонувати індикатори для кожного з виокремлених сегментів.

Для банківського сектору такі індикатори на сьогоднішній день законодавчо встановлені постановою Національного банку України №148 від 15.12.2010 року. В зазначеній постанові виділено двадцять п'ять таких пока-

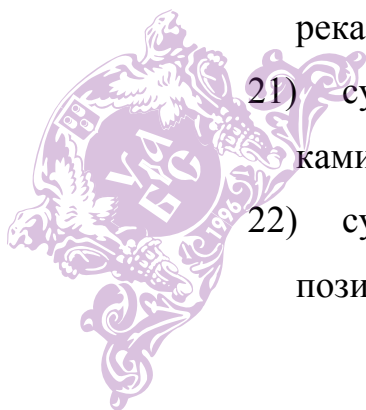

зників:

- 1) частка фінансових операцій, зареєстрованих за ознаками внутрішнього фінансового моніторингу;
- 2) частка фінансових операцій, за якими прийнято рішення не надсилати Уповноваженому органу;
- 3) співвідношення розміру комісійного доходу від розрахунково-касового обслуговування клієнтів до загальної кількості клієнтів банку, які здійснювали операції за звітний період;
- 4) співвідношення кількості клієнтів, які у звітному періоді не здійснювали операцій, до загальної кількості клієнтів;
- 5) середньомісячна сума видачі на одного клієнта – юридичну особу або фізичну особу-підприємця, які здійснювали закупівлю сільгосп-продукції;
- 6) середньомісячна сума видачі на одного клієнта банку, який здійснював операції за звітний період за напрямом «інші цілі»;
- 7) середньомісячна сума видачі на одного клієнта банку – фізичну особу, який здійснював операції за звітний період без урахування зняття грошових коштів;
- 8) частка видачі готівкових коштів за вкладами фізичних осіб без урахування ними строкових коштів від суми безготівкових коштів за вкладами фізичних осіб у банках;
- 9) середньомісячна сума зарахування готівкової іноземної валюти в розрахунку на одного клієнта банку-фізичну особу, який здійснював операції за звітний період у гривневому еквіваленті;
- 10) середньомісячна сума видачі готівкової іноземної валюти без врахування зняття ними строкових коштів у розрахунку на одного клієнта банку-фізичну особу, який здійснював операції за звітний період у гривневому еквіваленті;
- 11) середньомісячна сума видачі під час здійснення валюто обмінних операцій;

- 12) сума переказаної іноземної валюти щодо операцій, сума яких для одного клієнта протягом операційного дня дорівнює або перевищує 50 000 дол. США, за імпортом товарів без ввезення на митну територію України;
- 13) сума переказаної іноземної валюти щодо операцій, сума яких для одного клієнта протягом операційного дня дорівнює або перевищує 50 000 дол. США, і країна банку, до якого здійснено переказ, віднесена Кабінетом Міністрів України до офшорних зон;
- 14) сума переказів іноземної валюти за кордон, сума яких для одного клієнта протягом операційного дня дорівнює або перевищує 50 000 дол. США, і країна банку, до якого здійснено переказ, для оплати імпорту за умови, що країна переказу відрізняється від країни бенефіціара;
- 15) сума переказаної іноземної валюти щодо операцій, сума яких для одного клієнта протягом операційного дня дорівнює або перевищує 50 000 дол. США, здійснених "з іншою метою";
- 16) сума однієї трансакції з видачі фізичним особам готівки в національній валюті за платіжними картками через інші пристрої;
- 17) сума однієї трансакції з видачі фізичним особам готівки в іноземній валюті за платіжними картками через інші пристрої;
- 18) сума однієї трансакції з видачі юридичним особам готівки в національній валюті за платіжними картками через інші пристрої;
- 19) сума однієї трансакції з видачі юридичним особам готівки в іноземній валюті за платіжними картками через інші пристрої;
- 20) сума виданої готівкової іноземної валюти фізичним особам за переказами;
- 21) сума виданої готівкової іноземної валюти фізичним особам за чеками;
- 22) сума виданої готівкової іноземної валюти фізичним особам за депозитними сертифікатами;

- 23) сума виданої готівкової іноземної валюти фізичним особам на інші цілі;
- 24) надходження іноземної валюти з офшорних зон;
- 25) надходження коштів з-за кордону з таких країн: Великобританія, Естонія, Кіпр, Латвія, Литва, Маврикій, Нова Зеландія, Панама, ПАР, Свазіленд, Уругвай [80].

Для суб'єктів первинного моніторингу – фінансових установ з позиції Держфінпослуг пропонується ввести такі індикатори:

- співвідношення розміру операції до статутного фонду об'єкта контролю;
- відповідність вартості об'єктів операції поточним ринковим цінам;
- кількість операцій, проведених одним суб'єктом за плановий період;
- перевищення обмежень по сумах операцій;
- співвідношення відсоткових ставок по кредитній та депозитній діяльності по відношенню до одного клієнта.

Для так званого «юридичного сектору» пропонується застосувати наступні показники:

- кількість операцій, проведених одним суб'єктом;
- вартість нотаріально завіреної операції відповідно до розміру сукупного місячного доходу фізичної особи (прибутку – юридичної особи);
- перевищення максимально можливого розміру операції.

Для сектору суб'єктів первинного моніторингу – небанківських фінансових установ, чия діяльність регулюється Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку України, пропонується застосувати такі індикатори:

- розмір емісії на одного емітента;
- співвідношення обсягу розміщення цінних паперів до роз-

міру статутного капіталу;

- річний прибуток покупця/продавця цінних паперів до обсягу купівлі/продажу;
- швидкість зміни виду цінних паперів в інвестиційному портфелі; кількість РЕПО-операцій за період.

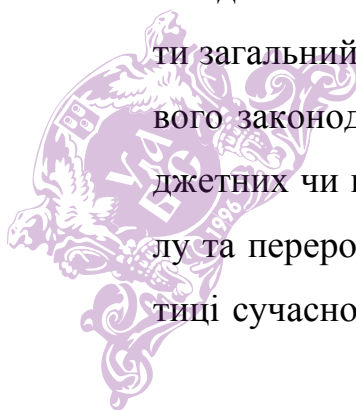
Для ринку незалежних аудиторських послуг та приватних бухгалтерів показником має бути:

- загальна кількість порушень бухгалтерського обліку та методики аудиторських перевірок за визначений період;
- наявність певної кількості однотипних порушень;
- приховування вартості та кількості активів.

Для Державного казначейства України показниками можуть бути:

- кількість рішень про приховування бюджетних коштів;
- надання майна у безоплатне користування;
- рішення про кредитування бюджетними коштами суб'єктів підприємницької діяльності;
- перерахування значних сум коштів на рахунки профспілкової організації.

Контроль є невід'ємною складовою управління національним господарством і його окремими ланками. Його роль в умовах переходу до ринку визначається не тільки необхідністю усунення прорахунків в управлінні економікою, наявністю недоліків у фінансовій практиці, неефективністю витрачання коштів або розкраданням майна, і особливо державного, а й закономірністю ускладнення господарських і економічних зв'язків. Зокрема, на нових засадах має формуватись державний інститут, до функцій якого має належати загальний контроль за відповідністю бюджетного податкового та фінансового законодавства, законністю й ефективністю витрачання державних, бюджетних чи власних фінансових ресурсів, механізму їх формування, розподілу та перерозподілу в розрізі суб'єктів господарювання. На сьогодні у практиці сучасної управлінської системи не передбачено іншого, більш ефектив-

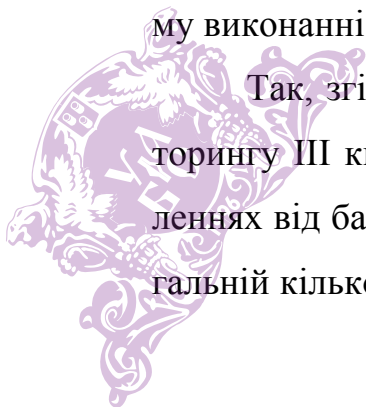
ного способу здійснення контролю фінансово-господарської чи іншої діяльності підприємств, установ і організацій, аніж проведення ревізій (перевірок) державними контролюючими органами. На відміну від західної практики, на терені вітчизняного правового поля переважною формою контролю є наступний (ретроспективний). Проте, результативність такого заходу є значно нижчою, порівняно з формами попереднього та поточного контролю. Аудит бюджетної ефективності, що активно запроваджується в Україні є лише фронтальною частиною превентивних форм контролю, та не виконує на сьогодні однієї з основних функцій фінансового контролю – попереджувальної.

Застосування застарілих форм фінансового контролю не дозволяє державі оперативно й ефективно впливати на процеси, які відбуваються в економіці, що призводить до зниження контрольних функцій держави, що є надзвичайно актуальним в умовах нестабільності вітчизняного фінансового ринку.

Оскільки подальший розвиток фінансового контролю як повномасштабної діяльності разом з іншими функціями управління, що охоплюють і інтереси держави, і її громадян у сфері фінансів, потребує розробки нової концепції розвитку механізму і інструментів його здійснення, удосконалення його складових елементів, зокрема не тільки мети, завдань, об'єктів, методів та форм контролю але і долучення до процедури контролю новітніх методів, суб'єктів, інструментів та важелів.

Основними проблемами, які перешкоджають ефективності контрольних дій з боку держави на сьогоднішній день є значна концентрація уваги на ретроспективних формах контролю та відсутність належного правового забезпечення і супроводу. Найбільших результатів у сфері запобігання порушень законодавства досягнуто у фіскальній (податковій) діяльності, касовому виконанні державного бюджету та банківському обслуговуванні.

Так, згідно статистичних даних Державної комісії з фінансового моніторингу III квартالی 2010 року питома вага фінансових операцій у повідомленнях від банків складала 96,35% проти 97,04% в II кварталі 2010 року в загальній кількості наданих до Держфінмоніторингу фінансових операцій у по-

відомленнях суб'єктів первинного фінансового моніторингу, та зменшилась на 0,69% у порівнянні з попереднім періодом.

Як свідчить діаграма, загальний обсяг фінансових операцій у повідомленнях банківських установ, що були взяті на облік у III кварталі 2010 року (звітний період) - 203943, у порівнянні з II кварталом 2010 року (попередній період)-206547 та з III кварталом 2009 року (базовий період) -235305 повідомлень, зменшився відповідно на 1,3% та 13,3%. Переважна більшість інформації про фінансові операції у III кварталі 2010 року, що підлягають фінансовому моніторингу, надіслана банківськими установами з ознаками обов'язкового фінансового моніторингу (147856), що у 2,7 рази більше, ніж з ознаками внутрішнього фінансового моніторингу (55443).

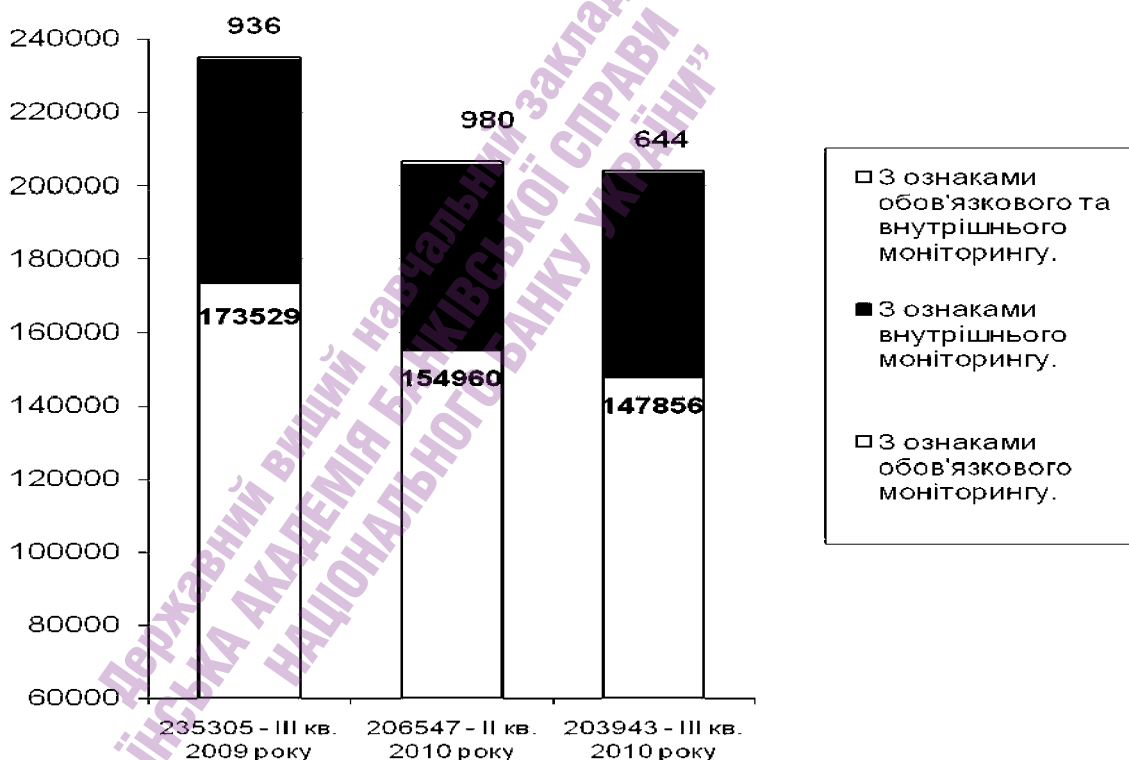

Рисунок 3.7. – Розподіл взятих на облік фінансових операцій наданих банками за ознаками фінансового моніторингу [88]

Проте, наприклад у сфері небанківського фінансового обслуговування відбувається значна кількість фінансових операцій, що згідно існуючого законодавства складно не тільки класифікувати і відстежити, але й навіть від-

нести до внутрішнього фінансового моніторингу та ідентифікувати суб'єктів цих операцій. Зазначена проблема набуває особливого значення в умовах збільшення чисельності суб'єктів первинного фінансового моніторингу.

Станом на 01.10.2010 р. до Держфінмоніторингу Картку реєстрації направили 4560 суб'єктів первинного фінансового моніторингу, що більше на 11,8 % ніж станом на 01.10.2009р. Всього отримано 11944 Карток реєстрації, що більше на 27,9 % ніж станом на 01.10.2009 р.

Питома вага фінансових операцій, що підлягають внутрішньому фінансовому моніторингу, у загальній кількості поданих у III кварталі 2010 року повідомлень, складає 17,2 %, що більше на 3,2 % ніж у III кварталі 2009 року.

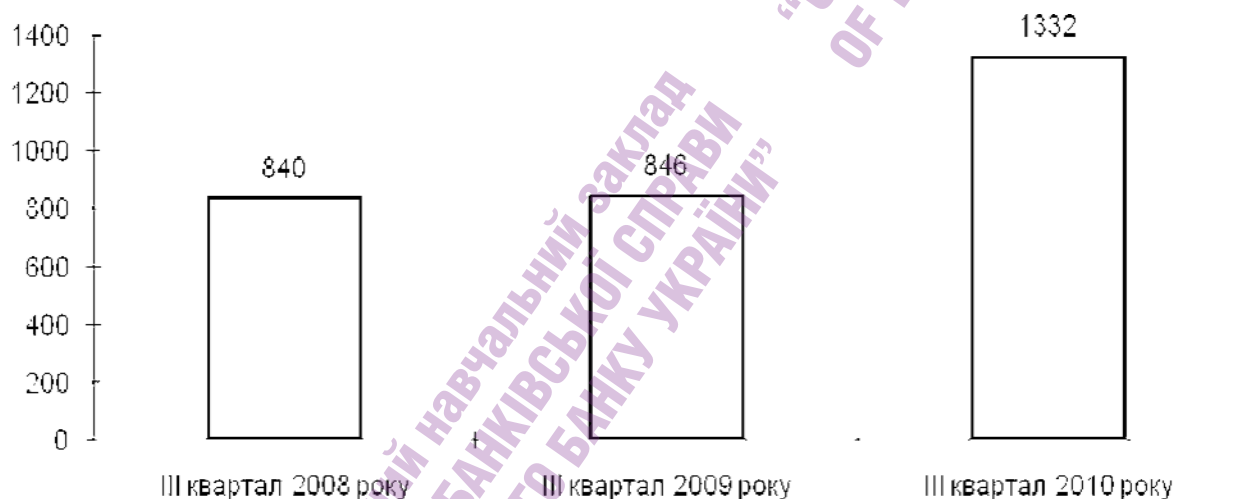

Рисунок 3.8 – Кількість фінансових операцій від Суб'єктів первинного фінансового моніторингу – небанків за ознаками внутрішнього фінансового моніторингу [88]

Так наприклад операції з розміщення та викупу облігацій, векселів та інших цінних паперів є настільки швидкими, що складно відстежити власника грошових коштів.

Також, кримінальне провадження за ст. 205 ч.2 Кримінального кодексу України (фіктивне підприємництво) здійснюється в разі виявлення безтоварного руху грошових коштів. Проте, непідконтрольними залишаються операції на фондовому ринку, де відбувається фактично безтоварний рух грошових коштів, або просто зміна їх власника.

Для забезпечення підконтрольності даних потоків грошових коштів у сфері запобігання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, а також враховуючи вищеокреслені проблеми нами запропоновано наступні заходи в ході розробки концепції складових елементів та алгоритму роботи механізму національної системи протидії легалізації:

- 1) Державній комісії з фінансового моніторингу надати значні повноваження нагляду в сфері небанківських фінансових операцій шляхом розширення меж законодавства в розрізі законодавчого закріплення перевірок (ревізій) за суб'єктами первинного фінансового моніторингу, а також застосування підвищених санкцій за порушення встановлених норм.
- 2) Здійснити перехід від ретроспективного контролю операцій до контролю над первинним розміщенням грошових коштів у фінансовій системі.
- 3) Застосувати метод контролю не за операцією а за суб'єктами, що здійснюють ці операції, як це передбачено рекомендаціями Егмондської групи.
- 4) Створити єдину базу даних, що має свідчити про ділову репутацію суб'єкта господарювання, провести три рівні ділової репутації:
  - бездоганна (ризик відсутній);
  - під контролем (ймовірний та слабкий ризик);
  - сумнівна (максимальний ризик).- здійснювати їх рейтингування.
- 5) Вести історію дотримання фінансової дисципліни суб'єктами господарювання.
- 6) Застосовувати такі інструменти як «критерії сумнівності» з метою визначення економічної доцільності фінансових операцій.
- 7) Використовувати наступні важелі впливу:

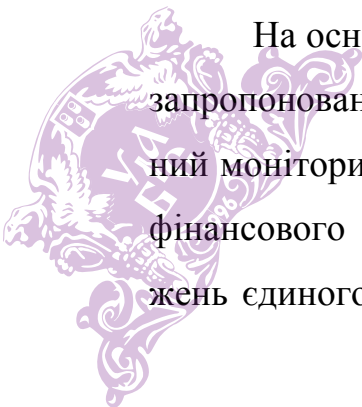
- контроль (моніторинг) операцій та віднесення до категорій ділової репутації;
- застосовувати превентивні заходи для попередження підозрілих операцій, як наприклад лімітування обсягів проведення операцій, як в часовому розрізі так і за обсягами;
- введення відповідальності на законодавчому рівні за порушення моніторингового законодавства посадовими особами Суб'єктів первинного фінансового моніторингу.
- застосування значних розмірів штрафних санкцій саме для посадових осіб, та передбачити процедуру контролю за якістю їх діяльності.

8) Розмежувати підходи щодо контролю за кількісними та якісними показниками, акцентувати діяльність на внутрішньому фінансовому моніторингу та якісних показниках діяльності, що мають свідчити про зміст господарської операції та її відповідність основній діяльності суб'єкта господарювання.

Таким чином можна зазначити, що діючий а сьогоднішній день фінансово-економічний механізм національної системи протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом базується на основі банківської моделі протидії та фактично не враховує інші шляхи легалізації незаконно отриманих доходів.

Запропоновані нами механізм протидії легалізації доходів та алгоритм його роботи дозволять на якісно новому рівні попереджувати проникнення незаконно отриманих фінансових ресурсів до фінансової системи країни, тим самим фактично збільшуючи розмір грошової бази.

На основі проведеного нами дослідження можна зробити висновки, що запропонований нами механізм надасть змогу не тільки проводити первинний моніторинг але і забезпечить ефективну реалізацію стратегії державного фінансового контролю в фінансовій сфері на основі розширених повноважень єдиного фінансового органу нагляду в сфері протидії легалізації неза-

конно отриманих доходів, веденні єдиної бази даних ділової репутації підприємств та організацій, а також застосуванні незадіяного на сьогодні методу планування при здійсненні контрольних процедур.

3.3. Врахування моральних ризиків при побудові механізму протидії легалізації незаконних доходів

Нами було детально проаналізовано сутність та причини виникнення такого явища як легалізація (відмивання) незаконних доходів та сучасний стан в сфері боротьби з ним як на національному, так і на міжнародному рівнях. Головний висновок з цього аналізу – основна маса зусиль спрямовується на боротьбу з наслідками діяльності тіньового сектору, тобто коли незаконні доходи вже були отримані, а держава, відповідно, вже понесла збитки і намагається компенсувати хоча б частину економічних збитків шляхом викривлення схем з легалізації незаконних доходів. Що ж стосується боротьби з причинами, що призводять до нелегальної діяльності, то в даному питанні значних успіхів досягнуто не було. Багато в чому це пов'язано з науковою нерозробленістю питань, що стосуються специфічного виду ризиків – моральних ризиків, які на нашу думку і є причиною існування тіньового сектору з подальшими наслідками цього існування у вигляді незаконних доходів та спробами їх легалізації.

Перш ніж аналізувати сутність моральних ризиків, їх види та методи боротьби з ними, визначимо джерела незаконних доходів. До них відносять:

1. Корупція в органах влади, що з одного боку є джерелом незаконних доходів для чиновників, а з іншого відкриває доступ порушникам закону для незаконних дій.

За оцінкою Transparency International Україна займає 134 позицію серед 180 країн світу і має серйозні проблеми з корупцією в державі [64].

2. Несплата податків з одержаних доходів. Одержання зарплати «в конвертах» з подальшим укриттям їх від влади.

3. Кримінальні доходи – торгівля наркотичними речовинами, зброєю, людьми тощо.

4. Інші «тіньові» доходи.

Як ми відмічали вище, тіньовий сектор економіки України перевищує за обсягами 40-50% ВВП, при чому основну масу складають не кримінальний обіг, як в інших країнах світу, а суспільно корисна виробнича діяльність, тобто фактично з точки зору держави це несплата податків до бюджету.

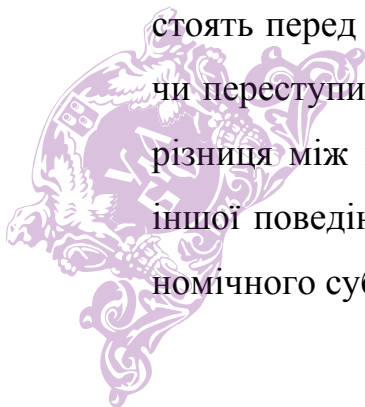
Спробуємо розібратись в причинах такої поведінки з позиції моральних ризиків.

Взагалі під ризиком розуміють міру можливості настання несприятливої події або певного ряду таких подій [121].

Причинами існування ризиків в економічній діяльності є невизначеність - більшість процесів в економіці є не детермінованими. Крім того виникнення ризиків обумовлено неповнотою інформації про події, явища, а також економічних суб'єктів. Ще одним фактором виникнення ризикових ситуацій є складність економічних ситуацій, тобто наявність значної кількості критеріїв при прийнятті того чи іншого економічного рішення.

Моральні ризики є досить специфічною економічною категорією, яка, втім задовольняє базові ознаки (причини) ризику, базується на асиметрії інформації та опортуністичній поведінці одного економічного суб'єкта по відношенню до іншого з можливістю настання несприятливих наслідків для однієї з сторін.

Економічні суб'єкти внаслідок своєї раціональної поведінки завжди стоять перед вибором – діяти згідно з встановленими нормами та правилами чи переступити їх. Критерієм в даному випадку є економічна вигода – тобто різниця між потенційними позитивними і негативним ефектами від тієї чи іншої поведінки. Поняття в економіці, що відповідає за таку поведінку економічного суб'єкту отримало назву моральний ризик.

Питаннями сутності і причин виникнення моральних ризиків займаються такі вчені як Алхіан А., Болгар Т., Деметц Г., Вудвардс С., Єкушев А., Лейн Т., Пластун О., Трегуб А., Філіпс С., Гонгальський Д., Войфел Ч. та інші.

Роль і місце моральних ризиків в формуванні тіньового сектору економіки на сьогоднішній день є фактично недослідженою. Для попередження впливу моральних ризиків необхідно чітко розуміти їх сутність і причини виникнення.

Проаналізувати сутність та причини виникнення моральних ризиків в економічній діяльності, обґрунтувати їх роль у формуванні тіньового сектору економіки.

Виходячи з теорії раціональної поведінки економічних суб'єктів в кожному окремий момент часу перед ними стоїть проблема вибору. При чому вибору раціонального. Тобто кожна дія економічного суб'єкта несе в собі набір позитивних (з його точки зору) і негативних економічних наслідків. Відповідно рішення приймається на базі їх аналізу. При перевищенні позитивних наслідків рішення ухвалюється, в протилежному випадку – відхиляється. Якщо екстраполювати це на реальний світ, то економічні суб'єкти (фізичні або юридичні особи), діючи в умовах нормативно-правового поля, завжди стоять перед вибором – продовжувати діяти в рамках закону чи переступити його. З точки зору теорії раціональної поведінки в якості критерію буде виступати різниця між економічними вигодами від такого вчинку та потенційними правовими наслідками від його реалізації. Тобто якщо розмір штрафу за певну незаконну поведінку буде значно менший від економічної вигоди від такої поведінки – економічний суб'єкт з великою долею ймовірності порушить закон. В умовах правового нігілізму та системи хабарництва, що процвітають на Україні, це питання стає дуже актуальним.

Тіньовий сектор складає від 40 до 80% від економіки країни. На нашу думку, такі його обсяги і обумовлені описаною нами вище поведінкою економічних суб'єктів при прийнятті рішень. Додамо, що можливість такого ви-

бору обумовлена ще й існуванням інформаційної асиметрії у відносинах держави (як правилоформуючий та контролюючий суб'єкт) та економічних суб'єктів. Мається на увазі, приймаючи рішення, економічний суб'єкт володіє більшою кількістю інформації, що створює умови для незаконних дій. Наведемо приклад. Фізична особа має заробітки «на стороні». Теоретично в кінці року вона має заповнити податкову декларацію і сплатити податки з цих доходів. Втім, особа це не робить. Цим фактично спричиняє матеріальні збитки державі і діє незаконно. Поза правовим полем. Це можливо, оскільки про ці доходи знає лише ця фізична особа, а держава – ні. Тобто існує асиметрія інформації.

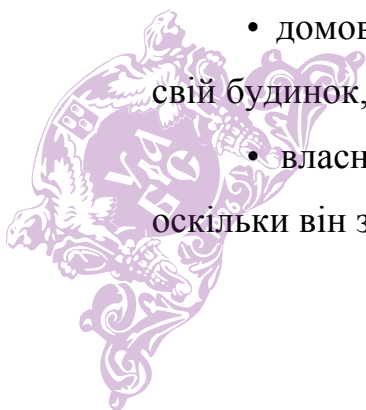
Ця та подібні ситуації обумовлені існуванням так званих «моральних ризиків». Дане поняття є відносно новим в економічній літературі і практично не досліджено – не існує достатньої теоретичної бази, як з їх класифікації, оцінки, так і по методах боротьби.

Моральні ризики зустрічаються в різних сферах економіки – страхування, банківській сфері, діяльності підприємств та в економіці в цілому.

Первинно поняття морального ризику виникло у сфері страхування, де під ним розуміли небезпеки, пов'язані з природою людини і залежні від рис характеру, поведінки, репутації страхувальника або особи, що пропонує щонебудь для страхування [39].

В його основі лежить уявлення про те, що сам факт страхування підвищує вірогідність події, від настання якої здійснюється страхування. Це відбувається тому, що страхування послаблює стимули застрахованої сторони до вживання превентивних заходів. В якості прикладів можна навести наступні:

- домовласник, який у меншій мірі піклується про те, щоб замикати свій будинок, коли він застрахований;
- власник автомобіля, який ризикованіше керує своїм автомобілем, оскільки він застрахований;

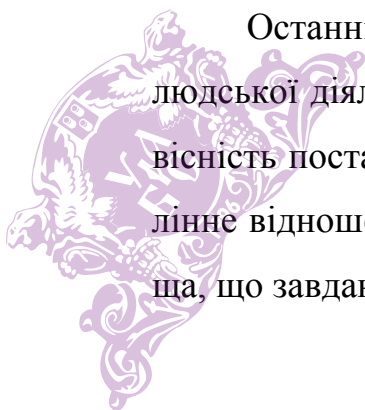
- людина, що приділяє менше уваги своєму здоров'ю, оскільки у неї є медична страховка [72].

Ще однією сферою, де моральні ризики проявляються досить часто і наносять значної шкоди є банківська система. Наведемо лише один із прикладів. Використовуючи кредитну картку, клієнт позичає гроші без забезпечення. Більшість кредитних карток дозволяють їх власникам розпоряджатися коштами в розмірі до декількох тисяч доларів, і при цьому значна кількість людей має декілька таких карток. Банки, що емітують пластикові карти, отримують дохід, нараховуючи відсотки на борг позичальника. Але банк не може заздалегідь відрізнити «високоякісних» позичальників (що повертають борги) від «низькоякісних» (що не повертають). Очевидно, що боржники краще, ніж банк, знають, будуть вони повертати борг чи ні. Крім того, боржник може не робити активних дій для того, щоб повернути борг. Припустимо, якщо клієнт не піклується про повернення боргу, він може спокійно погодитися на звільнення з роботи. Це, природно, позбавить його можливості погасити заборгованість перед банком. Існує багато таких форм поведінки клієнтів, які ґрунтуються на різному обсязі інформації у банку і боржника [11].

1. Моральний ризик пов'язаний з людським фактором і особливостями поведінки людей. Наступне визначення дає уявлення про чинники, які можуть викликати таку негативну поведінку людей. Моральний ризик – це ризик, пов'язаний з тим, що наявність контракту змінить поведінку однієї або обох сторін, що укладають контракт, наприклад, застрахована компанія приділятиме менше уваги пожежній безпеці [45].

Тобто зобов'язання, які виникають між сторонами на основі нерівності інформації, можуть змінювати поведінку однієї із сторін в збиток іншій.

Останнім часом моральний ризик почали розглядати і в інших сферах людської діяльності. З погляду підприємства, моральний ризик – недобросовісність постачальника, пов'язана з відсутністю належного контролю; несумлінне відношення до службових обов'язків, ухилення від податків і інші явища, що завдають збитку іміджу ділової людини [11].

Ситуації, в яких виникає моральний ризик, характеризуються поєднанням певних умов:

- інтереси виконавця і замовника не збігаються, виконавець переслідує свої власні інтереси в збиток інтересам замовника;
- виконавці застраховані від несприятливих наслідків своїх дій;
- замовник не в змозі здійснювати повний контроль і примус.

Отже, моральний ризик – це дії економічних агентів з максимізації їх власної корисності в збиток іншим внаслідок нерівності інформації і відмінності інтересів, що проявляються в зміні поведінки однієї із сторін контракту.

Однією з основних передумов появи моральних ризиків є асиметричність інформації (коли дві сторони мають різний рівень інформації по предмету їх взаємин).

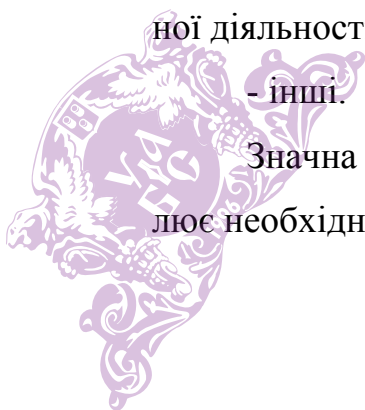
Неповнота інформації є неодмінною ознакою економічного життя. Неповнота інформації може впливати на умови і особливості функціонування ринків, створюючи додаткові транзакційні витрати для економічних агентів. Асиметричність інформації створює можливість зловживання одного з учасників операцій неінформованістю контрагента.

Узагальнюючи викладене, можемо зробити висновок, що **моральний ризик в економіці** – це раціональні дії економічних суб'єктів з максимізації власної корисності в збиток державі внаслідок асиметричності інформації, що проявляються в протиправній поведінці економічних суб'єктів.

До видів моральних ризиків, що виникають в економіці ми віднесли:

- несплата податків з доходів, що були не задекларовані;
- хабарництво та корупційні дії державних службовців;
- отримання незаконних доходів, внаслідок протиправної та кримінальної діяльності;
- інші.

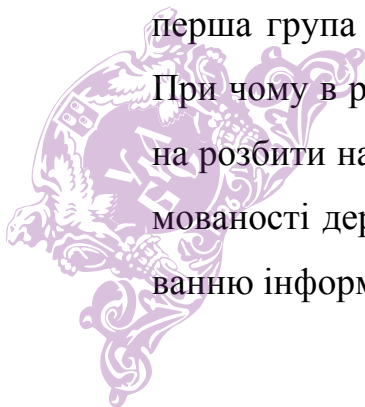
Значна кількість форм проявів моральних ризиків в економіці обумовлює необхідність розробки інструментарію по боротьбі з ними.

До основних методів боротьби з моральними ризиками в економіці можна віднести:

- 1) відповідальність економічних суб'єктів за опортуністичні дії;
- 2) стимули для економічних суб'єктів за правомірні дії (податкові пільги, соціальні пільги тощо);
- 3) ведення «історії» економічних суб'єктів, тобто створення інформаційної бази по всім економічним суб'єктам з метою виявлення опортуністичної поведінки та пошуку потенційних правопорушників;
- 4) достойна оплата праці робітників, тобто створення умов, коли економічному суб'єкту «буде, що втрачати»;
- 5) контроль за поведінкою економічних суб'єктів – контроль за витратами фізичних та юридичних осіб з метою виявлення «розривів» в фактичних тратах та реально задекларованих доходах;
- 6) створення нормальних умов для ведення бізнесу;
- 7) контроль за державними органами та їх персоналом, тобто протидія механізму хабарництва як елементу уникнення відповідальності за опортуністичну поведінку.

Це далеко не повний перелік методів, тому нами було проведено дослідження спрямоване на розширення даного списку та його систематизацію. Результатом дослідження стала розробка наступного переліку методів боротьби з моральними ризиками в економіці (рис. 3.9). В якості базових об'єктів для нейтралізації нами було виділено асиметрію інформації та опортуністичну поведінку. Перша група таким чином спрямована на подолання першопричин виникнення моральних ризиків, а друга група буде боротись з тими причинами моральних ризиків, що можуть реалізовуватись у випадку, якщо перша група методів не дала очікуваного результату, тобто не спрацювала. При чому в рамках боротьби з асиметрією інформації методи боротьби можна розбити на дві групи – методи, що спрямовані на підвищення рівня інформованості держави та заходи, що будуть знижувати можливості по приховуванню інформації з боку економічних суб'єктів.

Дамо пояснення за кожним з пропонованих нами методів (напрямоків) боротьби. Почнемо з методів, що спрямовані на зниження асиметрії інформації.

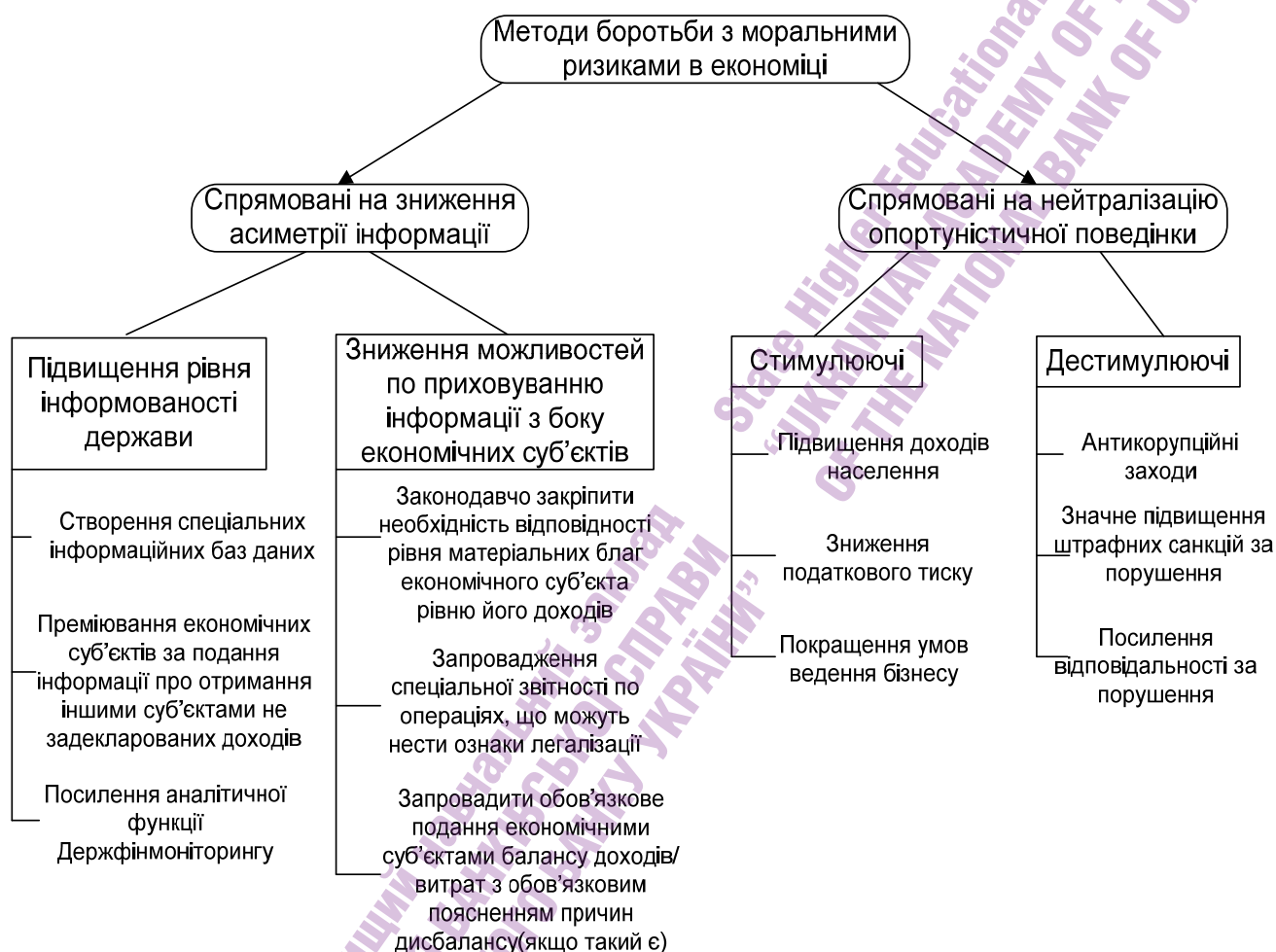

Рис. 3.9. – Методи боротьби з моральними ризиками в економіці

Важливою групою методів спрямованих на зниження асиметрії інформації є заходи по підвищенню рівня інформованості держави.

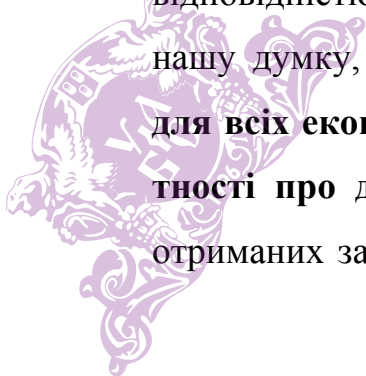
На нашу думку необхідно більше уваги приділяти **аналітичній роботі** Держфінмоніторингу – пошук нових схем легалізації, на базі змін в законодавстві, з урахуванням світових тенденцій та досвіду зарубіжних країн і міжнародних організацій розробка і впровадження системи превентивних заходів.

Одним з перспективних методів боротьби з недостатнім рівнем інформації у держави щодо легалізації незаконних доходів та їх отримання є ство-

рення система **стимулювання (преміювання) за надання інформації щодо незаконних дій економічних суб'єктів** по відношенню до держави. Умовно кажучи один економічний суб'єкт знає, що інший суб'єкт отримав доходи і не задекларував їх, чи отримав доходи незаконним шляхом. Знаючи, що за таку інформацією він отримає, наприклад, відсоток від суми доходів, що змогла компенсувати держава, використовуючи цю інформацію, економічний суб'єкт буде заінтересований донести інформацію, що йому відома до відповідних державних органів. З одного боку цей метод боротьби дозволить підвищити доходи державного бюджету та рівень інформованості держави стосовно незаконних дій економічних суб'єктів, а з іншого, буде дестимулювати суб'єктів порушувати законодавство.

Ще одним важливим заходом є створення і постійне ведення єдиної **бази даних по економічних суб'єктах** в розрізі незаконних доходів та їх легалізації, яка б формувалась як з використанням внутрішньої інформації (від банків, ДПА, МВС, прокуратури, Держфінмоніторингу), так і з зовнішньої (дані Інтерполу, фінансових розвідок інших країн тощо).

Однією з базових ознак присутності легалізації незаконних доходів та незаконних доходів є «життя не по коштах», тобто рівень витрат значно перевищує реальні (задекларовані) заробітки. Для подолання цього необхідний постійний контроль з боку держави з економічними суб'єктами на предмет відповідності їх витрат задекларованим доходам. У випадку виникнення «розривів» вимагати пояснень та компенсацій сплати податків до бюджету. Необхідно **на законодавчому рівні закріпити необхідність відповідності рівня матеріальних благ і витрат на їх придбання та утримання рівню отриманих доходів (задекларованих)**. Для забезпечення контролю за цією відповідністю необхідно розширити права державних органів. Практично, на нашу думку, це можна було б реалізувати шляхом введення **обов'язкової для всіх економічних суб'єктів (фізичних та юридичних) осіб форми звітності про доходи і витрати за період з обов'язковим занесенням суми отриманих за період доходів та суми понесених витрат**. При чому великі за

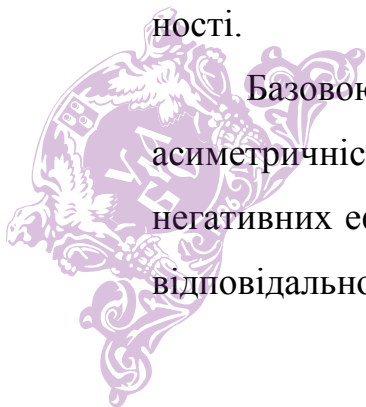
розміром витрати (придбання нерухомості, автомобіля, коштовностей і т.д., тобто витрат, що перевищують певну суму, наприклад, 1000 грн.) необхідно проставляти окремими рядками, а витрати на підтримання життєдіяльності (харчування, комунальні послуги тощо) можна було б розраховувати або вважати такими, що дорівнюють прожитковому мінімуму. Періодичність такої форми звітності доцільно встановити річну.

Для того, щоб сформувати достовірну та повну базу даних по операціях з легалізації та отриманням незаконних доходів необхідно розробити **спеціальну форму звітності**, яка б складалась в розрізі економічних суб'єктів, що за період здійснювали операції, що несли ознаки легалізації або отримання незаконних доходів.

Що стосується методів боротьби з опортуністичною поведінкою, то їх можна умовно розділити на дві групи стимулюючі (підвищення рівня доходів населення, зниження податкового тиску, покращення економічної ситуації та рівня добробуту в країні) та дестимулюючі або караючі (штрафні санкції, карна і адміністративна відповідальність, антикорупційні заходи).

До стимулюючих ми відносимо ті методи, що сприяють підвищенню рівня економічного співчуття в країні, оскільки економічний суб'єкт, що відчуває достатність ресурсів з меншою ймовірністю буде вдаватись до протиправної поведінки. До таких заходів можна віднести підвищення доходів населення, зниження податкового тиску, покращення умов ведення бізнесу тощо. Оскільки цим заходам приділяється багато уваги в науковій літературі, пресі, ми не будемо окремо зупинятись на них, а приділимо увагу іншій групі методів – дестимулюючі методи. Це методи, що спрямовані на подолання опортуністичної поведінки шляхом покарання та «примусу» до законної діяльності.

Базовою причиною виникнення моральних ризиків в економіці поруч з асиметричністю інформації є різниця в обсягах економічних вигід і розмірах негативних ефектів (у вигляді штрафних санкцій, карної та адміністративної відповідальності тощо).

Тому основним методом боротьби з ними, а отже і з тіньовим сектором економіки є кардинальне підвищення відповідальності за протиправні дії. Знищення причини виникнення моральних ризиків призведе до зникнення наслідків у вигляді гіпертрофованих розмір тіньового сектору економіки.

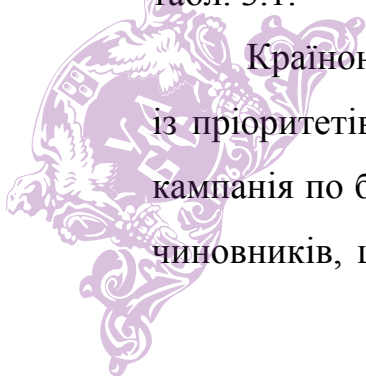
В цьому плані характерний приклад Китаю, де проблема існування моральних ризиків і тіньового сектору економіки фактично відсутня. Оскільки покарання за порушення «правил гри», встановлених державою, непропорційні розмірам порушення (вони значно більші) – аж до смертної кари. Відповідно економічним суб'єктам вигідніше і безпечніше діяти в правовому полі, аніж за його межами.

Що стосується України та першочергових дій, на нашу думку, такими має бути зміна розмірів штрафних санкцій. Одним із варіантів для розробки нової системи штрафних санкцій є визначення середніх розмірів економічних зловживань і встановлення таким норм покарань, які хоча в 2-3 рази їх перевищували. Отже «неправова» поведінка буде мати негативний економічний ефект порушення закону стане нераціональним. Таким чином ми прийдемо до того, що порушення правил гри стане не нормою, як це є зараз, а відхиленням від норми. Відповідно зміняться і пропорції реального та тіньового сектору економіки у бік зменшення останнього.

Окремим блоком заходів по боротьбі з моральними ризиками є антикорупційні заходи. Поточна система корупції в Україні вже утворила замкнуте коло, вихід з якого можливий лише за умови якісної зміни підходи до боротьби з нею.

Нами було проаналізовано особливості покарання за корупційні дії у формі хабарництва в різних країнах світу, результати аналізу представлені в табл. 3.1.

Країною, що оголосила боротьбу з корупцією та хабарництвом як один із пріоритетів державної політики є Китай. З 2000 року, коли розвернулася кампанія по боротьбі з хабарами, суди Китаю засудили до розстрілу 10 тисяч чиновників, ще 120 тисяч були ув'язнені на строки від десяти до двадцяти

років. Майно конфіскується, сім'ям корупціонерів висилають рахунок на 8 юанів (близько 6 грн): за дві кулі. До вищої міри засудили навіть віце-мера Пекіна Лю Чжіхуа, що отримав хабар в 2 млн. дол. [25]

Таблиця 3.1

Особливості покарання за корупційні дії у формі хабарництва в різних країнах світу*

Країна	Покарання за хабарництво
Фінляндія	До 2 років позбавлення волі. Крім того, чиновникові потім можуть заборонити обіймати певні посади
Німеччина	Хабарників карають штрафами і позбавленням волі на строк до 3 років. Більш суворо караються ті ж дії, здійснені суддею або третейським суддею, вони тягнуть за собою позбавлення волі на строк до 10 років
Франція	Ув'язнення до 7 років, а посадові особи – до 10 років. Це покарання подвоюється, якщо дії злочинця мали якісь наслідки
Італія	Позбавлення волі від 4 до 12 років
США	Покарання у вигляді штрафу, сума якого обчислюється потрібним розміром хабара, або позбавленням волі до 15 років. Покарання можуть бути суміщені за рішенням суду
Великобританія	Хабарник присуджується до тюремного висновку або до сплати вартості хабара. Додатково він позбавляється права бути вибраним або призначеним на яку-небудь публічну посаду строком на сім років. У разі повторного засудження винен може бути позбавлений службових прав назавжди, а також до позбавлення права на яку-небудь компенсацію або пенсію
Китай	За хабарі передбачена страта або ув'язнення на значний строк

* складено за даними [46]

Про дієвість смертельного покарання в боротьбі з незаконними доходами свідчить приклад фінансових пірамід в Китаї. З им явищем Китай зустрівся в 1994 році, втім протягом року піраміду було розкрито. Троє її творців були розстріляні. Після цього жодної фінансової піраміди в Китаї не було створено [87].

Втім, смертне покарання не єдиний захід в комплексі боротьби з корупцією в Китаї. Наведемо перелік базових заходів, що були здійснені в Китаї протягом останніх 10 років:

1) засновано нову державну структуру - Держуправління по попередженню корупції;

2) з початком кризи в Китаї запустили соціальну рекламу – яка прирівнює хабарі до тяжких гріхів в часи кризи;

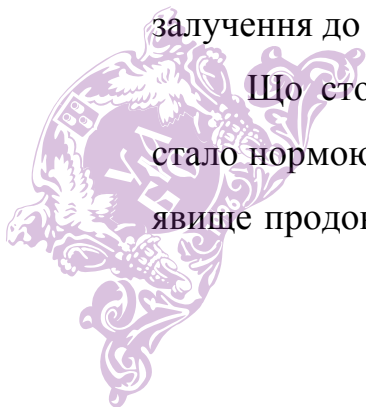
3) випущено офіційну постанову, згідно з якою чиновникам в Китаї під страхом кримінального покарання заборонено купувати квартири і машини «по низьких цінах», грати в азартні ігри і влаштовувати рідню на хорошу роботу.

4) Бюро суспільної безпеки (аналог КДБ) звернулося до громадян з проханням повідомляти про факти корупції в Інтернеті. Прослідувало багато повідомлень. Наприклад, першим виклали фото співробітника адміністрації міста Нанкин Чжоу Цзюгена, при зарплаті в 400 доларів носив годинник за 15 тисяч. Чиновник був звільнений, потім арештований [16].

5) по китайському телебаченню демонструють публічні розстріли чиновників.

Результатом цих дій стало те, що китайці змогли в достатньо короткий строк майже повністю знищити наркоторгівлю, різко зменшити хабарництво, залучення до проституції і викрадання людей.

Що стосується України в даному питанні, то хабарництво, на жаль, стало нормою в нашій країні, невід'ємною частиною економічного життя і це явище продовжує збільшуватись. Навіть за офіційними даними за 2008-2009

роки обсяг хабарів, що були отримані офіційними особами держави виріс в три рази з 34 млн грн до 91,1 млн грн. І це лише верхівка айсбергу [144].

Більше 42% українців дають хабарі, тоді як в Європі цей показник не перевищує 5% [47].

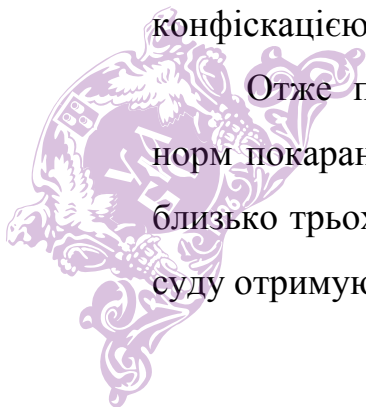
Законодавчо закріплені норми покарань в принципі відповідають загальноєвропейським. Покарання за хабарництво прописані в Кримінальному кодексі України (статті 368 «Одержання хабара», 369 «Давання хабара» і 370 «Провокація хабара»).

Одержання службовою особою в будь-якому вигляді хабара за виконання чи невиконання в інтересах того, хто дає хабара, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища карається штрафом від семисот п'ятдесяти до однієї тисячі п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Одержання хабара у великому розмірі або службовою особою, яка займає відповідальне становище, або за попередньою змовою групою осіб, або повторно, або поєднане з вимаганням хабара карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна.

Одержання хабара в особливо великому розмірі або службовою особою, яка займає особливо відповідальне становище карається позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна [67].

Отже проблемою є не стільки відсутність законодавчо закріплених норм покарань, скільки їх фактична без дієвості. Так МВС щорічно виявляє близько трьох тисяч хабарників, але в результаті реальні терміни за вироком суду отримують не більше 50 з них [123].

Втім приклад Китаю наводить на думку про необхідність підвищення відповідальності за корупційні дії. Така спроба була здійснена в 2009 році у вигляді Законопроекту «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії хабарництву» від 02.12.2008 р. N 3428.

Згідно з цим законопроектом покарання за отримання хабара в особливо крупному розмірі встановлюється диференційовано, відповідно до суспільної небезпеки хабарників:

- позбавлення волі на термін від 12-ти до 15-ти років з позбавленням має рацію обіймати певні посади або займатися певною діяльністю строком до трьох років і з конфіскацією майна; для осіб, які займають відповідальне або особливо відповідальне положення, окрім суддів, прокурорів, слідчих

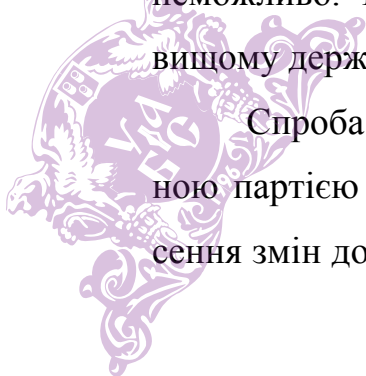
- позбавлення волі на термін 15 років з позбавленням має рацію обіймати певні посади або займатися певною діяльністю строком до трьох років і з конфіскацією майна; для суддів, прокурорів, слідчих — довічне позбавлення волі з конфіскацією майна.

У законі "Про застосування амністії в Україні" перелік злочинців, відносно яких не допускається застосування амністії, доповнений засудженими за отримання хабара в особливо крупному розмірі, що відповідає тяжкості цього злочину.

Крім того, перелік розмірів хабара доповнений словами "особливо великі", які в чотири тисячі і більше разів перевищують розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян [104].

Даний законопроект був відхилений Верховною Радою 17.11.2009, що наводить на думку про значний опір на вищих рівнях влади антикорупційним діям. Якщо влада не бажає боротись з корупцією, подолати її в країні буде неможливо. Тому необхідно змінити відношення до цієї проблеми саме на вищому державному рівні.

Спроба впровадити досвід Китаю в Україні була зроблена комуністичною партією України, яка запропонувала проект Закону України "Про внесення змін до деяких законів України (щодо посилення кримінальної відпові-

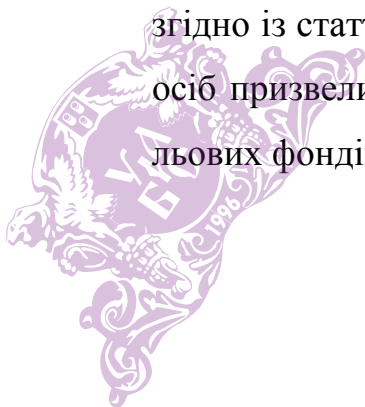
дальності за певні злочини)". Законопроект направлений на попередження здійснення і забезпечення адекватного покарання за певних тяжких і особливо тяжкі злочини шляхом введення можливості застосування судом до осіб, визнаних винними в їх здійсненні, смертного вироку або довічного позбавлення волі [65].

Даний законопроект також не знайшов підтримки у влади.

Окремим блоком проблем є опортуністична поведінка економічних суб'єктів, пов'язана з несплатою податків та недекларуванням (приховуванням) отриманих доходів.

Згідно з поточним законодавством в сфері відповідальності за несплату податків Закон України "Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами" від 21.12.2000 р, якщо дані документальних перевірок платника податків свідчать про зниження суми його податкових зобов'язань, заявлених у податкових деклараціях і контролюючий орган самостійно до нараховує суму податкового зобов'язання платника податків, такий платник податків сплачує штраф у розмірі 5% від суми недоплати за кожний з податкових періодів, установлених для такого податку, збору (обов'язкового платежу), починаючи з податкового періоду, на який припадає така недоплата, та закінчуючи податковим періодом, на який припадає така недоплата, та закінчуючи податковим періодом, на який припадає отримання таким платником податків податкового повідомлення від контролюючого органу, але не більше 25% такої суми та не менше 10 нмдг (170 грн.) [112].

Якщо ж говорити суто про кримінальну відповідальність, то вона залежить від суми умисно несплачених податків. Кримінальна відповідальність згідно із статтею 212 Кримінального кодексу настає, якщо дії відповідальних осіб призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів:

- у значних розмірах - від тисячі до трьох тисяч установлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (на сьогодні це від 257 тисяч 500 гривень до 772 тисяч 500 гривень);

- у великих розмірах - від трьох до п'яти тисяч разів установлених законодавством неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від 772 тисяч 500 гривень до 1 мільйона 287 тисяч 500 гривень);

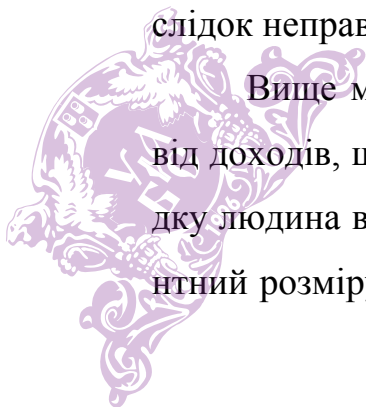
- в особливо великих розмірах - у п'ять тисяч і більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян (1 мільйон 287 тисяч 500 гривень і більше) [122].

Як бачимо, несплата податків до 250 тис грн. тягне за собою покарання лише у вигляді штрафу, при чому розміри його не перевищують 25% від суми несплачених податків. Очевидно, що такі розміри штрафів не можуть зупинити опортуністичну поведінку економічних суб'єктів. На нашу думку необхідно понизити поріг для кримінальної відповідальності з одночасним підвищенням розмірів штрафів, при чому і перше і друге необхідно змінювати у рази.

Для того, щоб дії держави по боротьбі з моральними ризиками не нагадували масові репресії, вважаємо за необхідне запропонувати певні методичні рекомендації по оцінці моральних ризиків і відповідно змінювати розміри штрафних санкцій і покарань лише за тими напрямками, де це дійсно необхідно.

Основу будь-якої моделі з оцінки моральних ризиків складає той факт, що моральний ризик є прямим наслідком економічної вигоди для сторони, що його спричиняє. З точки зору тіньового сектору економіки, розмір морального ризику – це розмір економічної вигоди, що може бути отримана внаслідок неправомірних дій.

Вище ми розглядали приклад, коли фізична особа не сплачує податок від доходів, що були отримані поза основним місцем роботи. В даному випадку людина вирішили, що розмір потенційних штрафних санкцій нееквівалентний розміру коштів, який буде зекономлено внаслідок несплати прибутко-

вого податку. У математичному вигляді дану тезу можна оформити таким чином: розмір економічної вигоди E_p (в даному випадку це сума несплаченого податку) співвідноситься з розміром наслідків від незаконної поведінки E_n (розмір штрафних санкцій) і отримуємо так званий коефіцієнт економічної вигоди k_{mh} , а фактично розмір морального ризику

$$k_{mh} = E_p / E_n \quad (3.1)$$

Отримане значення слід трактувати таким чином:

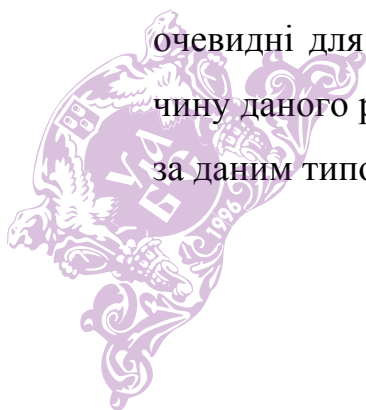
$k_{mh} < 1$ – моральний ризик в даній операції мінімальний і його можна не брати до уваги при визначенні ризику операції. Тобто за такими діями економічного суб'єкта не варто підвищувати розмір штрафних санкцій.

$k_{mh} = 1$ – моральний ризик присутній, але його реалізація залежить від поведінки економічного суб'єкта. В даному випадку зміна штрафних санкцій не є першочерговим пріоритетом;

$1 < k_{mh} < 1,2$ – перша із зон підвищених ризиків реалізації моральних ризиків по операції. Державі необхідно ввести деякі додаткові обмеження або умови щодо відповідальності за здійснення такої дії, щоб нівелювати позитивний ефект від опортуністичної поведінки економічного суб'єкта;

$1,2 < k_{mh} < 1,5$ – наступна, більш критична зона з погляду реалізації моральних ризиків. Вигоди від реалізації опортуністичної поведінки достатньо очевидні для економічного суб'єкта. Слід прийняти ряд заходів з вирівнювання позитивних і негативних ефектів від даної поведінки економічного суб'єкта і здійснювати додатковий контроль за подібною поведінкою економічних суб'єктів з боку держави;

$k_{mh} > 1,5$ - в даному випадку вигоди від реалізації моральних ризиків очевидні для економічного суб'єкта, що обумовлює критично велику величину даного ризику. Необхідно терміново підвищити розмір відповідальності за даним типом економічних дій суб'єктів.

Дані методичні рекомендації, звичайно, не претендують на роль готової методики, втім дозволяють позначити основні підходи до оцінювання рівня моральних ризиків для тієї чи іншої дії економічного суб'єкту.

Моральні ризики можуть здійснювати істотний вплив на поведінку економічних суб'єктів і виступають в якості фундаментального фактору існування тіньового сектору. Під моральними ризиками держави слід розуміти раціональні дії економічних суб'єктів з максимізації власної корисності в збиток державі внаслідок асиметричності інформації, що проявляються в протиправній поведінці економічних суб'єктів. Їх нейтралізація дозволить значно скоротити обсяги тіньової економіки.

Базовим методом боротьби з моральними ризиками виходячи з їх сутності та причин виникнення є підвищення відповідальності економічних суб'єктів за неправомірну поведінку. Для того, щоб дії держави по підвищенню відповідальності економічних суб'єктів за опортуністичну поведінку не нагадували репресії, нами було запропоновано базові підходи до оцінки рівня моральних ризиків за тією чи іншою дією економічних суб'єктів. Це дозволить визначити найбільш проблемні моменти в поведінці економічних суб'єктів та спрямувати зусилля держави саме на боротьбу з ними.

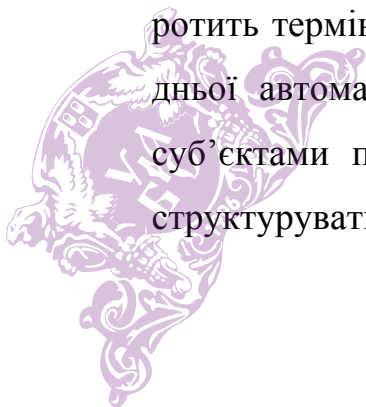
ВИСНОВКИ ПО РОЗДІЛУ 3

Проведене дослідження показало існування системних деформацій в існуючій системі протидії легалізації незаконних доходів, основними з яких є відсутність єдиної, доступної методології моніторингу фінансових операцій, загальнодержавної централізованої системи оцінки ризиків легалізації, об'єктів та суб'єктів контролю, єдиної бази даних репутації клієнтів. З метою вирішення зазначених проблем в роботі запропоновано підхід до реформування структурно-організаційної побудови механізму національної системи протидії легалізації незаконних доходів та алгоритм реалізації механізму національної системи протидії легалізації незаконних доходів.

Запропонований підхід комплексно поєднує методичні прийоми, заходи та інструменти протидії легалізації незаконних доходів (нормативно-правове забезпечення, організаційно-інформаційне забезпечення, адміністративні інструменти, фінансово-економічні інструменти та методи протидії).

Алгоритм дає можливість на основі даних єдиної бази даних ділової репутації та первинного фінансового документа на місці класифікувати категорію операції та подавати інформацію про обране рішення. Таким чином, навантаження на центральний орган фінансового контролю буде зменшено, а основною його функцією стане нагляд у сфері протидії легалізації незаконно отриманих доходів над суб'єктами первинного моніторингу. Ведення поточних баз даних ділової репутації разом з кредитною історією створюватимуть умови для забезпечення фінансової дисципліни на підприємствах в цілому.

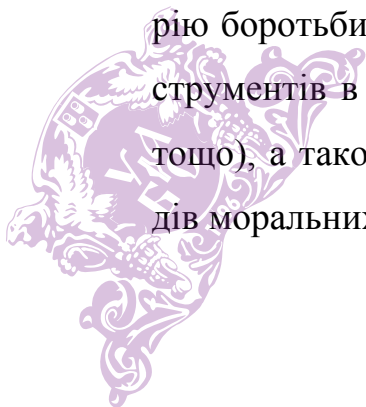
Існуючу систему критеріїв визначення необхідності моніторингу певних клієнтів (обов'язкового та внутрішнього фінансового моніторингу) запропоновано доповнити наступними: сума операції до щоденної суми виручки від реалізації; частка суми операції в річному доході від реалізації; сума місячного прибутку до суми операції; сума операції до щоденного (щомісячного) грошового обороту; сума операції до собівартості виготовленої продукції за місяць; генерований фінансовий потік з урахуванням горизонту часу; зважений на рентабельність діяльності та загальний термін ведення бізнесу. Інформація для проведення цих розрахунків не є комерційною або банківською таємницею і може бути без обмежень використана суб'єктами первинного фінансового моніторингу, що створить підстави для коректної ідентифікації кожної конкретної операції з позиції фінансового моніторингу. Це дозволить полегшити роботу спеціалізованого органу фінансового контролю, скоротить терміни розгляду операції, а також створить можливості для попередньої автоматизованої обробки операцій. Враховуючи складність аналізу суб'єктами первинного моніторингу всієї клієнтської бази, пропонується структурувати її за рівнем ризику.

На основі узагальнення вітчизняного та світового досвіду в роботі виокремлено суб'єктів економічних відносин (банки, платіжні системи, страхові компанії, фінансові компанії, недержавні пенсійні фонди, ломбарди, кредитні спілки, лізінгові компанії), що можуть бути задіяними в процесі легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, згруповано їх за напрямками діяльності та запропоновано індикатори наявності зловживань в їх діяльності. Такий підхід дозволить сегментувати так звані «вузькі місця» вітчизняної економічної системи та підвищити ефективність впровадження запропонованого механізму національної системи протидії легалізації незаконних доходів в Україні. Автором розроблено перелік організаційних заходів, що має бути застосований кожним із суб'єктів фінансового моніторингу для забезпечення ефективності запропонованого алгоритму роботи механізму національної системи протидії легалізації.

В роботі на основі аналізу сутності та причин виникнення моральних ризиків в економічній діяльності суб'єктів господарювання обґрунтовано їх роль у формуванні тіньового сектору економіки України. Моральний ризик запропоновано трактувати як раціональні дії економічних суб'єктів з максимізації власної корисності в збиток державі внаслідок асиметричності інформації, що проявляються в їх протиправній поведінці. Виходячи з такого розуміння сутності моральних ризиків, до їх складу запропоновано відносити: ризик несплати податків з доходів, що були не задекларовані; ризик хабарництва та корупційних дій державних службовців; ризик отримання незаконних доходів внаслідок протиправної та кримінальної діяльності.

Значна кількість форм проявів моральних ризиків, пов'язаних з легалізацією незаконних доходів, обумовлює необхідність розробки інструментарію боротьби з ними. На основі узагальнення досвіду застосування таких інструментів в різних країнах світу (Фінляндія, Китай, Німеччина, США, Італія тощо), а також аналізу національної специфіки формування відповідних видів моральних ризиків, автором структуровано методи боротьби з ними за ба-

зовими об'єктами для нейтралізації: асиметрією інформації та опортуністичною поведінкою.

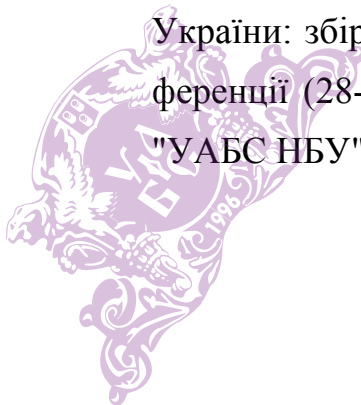
Використовуючи теорію раціональної поведінки, що дає можливість ототожнювати розмір морального ризику з точки зору тіньового сектору економіки з розміром економічної вигоди, що може бути отримана внаслідок неправомірних дій, автором обгрунтовано, що управління моральними ризиками слід здійснювати на основі коефіцієнту економічної вигоди. Його запропоновано розраховувати шляхом ділення розміру економічної вигоди, що набуває суб'єкт економічних відносин в наслідок протиправних дій, на розмір наслідків від незаконної поведінки, що може асоціюватися з розміром штрафних санкцій. Автором розроблено рекомендації щодо управління моральними ризиками в економіці в залежності від діапазону зміни значень цього показника.

Результати, отримані автором і представлені в даному розділі було опубліковано у таких працях автора:

1. Ващенко О. М., Пластун О. Л. Сутність і місце фінансової безпеки суб'єктів підприємництва в системі фінансової безпеки держави // Фінансова безпека підприємств і банківських установ: монографія/ [А. О. Єпіфанов, О. Л. Пластун, В. С. Домбровський та ін.] ; ред. А. О. Єпіфанов. - Суми: ДВНЗ "УАБС НБУ", 2009. - С. 8-25

2. Ващенко О. М. Моральні ризики як фундаментальний фактор існування тіньового сектора в економіці // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Збірник наукових праць. Випуск 29. – Суми: ДВНЗ „УАБС НБУ”, 2010. – С. 288-295

3. Ващенко О. М. Роль моральних ризиків у формуванні тіньового сектору економіки // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: збірник тез доповідей XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (28-29 жовтня 2010 р.) : у 2 т. / Держ. вищий навчальний заклад "УАБС НБУ". - Суми: ДВНЗ "УАБС НБУ", 2010. - Т. 2. - С. 44-47

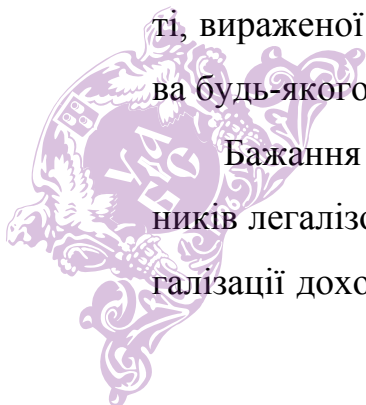
ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження свідчать, що проблема легалізації незаконних доходів є важливою і актуальною для України та напряду пов'язана з тіньовим сектором економіки. Незважаючи на велику кількість наукових праць, присвячених цій сфері економічних відносин, все ще не існує єдиного визначення тіньової економіки. Враховуючи різні підходи вчених, в роботі було розроблено власне визначення цього терміну: тіньова економіка - це сукупність економічних відносин, яка об'єднує злочинні види діяльності, а також такі види економічної діяльності, здійснення яких не заборонене чинним законодавством, але в силу ухиляння від державного контролю вони порушують податкове законодавство та/або законодавство про державну реєстрацію з метою мінімізації витрат та одержання високих доходів.

Дослідження дозволило виділити такі складові елементи тіньової економіки, як самозабезпечення домогосподарств; нерегламентоване дрібне виробництво, надання послуг (ремонтні бригади, майстри); діяльність виробників, що дозволена, але приховується від державних органів або применшуються її результати; легально дозволені види економічної діяльності, які здійснюються незареєстрованими економічними суб'єктами; виробництво і розподіл заборонених видів товарів та послуг; фінансові махінації, спекулятивні угоди, фіктивні договори; корупція, хабарництво.

Окрему увагу приділено доходам, отриманих злочинним шляхом, що розглядалися як форма прояву та наслідок існування тіньової економіки. Під доходам, отриманих злочинним шляхом, запропоновано розуміти будь-яку економічну вигоду, що може складатися з матеріальної власності чи власності, вираженої в правах, одержання якої пов'язане з порушенням законодавства будь-якого ступеня важкості.

Бажання відкритого використання незаконних доходів змушує їх власників легалізувати свої кошти. Враховуючи погляди вчених на сутність легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, було запропоновано власне

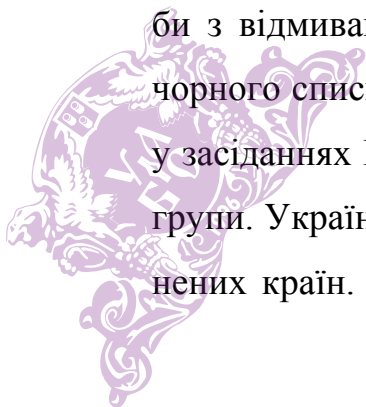

тлумачення цього поняття: легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, – це сукупність фінансових операцій, виконання яких унеможливує встановлення джерел походження незаконних доходів і тим самим забезпечує їх легітимність. Найпоширенішою моделлю процесу легалізації незаконних доходів є трифазова модель, в межах якої виділяють 3 основні стадії: розміщення, розшарування, інтеграція. Найбільша вірогідність викриття факту легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, притаманна першій стадії.

Відмивання грошей є гострою проблемою для України, а методи боротьби з легалізацією, доходів отриманих незаконним шляхом, - актуальним питанням для усіх рівнів державного управління.

Аналіз державного регулювання протидії легалізації (відмиванню) незаконних доходів та фінансування тероризму в Україні показав, що вона відповідає сучасним вимогам і стандартам, оскільки формувалась протягом останніх десяти років під впливом міжнародних організацій. Система протидії легалізації незаконних доходів в Україні є дворівневою та складається з суб'єктів первинного рівня та державного. Як і в багатьох розвинених країнах в Україні функціонує спеціальний державний орган з питань моніторингу та боротьби з легалізацією незаконних доходів – Державний комітет з фінансового моніторингу. На підставі аналізу основних завдань та повноважень Держфінмоніторингу, нами було розроблено класифікацію його функцій.

Україна активно співпрацює з ведучими міжнародними організаціями по боротьбі з легалізацією (відмиванням) злочинних доходів та фінансування тероризму. За менш ніж 10 років активної співпраці Держфінмоніторингу з міжнародними організаціями було досягнуто значних успіхів в сфері боротьби з відмиванням незаконних доходів. Зокрема Україну було виключено з чорного списку FATF, українські експерти на постійній основі беруть участь у засіданнях FATF, Егмонтської Групи, Комітету MONEYVAL, Євразійської групи. Україна контактує з підрозділами фінансової розвідки багатьох розвинених країн. Втім є цілий ряд напрямів, за якими цю співпрацю необхідно

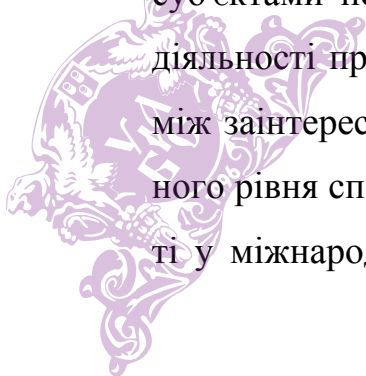

посилювати та розвивати, зокрема посилення співпраці з міжнародними платіжними системи, створення єдиної міжнародної інформаційної бази по операціях відмивання грошей та їх суб'єктів, запровадження єдиних міжнародних стандартів обліку цих операцій та інше. Ці заходи дозволять підвищити ефективність міжнародної співпраці та роботи національної системи по боротьби з легалізацією (відмивання) незаконних доходів та фінансуванню тероризму.

З розвитком фінансової системи удосконалюються й схеми відмивання незаконних доходів. До найбільш розповсюджених в Україні схем легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом, відносяться: діяльність «конвертаційних центрів», непродуктивний вплив коштів за кордон, операції зі «сміттєвими» цінними паперами, операції, пов'язані з купівлею/продажем землі та нерухомого майна. Розгляд механізмів реалізації кожної з цих найпоширеніших схем, дав змогу визначити характерні особливості операцій відмивання коштів: велика кількість посередників, фальсифікація угод і договорів, перерахування незаконних коштів з рахунку на рахунок, різниця між ціною купівлі і ціною продажу.

Основним інструментом боротьби та протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, в Україні є державний фінансовий моніторинг, який відноситься до адміністративних методів.

В Україні розвиток системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму здійснюється за наступними напрямками: запобігання виникненню передумов для легалізації незаконних доходів, запобігання використанню слабких сторін фінансової системи, удосконалення механізму регулювання та нагляду за суб'єктами первинного фінансового моніторингу, підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів, створення ефективної системи взаємодії між заінтересованими органами виконавчої влади, підвищення кваліфікаційного рівня спеціалістів і рівня їх технічного забезпечення, забезпечення участі у міжнародному співробітництві, формування у населення усвідомлення

необхідності протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму.

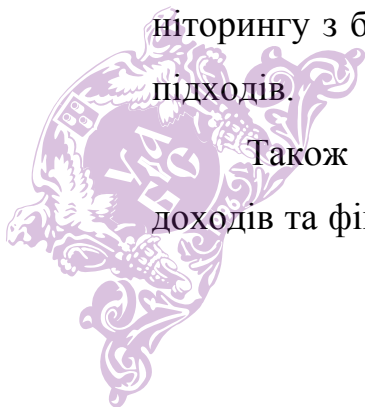
Створення системи протидії відмиванню грошей, здобутих злочинним шляхом, в окремо взятій країні не може дати бажаного результату, оскільки ця проблема має глобальний характер. Тому основним завданням світової спільноти на даному етапі повинно бути залучення якомога більшого числа країн (територій) до співробітництва з боротьбою з відмиванням грошей, реформування національних законодавств відповідно до міжнародних стандартів, визначених FATF. Це дозволить створити ефективну систему протидії відмиванню «брудних» грошей на глобальному рівні.

Оцінка діяльності системи протидії легалізації незаконних доходів в Україні дозволяє говорити про поступове покращення ефективності її діяльності. Проте існують і проблеми, які гальмують розвиток даної системи.

Система протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом в банківській сфері України була створена з використанням міжнародного досвіду на базі сучасного законодавства, що відповідає світовим стандартам. Вона складається з суб'єктів державного фінансового моніторингу - Національного банку України і Державного комітету фінансового моніторингу України та первинних суб'єктів фінансового моніторингу – банків. На сьогоднішній день система працює вкрай неефективно, коефіцієнт її корисної дії майже дорівнює нулю, що пов'язане з відсутністю зв'язку між окремими елементами законодавства і системи протидії легалізації незаконних доходів.

Для розв'язання цієї проблеми пропонується поєднання окремих заходів по боротьбі з легалізацією з метою досягнення синергетичного ефекту на базі визначення рівня довіри до клієнта та класифікації дій з фінансового моніторингу з боку банків, відповідно до запропонованих науково-методичних підходів.

Також для підвищення ефективності протидії легалізації незаконних доходів та фінансуванню тероризму пропонується обов'язкове впровадження

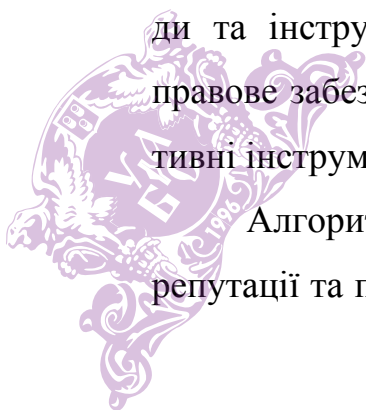
в організаційну структуру банку спеціального структурного підрозділу, функції та структура якого запропоновані в роботі.

В роботі розроблена методика оптимізації процесів, пов'язаних з протидією легалізації доходів отриманих злочинним шляхом на основі проведення експрес-оцінки відповідного ризику, що надає наступні можливості: визначити інтегральний рівень ризику використання банківської системи з метою відмивання доходів отриманих злочинним шляхом на основі агрегування трьох ключових напрямків банків (групи показників, що характеризують: внутрішні фактори впливу, операційну діяльність, фактори законодавчого характеру); ідентифікація ступеня впливу кожного з трьох груп факторів діяльності банків на інтегральний рівень ризику та виявлення проблемних аспектів діяльності банківських установ в розрізі кожного з них; забезпечити оперативність, гнучкість та ефективність прийняття управлінських рішень щодо формування комплексу заходів відносно планування інспекційних перевірок їх черговості та рівня проведення.

Проведене дослідження показало існування системних деформацій в існуючій системі протидії легалізації незаконних доходів, основними з яких є відсутність єдиної, доступної методології моніторингу фінансових операцій, загальнодержавної централізованої системи оцінки ризиків легалізації, об'єктів та суб'єктів контролю, єдиної бази даних репутації клієнтів. З метою вирішення зазначених проблем в роботі запропоновано підхід до реформування структурно-організаційної побудови механізму національної системи протидії легалізації незаконних доходів та алгоритм реалізації механізму національної системи протидії легалізації незаконних доходів.

Запропонований підхід комплексно поєднує методичні прийоми, заходи та інструменти протидії легалізації незаконних доходів (нормативно-правове забезпечення, організаційно-інформаційне забезпечення, адміністративні інструменти, фінансово-економічні інструменти та методи протидії).

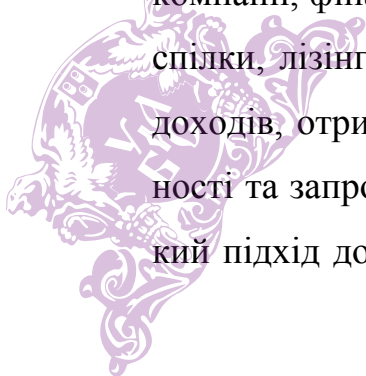
Алгоритм дає можливість на основі даних єдиної бази даних ділової репутації та первинного фінансового документа на місці класифікувати кате-

горію операції та подавати інформацію про обране рішення. Таким чином, навантаження на центральний орган фінансового контролю буде зменшено, а основною його функцією стане нагляд у сфері протидії легалізації незаконно отриманих доходів над суб'єктами первинного моніторингу. Ведення поточних баз даних ділової репутації разом з кредитною історією створюватимуть умови для забезпечення фінансової дисципліни на підприємствах в цілому.

Існуючу систему критеріїв визначення необхідності моніторингу певних клієнтів (обов'язкового та внутрішнього фінансового моніторингу) запропоновано доповнити наступними: сума операції до щоденної суми виручки від реалізації; частка суми операції в річному доході від реалізації; сума місячного прибутку до суми операції; сума операції до щоденного (щомісячного) грошового обороту; сума операції до собівартості виготовленої продукції за місяць; генерований фінансовий потік з урахуванням горизонту часу; зважений на рентабельність діяльності та загальний термін ведення бізнесу. Інформація для проведення цих розрахунків не є комерційною або банківською таємницею і може бути без обмежень використана суб'єктами первинного фінансового моніторингу, що створить підстави для коректної ідентифікації кожної конкретної операції з позиції фінансового моніторингу. Це дозволить полегшити роботу спеціалізованого органу фінансового контролю, скоротить терміни розгляду операції, а також створить можливості для попередньої автоматизованої обробки операцій. Враховуючи складність аналізу суб'єктами первинного моніторингу всієї клієнтської бази, пропонується структурувати її за рівнем ризику.

На основі узагальнення вітчизняного та світового досвіду в роботі виокремлено суб'єктів економічних відносин (банки, платіжні системи, страхові компанії, фінансові компанії, недержавні пенсійні фонди, ломбарди, кредитні спілки, лізингові компанії), що можуть бути задіяними в процесі легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, згруповано їх за напрямками діяльності та запропоновано індикатори наявності зловживань в їх діяльності. Такий підхід дозволить сегментувати так звані «вузькі місця» вітчизняної еко-

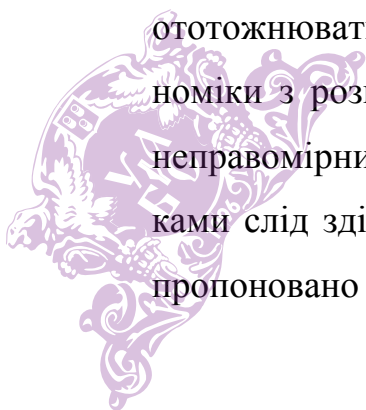

номічної системи та підвищити ефективність впровадження запропонованого механізму національної системи протидії легалізації незаконних доходів в Україні. Автором розроблено перелік організаційних заходів, що має бути застосований кожним із суб'єктів фінансового моніторингу для забезпечення ефективності запропонованого алгоритму роботи механізму національної системи протидії легалізації.

В роботі на основі аналізу сутності та причин виникнення моральних ризиків в економічній діяльності суб'єктів господарювання обґрунтовано їх роль у формуванні тіньового сектору економіки України. Моральний ризик запропоновано трактувати як раціональні дії економічних суб'єктів з максимізації власної корисності в збиток державі внаслідок асиметричності інформації, що проявляються в їх протиправній поведінці. Виходячи з такого розуміння сутності моральних ризиків, до їх складу запропоновано відносити: ризик несплати податків з доходів, що були не задекларовані; ризик хабарництва та корупційних дій державних службовців; ризик отримання незаконних доходів внаслідок протиправної та кримінальної діяльності.

Значна кількість форм проявів моральних ризиків, пов'язаних з легалізацією незаконних доходів, обумовлює необхідність розробки інструментарію боротьби з ними. На основі узагальнення досвіду застосування таких інструментів в різних країнах світу (Фінляндія, Китай, Німеччина, США, Італія тощо), а також аналізу національної специфіки формування відповідних видів моральних ризиків, автором структуровано методи боротьби з ними за базовими об'єктами для нейтралізації: асиметрією інформації та опортуністичною поведінкою.

Використовуючи теорію раціональної поведінки, що дає можливість ототожнювати розмір морального ризику з точки зору тіньового сектору економіки з розміром економічної вигоди, що може бути отримана внаслідок неправомірних дій, автором обґрунтовано, що управління моральними ризиками слід здійснювати на основі коефіцієнту економічної вигоди. Його запропоновано розраховувати шляхом ділення розміру економічної вигоди, що

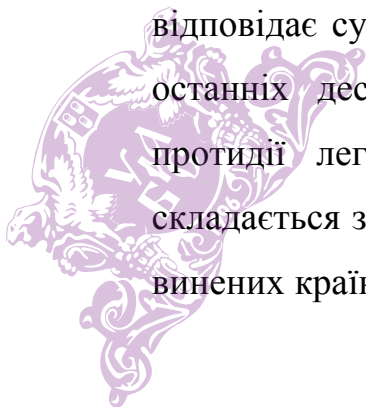
набуває суб'єкт економічних відносин в наслідок протиправних дій, на розмір наслідків від незаконної поведінки, що може асоціюватися з розміром штрафних санкцій. Автором розроблено рекомендації щодо управління моральними ризиками в економіці в залежності від діапазону зміни значень цього показника.

За результатами дисертаційного дослідження зроблено наступні висновки:

1. Однією з передумов існування доходів, отриманих незаконним шляхом є тіньова економіка - сукупність економічних відносин, яка об'єднує злочинні види діяльності, а також такі види економічної діяльності, здійснення яких не заборонене чинним законодавством, але в силу ухиляння від державного контролю вони порушують податкове законодавство та/або законодавство про державну реєстрацію з метою мінімізації витрат та одержання високих доходів.

2. Бажання відкритого використання незаконних доходів змушує їх власників легалізувати свої кошти. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, – це сукупність фінансових операцій, виконання яких унеможливорює встановлення джерел походження незаконних доходів і тим самим забезпечує їх легітимність. Найпоширенішою моделлю процесу легалізації незаконних доходів є трифазова модель, в межах якої виділяють 3 основні стадії: розміщення, розшарування, інтеграція. Найбільша вірогідність викриття факту легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, притаманна першій стадії.

3. Аналіз державного регулювання протидії легалізації (відмиванню) незаконних доходів та фінансування тероризму в Україні показав, що вона відповідає сучасним вимогам і стандартам, оскільки формувалась протягом останніх десяти років під впливом міжнародних організацій. Система протидії легалізації незаконних доходів в Україні є дворівневою та складається з суб'єктів первинного рівня та державного. Як і в багатьох розвинених країнах в Україні функціонує спеціальний державний орган з питань

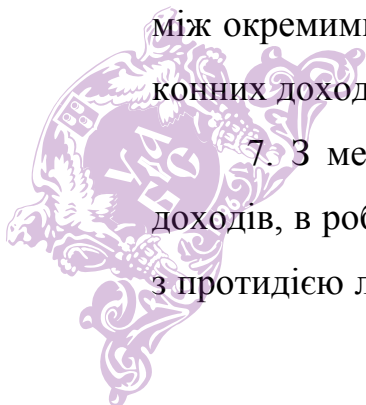
моніторингу та боротьби з легалізацією незаконних доходів – Державний комітет з фінансового моніторингу.

4. Проведене дослідження дало змогу визначити типи найбільш розповсюджених в Україні схем легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом, а саме: діяльність «конвертаційних центрів», непродуктивний вплив коштів за кордон, операції зі «сміттєвими» цінними паперами, операції, пов'язані з купівлею/продажем землі та нерухомого майна. Було розглянуто механізми реалізації кожної з цих найпоширеніших схем, що дало змогу визначити характерні особливості операцій відмивання коштів: велика кількість посередників, фальсифікація угод і договорів, перерахування незаконних коштів з рахунку на рахунок, різниця між ціною купівлі і ціною продажу.

5. Дослідження недоліків поточної системи протидії легалізації незаконних доходів в Україні дозволило виділити основні з них, до яких варто віднести: неузгодженість окремих норм законодавства, відсутність погоджених процедур попередження, розслідування і покарання за злочини відповідної категорії, кадрові проблеми, неузгодженість дій державних органів, на які покладено функції протидії легалізації незаконних доходів, низька ефективність поточної системи протидії, обмежені можливості по обміну інформацією як на рівні України, так і з міжнародними організаціями.

6. Важливим елементом системи протидії легалізації незаконних доходів є банківська система. Система протидії на рівні банківської системи складається з суб'єктів державного фінансового моніторингу - Національного банку України і Державного комітету фінансового моніторингу України та первинних суб'єктів фінансового моніторингу – банків. На сьогоднішній день система працює вкрай неефективно, що пов'язане з відсутністю зв'язку між окремими елементами законодавства і системи протидії легалізації незаконних доходів.

7. З метою підвищення ефективності протидії легалізації незаконних доходів, в роботі було розроблено методичку оптимізації процесів, пов'язаних з протидією легалізації доходів отриманих злочинним шляхом на основі про-

ведення експрес-оцінки відповідного ризику. Методика дозволяє визначити інтегральний рівень ризику використання банківської системи з метою відмивання доходів, виявити проблемні аспекти діяльності банківських установ, забезпечити оперативність і ефективність заходів по плануванню інспекційних перевірок.

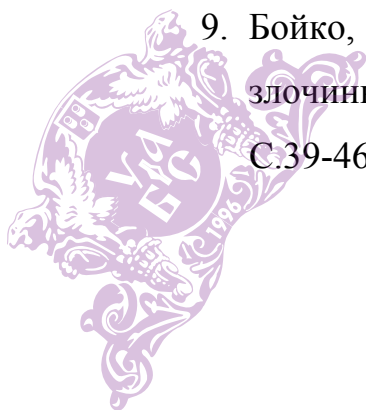
8. Обґрунтовано необхідність удосконалення існуючої системи протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, за рахунок використання фінансово-економічного механізму національної системи протидії легалізації незаконних доходів, на базі запропонованого алгоритму.

9. В роботі на основі аналізу сутності та причин виникнення моральних ризиків в економічній діяльності суб'єктів господарювання обґрунтовано їх роль у формуванні тіньового сектору економіки України. Значна кількість форм проявів моральних ризиків, пов'язаних з легалізацією незаконних доходів, обумовлює необхідність розробки інструментарію боротьби з ними. На основі узагальнення досвіду застосування таких інструментів в різних країнах світу (Фінляндія, Китай, Німеччина, США, Італія тощо), а також аналізу національної специфіки формування відповідних видів моральних ризиків, автором структуровано методи боротьби з ними за базовими об'єктами для нейтралізації: асиметрією інформації та опортуністичною поведінкою.

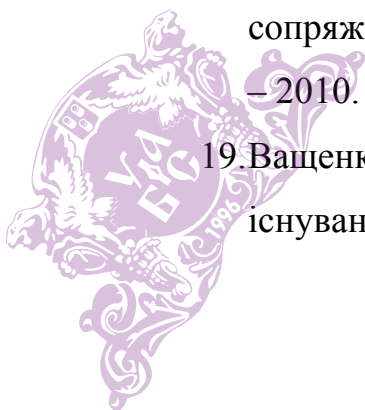

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аналіз діяльності банків у сфері фінансового моніторингу [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://bank.gov.ua/Fin_mon/Info/Analysis%2001012008.pdf
2. Андреева В. Пішли в тінь [Електронний ресурс] / Вікторія Андреева. – Режим доступу : http://www.tovarish.com.ua/archive/1329/vtoraia_po/Pishly_v_t.html
3. Базилінська О.Я. Макроекономіка [Текст] : Навч. Посіб. / О.Я. Базилінська – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 442 с.
4. Барановський О. І. Легалізація капіталів та економічна амністія: pro et contra [Електронний ресурс] / Олександр Барановський // Центр Разумкова. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/article.php?news_id=342.
5. Барановський, О.І.. "Відмивання" грошей: сутність та шляхи запобігання: монографія/ О. І. Барановський; НАН України, Ін-т економ. прогнозування НАН України. - Х.: Форт, 2003. - 472 с.
6. Бахмутова Е. Цели банковского регулирования [Текст] / Е. Бахмутова // Мир финансов. – №2. – 2007. – С. 22–26.
7. Бекряшев А.К., Белозеров И.П., Бекряшева Н.С. Теневая экономика и экономическая преступность [Текст] / А.К. Бекряшев, И.П. Белозеров, Н.С. Бекряшева – Омск: ОГУ. – 2000. – 459 с.
8. Білоус В. Т. Організаційно-правове забезпечення боротьби з відмиванням доходів незаконного походження / Білоус В. Т., Попович В. М., Попович М. В. – К., 2001. – 137 с.
9. Бойко, Н. Запобігання та протидія легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом/ Н. Бойко //Вісник прокуратури. - 2006. - N 4. -

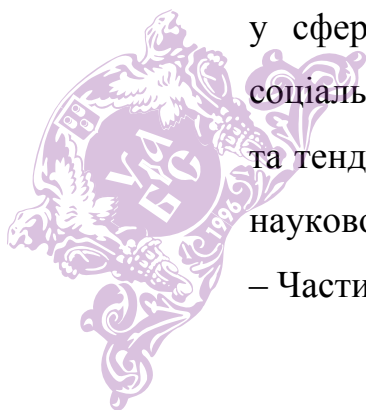

10. Бокушева Раушан, Актуальные тенденции развития рынка страхования в сельском хозяйстве. [Электронный ресурс] / Раушан Бокушева, Олаф Хайдельбах. – Режим доступа : agroinsurance.com
11. Болгар Т. М. Необходимость учета моральных рисков при оценке уровня финансовой безопасности банков [Текст] / Т. М. Болгар // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. пр. Т. 23. – Суми : УАБС НБУ, 2008. – С. 277–281.
12. Боротьба з відмиванням коштів: правовий, організаційний та практичний аспект [Текст] / С.Г. Гуржій, О.Л. Копиленко, Я.В. Янушевич та ін. – К.: Парлам. вид-во, 2005. – 216 с.
13. Брич Л.П. Кваліфікація ухилення від сплати обов'язкових внесків державі [Текст] / Л.П. Брич. - Львів: ЛДУ. -1998.-76 с.
14. Буткевич, С.. Національний банк України як суб'єкт державного фінансового моніторингу/ С. Буткевич //Юридична Україна. - 2010. - N 3. - С. 52-57
15. Бутузов В. М. Доцільність створення та перспективи розвитку підрозділів фінансової розвідки в Україні [Текст] / Бутузов В. М., Андрущенко І. Г. // Актуальні проблеми економіки. – 2002. – № 6. – С. 10-14.
16. В Китае за взятки смертный приговор выносят [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.vyaroslavle.ru/forum/t11057157>
17. Варналій З. С. Детінізація економіки як чинник забезпечення національної безпеки України // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – №1. –с. 1-18.
18. Ващенко А.Н. Инструментарий идентификации финансовых операций, сопряженных с легализацией криминальных доходов // Бизнес-информ. – 2010. - № 10. – С. 88-94
19. Ващенко О. М. Моральні ризики як фундаментальний фактор існування тіньового сектора в економіці // Проблеми і перспективи

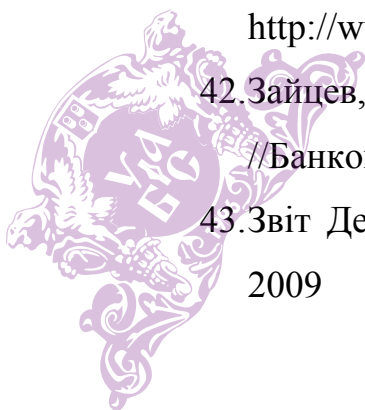
- розвитку банківської системи України: Збірник наукових праць. Випуск 29. – Суми: ДВНЗ „УАБС НБУ”, 2010. – С. 288-295
20. Ващенко О. М. Роль моральних ризиків у формуванні тіншового сектору економіки // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: збірник тез доповідей XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (28-29 жовтня 2010 р.) : у 2 т. / Держ. вищий навчальний заклад "УАБС НБУ". - Суми: ДВНЗ "УАБС НБУ", 2010. - Т. 2. - С. 44-47
21. Ващенко О. М., Внукова Н. М. Сутність фінансово-правового регулювання процесу протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом (відмиванню коштів) // Основи фінансового моніторингу фінансових послуг / Навчальний посібник.: За заг. ред.. Н.М.Внукової. – К. : КНТ, 2009. – С. 8-16 (рекомендовано МОН України, лист № 1.4/18-Г-1946.1 від 22.07.2008).
22. Ващенко О. М., Пластун О. Л. Сутність і місце фінансової безпеки суб'єктів підприємництва в системі фінансової безпеки держави // Фінансова безпека підприємств і банківських установ: монографія/ [А. О. Єпіфанов, О. Л. Пластун, В. С. Домбровський та ін.] ; ред. А. О. Єпіфанов. - Суми: ДВНЗ "УАБС НБУ", 2009. - С. 8-25
23. Ващенко О.М. Напрямки удосконалення системи протидії легалізації незаконних доходів у банках // Збірка тез доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Фінансово-кредитний механізм в соціально-економічному розвитку країни» (16-17 лютого 2011 р.). – м. Макіївка, 2011. – Том 1. – С. 76-77
24. Ващенко О.М. Співробітництво України з міжнародними організаціями у сфері протидії легалізації незаконних доходів // Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті : національна ідентичність та тенденції глобалізації : збірник тез доповідей Восьмої Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених – Тернопіль : ТНЕУ. – Частина 1. – С. 23-24

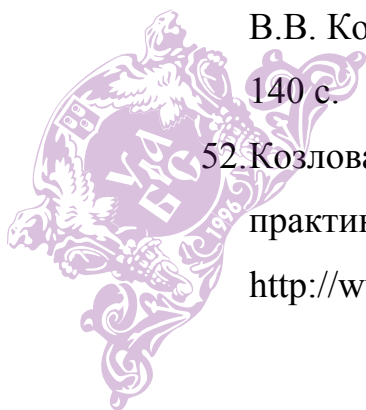
25. Взятки и взяточники в Китае. Как правительство страны борется с этим явлением в среде госслужащих [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ironhorse.ru/forum/index.php?showtopic=1000>
26. Виноградова Л.К., Гаража Н.А. Проблемы борьбы с легализацией незаконных доходов в России [Текст] / Л.К. Виноградова, Н.А. Гаража // Проблемы уголовного права в связи с реформацией уголовного законодательства: Сборник научных трудов. - М., 1997.-С.-83
27. Власова М.И. Противодействие легализации преступных доходов и финансированию терроризма во Франции. Издание Центра подготовки пер
28. Войфел Ч. Энциклопедия банковского дела и финансов [Текст] / Вулфел Чарльз Дж. – М.: Корпорация «Федоров», 2003. – 1584 с.
29. Волобуев А.Ф. Проблеми застосування ст.209 КК України при розслідуванні економічних злочинів [Електронний ресурс] / А.Ф. Волобуев – Режим доступу : http://www.univd.edu.ua/_projects/ezloch_kor/docs/stat/volobuev.doc
30. Главная проблема коррупции в Украине – суды [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://bin.ua/107965-Transparency_International_Glavnaya_problema_korruptsii_v_Ukraine__sudi.html
31. Головіна, В. Система протидії відмиванню прибутків, отриманих злочинним шляхом/ В. Головіна //Судоустрій і судочинство в Україні. - 2007. - N 4. - С.51-55
32. Голуб, С. Відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом/ С. Голуб //Право України. - 2006. - N 11. - С.121-124
33. Гриневич, А.. Визначення поняття "легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом"/ А. Гриневич //Підприємництво, господарство і право. - 2010. - N 10. - С. 36-39

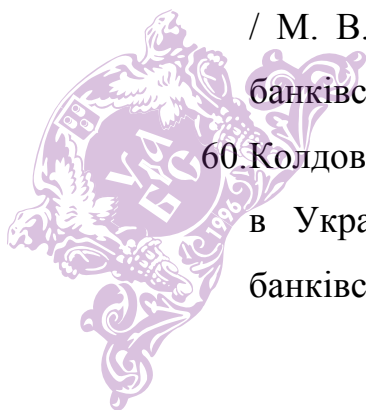
34. Гуржій С.Г., Копиленко О.Л., Янушевич Я.В. Боротьба з відмиванням коштів: правовий, організаційний та практичний аспект – К.: Парлам. вид-во, 2005. – 216 с.
35. Демченко, О. Легалізація незаконних доходів та її взаємозв'язок з найманством і терористичною діяльністю/ О. Демченко //Юридична Україна. - 2006. - N 3. - С.89-96
36. Дзедзик, І.Б. Класифікація клієнтів з високим рівнем ризику з точки зору імовірності "відмивання" ними грошей через банківську установу/ І. Б. Дзедзик //Регіональна економіка. - 2010. - N 3. - С. 95-101
37. Дмитров С., Турова Я. Теоретичні засади проведення фінансового моніторингу в комерційному банку [Текст] / С. Дмитров, Я. Турова // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. Т.12: Збірник наукових праць. Наукове видання. – Суми: Мрія – 1 ЛТД; УАБС, 2005 – 234 с.
38. Дяченко Я. Детінізація економіки в системі макроекономічного регулювання [Текст] / Я. Дяченко // Фінанси України – №2 – 2006. – С. 68 – 77.
39. Ефимов С. Энциклопедический словарь. Экономика и страхование [Текст] / С. Ефимов. – М, 1996. – 525 с.
40. Журавель, М.І. Міжнародно-правові аспекти боротьби з легалізацією доходів, здобутих злочинним шляхом/ М. І. Журавель, А. С. Мацко, І. О. Шашкова-Журавель //Часопис Київського університету права. - 2010. - N 1. - С. 280-287
41. Заблоцький М. Тіньова нація [Електронний ресурс] / Мар'ян Заблоцький. – Режим доступа : <http://www.epravda.com.ua/publications/2010/04/13/232545/>
42. Зайцев, О. Новый этап борьбы с отмыванием денег/ О. Зайцев //Банковская практика за рубежом. - 2005. - N 11. - С.80-86
43. Звіт Державного комітету фінансового моніторингу України за 2008-2009 р. [Електрон. ресурс]. – Доступний з:

- http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2010/19.05.10/Zvit_DKFM_2009.pdf.
44. Звіт Державного комітету фінансового моніторингу України за 2009 р. [Електрон. ресурс]. – Доступний з: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2010/19.05.10/Zvit_DKFM_2009.pdf.
45. Инвестиционный словарь проекта "k2kapital" [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vocable.ru/dictionary/100/>.
46. Исторические факты о борьбе со взятками [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.libo.ru/libo3996.html>
47. Катриченко Т. Психология взятки [Электронный ресурс] / Т. Катриченко. – Режим доступа : <http://compromat.ua/ru/25/29468/index.html>
48. Київець О. В. Міжнародно-правове регулювання боротьби з відмиванням "брудних" грошей : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Київець Олена Валеріївна. – Харків, 2003. – 189 с.
49. Київець О. В. Україна в контексті відмивання грошей [Електронний ресурс] / О. В. Київець. – Режим доступу : <http://justinian.com.ua/magazine.php?id=37>.
50. Коваленко В. В. Фінансовий моніторинг банків : навч. посіб. [Текст] / В.В. Коваленко. - Суми : Видавничо-виробниче підприємство "Мрія-1", 2005. - 120 с.
51. Коваленко В.В., Дмитров С.О., Єжов А.В. Міжнародний досвід у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму [Текст] : монографія / В.В. Коваленко, С.О. Дмитров, А.В. Єжов. – Суми: УАБС НБУ, 2007. – 140 с.
52. Козлова С. Опыт борьбы с отмыванием преступных доходов в мировой практике [Электронный ресурс] / Светлана Козлова. – Режим доступа : <http://www.bankir.ru/analytics/antilegal/404/29351>.

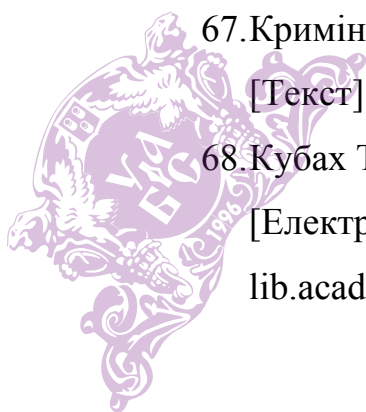

53. Колдовський М.В. Діяльність банків з протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом : дисертаційна робота на звання к.е.н. [Текст] / М.В. Колдовський. – Суми : Спеціалізована вчена рада ДВНЗ «УАБС НБУ». – 2009. – 235 с.
54. Колдовський М.В. Правовий аспект фінансового моніторингу комерційного банку [Текст] / М.В. Колдовський // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Збірник наукових праць. Т.19. – Суми: УАБС НБУ, 2007. – С. 352-357.
55. Колдовський М.В., Горінов О.С. Сучасні методи ідентифікації банками України [Текст] / М.В. Колдовський, О.С. Горінов // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – №3 (81). – С. 161-167.
56. Колдовський М. В. Роль ідентифікації клієнта банку у загальній системі запобігання відмиванню грошей комерційного банку / Колдовський М. В., Горінов О. С. // Вісник Української академії банківської справи. – 2007. – № 2 (23). – С. 72-76.
57. Колдовський М. В. Світовий досвід боротьби з відмиванням грошей банківського сектора в сучасних умовах глобалізації фінансових ринків / Колдовський М. В. // Європейський вектор економічного розвитку : зб. наук. праць. – № 1 (4). – Д. : ДУЕП, 2008. – С. 26-32.
58. Колдовський, М.В. Оцінка ризику клієнта банку на предмет можливості ним проводити операції по легалізації доходів / М. В. Колдовський, О. М. Ващенко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: збірник наукових праць / ДВНЗ "УАБС НБУ". – Суми: ДВНЗ "УАБС НБУ", 2009. - Вип. 24 . - С. 181-189
59. Колдовський, М.В. Ризики використання банківських платіжних карток / М. В. Колдовський, О. М. Ващенко // Вісник Української академії банківської справи. – 2010. - № 1. - С. 45-49
60. Колдовський, М.В. Ризики пов'язані з використанням платіжних карток в Україні / М. В. Колдовський, О. М. Ващенко // Міжнародна банківська конкуренція : теорія і практика: збірник тез доповідей V

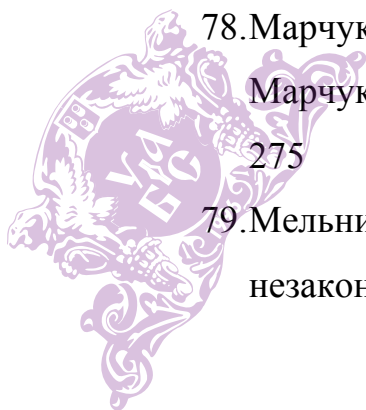

Міжнародної науково - практичної конференції (27-28 травня 2010 р.) : у 2 т. / Держ. вищий навчальний заклад "УАБС НБУ". - Суми: ДВНЗ "УАБС НБУ", 2010. - Т. 2. - С. 84-85

61. Колісник М.К., Зинюк Н.О. Легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом, і методи боротьби з нею на світовому фінансовому ринку [Електронний ресурс] / М.К. Колісник, Н.О. Зинюк. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlts/15_5/345_Kolisnyk_15_5.pdf
62. Конвенція Ради Європи про відмивання, виявлення, вилучення та конфіскацію доходів від злочинної діяльності та фінансування тероризму" від 25.05.2005 р. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=178&lang=uk.
63. Користін, О. Сутність легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом/ О. Користін //Право України. - 2007. - N 5. - С.60-63
64. Коротченко А. Взятка – явь, наказание – сказка? [Электронный ресурс] / А. Коротченко. – Режим доступу : // Офіційний сайт «Дніпровського юридичного вісника» - <http://justus.com.ua/articles/2009/03/13/966/>
65. КПУ инициирует введение смертного приговора за получение взятки [Электронный ресурс]. – Режим доступу : http://www.edinaya-odessa.org/news/n_ukr/6716-kpu-iniciiruet-vvedenie-smertnogo-prigovora-za.html
66. Красников А.Ф. Теневая экономика и экономическая преступность [Электронный ресурс] / А.Ф. Красников. – Режим доступу : <http://newasp.omskreg.ru/bekryash/ch4p6.htm#top>
67. Кримінальний кодекс України від 14 квітня 2009 року N 1254-VI [Текст] / Відомості Верховної Ради України. - 2001 р. - N 2526. - ст. 131
68. Кубах Т.Г. Деякі аспекти легалізації доходів на ринку капіталу [Електронний ресурс] / Т.Г. Кубах - Режим доступу : lib.academy.sumy.ua/library/Article/Kubakh_3.pdf

69. Кузьменко В.В., Маляев В.Ю. Інформаційна записка. Напрями детінізації економіки України, подолання прихованої зайнятості та отримання заробітної плати в «конвертах» [Електронний ресурс] / В.В. Кузьменко, В.Ю. Маляев. – Режим доступу : http://www.lir.lg.ua/t_e.doc
70. Левченко, З. Відмивання "брудних" грошей і боротьба з ним/ З. Левченко //Цінні папери України. - 2002. - N 39. - С.10-12
71. Левшаков С.Ф. Вплив світового досвіду на становлення фінансового моніторингу в Україні // Європейський вектор економічного розвитку. – 2010. – №1. с. 92-100.
72. Лейн Тимоти Моральный риск. Способствует ли финансирование МВФ неосмотрительности заемщиков и кредиторов? [Электронный ресурс] / Тимоти Лейн, Стивен Филипс. – Режим доступа : // <http://www.imf.org>.
73. Лихицький, О.П. Відмивання кримінально нажитих коштів - загроза економічній безпеці України/ О. П. Лихицький //Фінансовий контроль. - 2005. - N 1. - С.14-18
74. Ляско А. Доверие и транзакционные издержки [Текст] / А. Ляско // Вопросы экономики. – 2003. – № 1. – С. 42–58.
75. Маля М. Радянська трагедія: історія соціалізму в Росії 1917-1991 [Текст] / М. Маля. — "Мегатайп", 2000. — 606 с.— с. 398-399.
76. Мандибура В.О. Тіньова економіка як об'єкт системного наукового дослідження [Текст] / Мандибура В.О. - К. - 1998.-256 с.
77. Мандибура В. О. "Тіньова" економіка України та напрямки законодавчої стратегії її обмеження / В. О. Мандибура. – К. : Парлам. вид-во, 1998. – 95 с.
78. Марчук, Р. П. Боротьба FATF з відмиванням брудних грошей/ Р. П. Марчук //Часопис Київського університету права. - 2010. - N 2. - С. 270-275
79. Мельников В.Н., Мовсесян А.Г. Противодействие легализации незаконных доходов. М.: МЦФЭР, 2007.

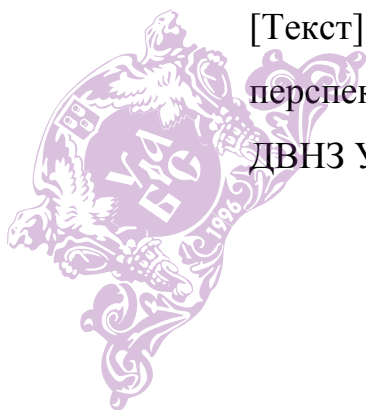

- 80.Методика оцінки ризику порушення банками вимог законодавства з питань фінансового моніторингу / Постанова Національного банку України №148 від 15.12.2010 року
- 81.Мещеряков С. Клиента нужно знать [Электронный ресурс] / Сергей Мещеряков // Национальный банковский журнал. – № 12. – 2006. – Режим доступа : <http://www.bankir.ru/analytics/antilegal/1362467>.
- 82.Мірошніченко, О.В. Явище "відмивання брудних грошей" як загроза економічній безпеці України/ О. В. Мірошніченко, С. Ю. Гарбар //Економіка. Фінанси. Право. - 2010. - N 6. - С. 15-21
- 83.Моделювання оцінки ризиків використання банків з метою легалізації кримінальних доходів або фінансування тероризму [Текст] : монографія / [С.О. Дмитров, О.В. Меренкова, Л.Г. Левченко, Т.А. Медвідь] : під заг. редакцією О.М. Бережного. – Суми: ДВНЗ "УАБС НБУ", 2008. - 75 с.
- 84.Москаленко Н.В. Фінансовий моніторинг як інструмент економічної безпеки // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. –№1. – с. 1-7.
- 85.Нестеров А., Вакурин А. Криминализация экономики и проблемы безопасности [Текст] / А. Нестеров, А. Вакурин // Вопросы экономики. – 1995. – № 1. – С. 32.
- 86.Новоселецька О. "За" і "проти" легалізації тіньової економіки / Новоселецька О. // Економіка. Фінанси. Право. – 2000. – № 12. – С. 26-28.
- 87.Овчинников В. За взятку - к высшей мере [Текст] / В. Овчинников. - "Российская газета" - Неделя №4939 (115) от 25 июня 2009 г.
88. Огляд активності суб'єктів первинного фінансового моніторингу у III кварталі 2010 року. / [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2010/29.10.2010/Oglyad.pdf

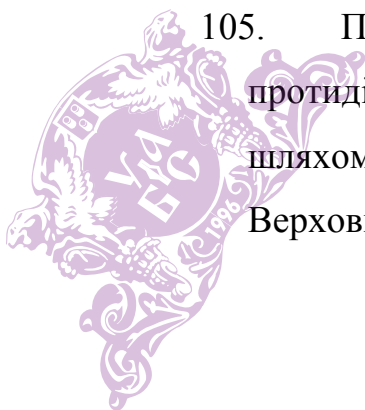

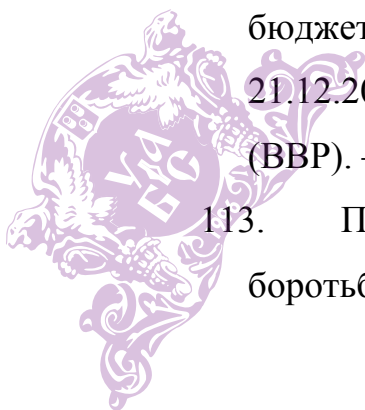
89. Озерський І. Місце тіньової економіки у сучасному економічному середовищі / Озерський І. // Економіка. Фінанси. Право. – 2003. – № 6. – С. 25-29.
90. Олейник А.Н. Институциональная экономика [Текст] : Учебное пособие / А.Н. Олейник. – М.: ИНФРА–М, 2002. – 416 с. – С. 167.
91. Отмывание грязных денег: международные и национальные системы противодействия/ А. И. Рымарук [и др.]. - К.: Юстиниан, 2003. - 544 с.
92. Офіційний сайт Державного комітету фінансового моніторингу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sdfm.gov.ua/>
93. Оцінка та управління ризиком використання послуг для легалізації кримінальних доходів або фінансування тероризму в комерційному банку [Текст] : монографія / за заг. ред. О. М. Бережного ; [С. О. Дмитров, О. В. Меренкова, Т. А. Медвідь, О. М. Ващенко]. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2010. – 114 с.
94. Петренко С. Теневая экономика: Причины появления и влияние на легализованный сектор экономики [Текст] / С. Петренко // Вестник бухгалтера и аудитора Украины. – 2004. - № 3. – с. 40-42
95. Петренко, Ю.М. Проблеми розвитку механізму управління фінансовою безпекою підприємств/ Ю. М. Петренко, О. М. Ващенко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: збірник тез доповідей XII Всеукраїнської науково - практичної конференції (12-13 листопада 2009 р.) : у 2 т./ Держ. вищий навчальний заклад "УАБС НБУ". - Суми: ДВНЗ "УАБС НБУ", 2009. - Т. 2. - С. 49-51
96. Пластун О. Принципові підходи до оцінки моральних ризиків банку [Текст] / О. Пластун, Т. Болгар. - Збірник наукових праць «Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України». Вип. 28.- Суми: ДВНЗ УАБС НБУ, 2010. - С.124-129.

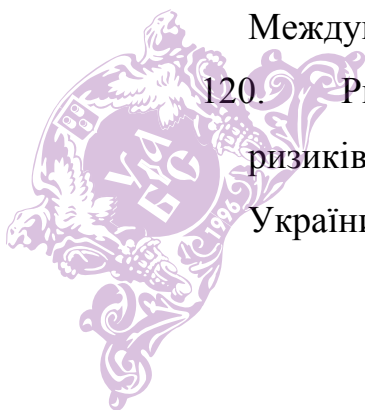
97. Політична економія [Текст] : Навч. посібник / К.Т. Кривенко, В.С. Савчук, О.О. Беляєв та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. К.Т. Кривенка. — К. КНЕУ, 2001. — 508 с.
98. Політична економія [Текст]: Навч. посіб. / Г. А. Оганян, В. О. Паламарчук, А. П. Румянцев та ін.; За заг. ред. Г. А. Оганяна. — К.: МАУП, 2003. — 520 с.
99. Половинський, Л.В. Протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом: міжнародний та вітчизняний досвід/ Л. В. Половинський // Економіка. Фінанси. Право. - 2008. - N 5. - С.33-35
100. Положення Про Державний комітет фінансового моніторингу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 31 січня 2007 р. N 100 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=107&lang=uk
101. Прісняков В. Тіньова економіка і методи визначення її обсягу / Прісняков В.Ф. // Фінанси України. — 2001. — №7. — С. 3-9.
102. Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 07.12.2000 р. № 2121 - III. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2121-14>.
103. Про боротьбу з тероризмом Закон України від 20.03.2003 р. № 638 - IV [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=638-15>.
104. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії хабарництву : Проект Закону України від 02.12.2008 р. N 3428 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://news.ligazakon.ua/news/2009/11/17/18589.htm>
105. Про внесення змін до Закону України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом": Закон України № 2258-VI від 18.05.2010 р. // Відомості Верховної Ради. — 2010. — № 29. — Ст. 392.

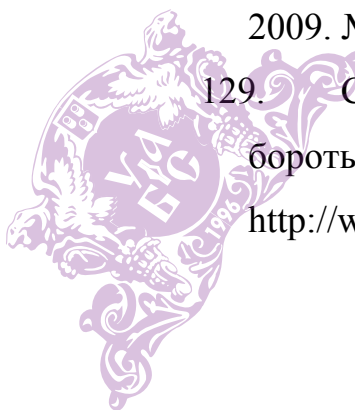
106. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму : Закон України від 18.05.2010 [Текст] / Відомості Верховної Ради. – 2010. - N 29. - ст.392
107. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму : Закон України № 249-IV від 28.11.2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=249-15>
108. Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу [Електронний ресурс] : Постанова Правління НБУ від 14.05.2003 р. № 189 / НБУ. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0381-03>.
109. Про заходи щодо запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 10.12.2001 № 1199/2001. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1199%2F2001>.
110. Про заходи щодо розвитку системи протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 22.07.2003 № 740/2003. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=740%2F2003>.
111. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України № 2135-XII від 18.02.1992 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2135-12>
112. Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами : Закон України від 21.12.2000 р. № 2181-III [Текст] / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. - N 10. - ст.44
113. Про сорок рекомендацій Групи розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) [Електронний ресурс] : спільна

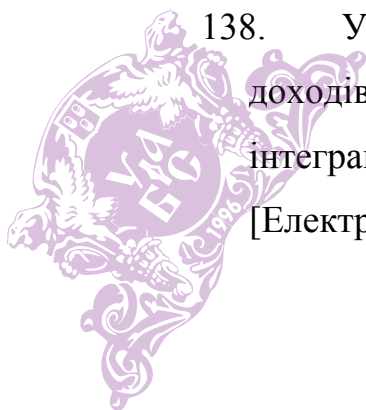
- постанова КМУ і НБУ від 28.08.2001 р. № 1124. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1124-2001-%EF>.
114. Про схвалення Концепції розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму на 2005-2010 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України N 315-р від 03.08.2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=315-2005-%D1%80>
115. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг [Текст] / Закон України №2664-III від 12 липня 2001 року, зі змінами від 6 лютого 2003 року.
116. Проект Федерального закона «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных незаконным путем» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.memo.ru/hr/gosduma/Wyp15/otmyw.htm>
117. Протидія легалізації злочинних доходів і фінансуванню тероризму: посібник/ Програма Європейського Союзу ТАСІС для України, Проект з питань боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму в Україні MOLI - UA - 2, Державний комітет фінансового моніторингу України; ред. С. Г. Гуржій. - К.: Такі Справи, 2008. - 560 с
118. Рада національної безпеки і оборони : офіційний сайт [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.rainbow.gov.ua>.
119. Ревенков П.В. Противодействие легализации преступных доходов в Европе [Текст] / П.В. Ревенков, А.Н. Воронин // Международные банковские операции. - № 5. – 2009. – с. 48-54
120. Рисін, В. Особливості побудови національної системи оцінювання ризиків відмивання грошей/ В. Рисін //Вісник Національного банку України. - 2010. - N 7. - С. 61-65

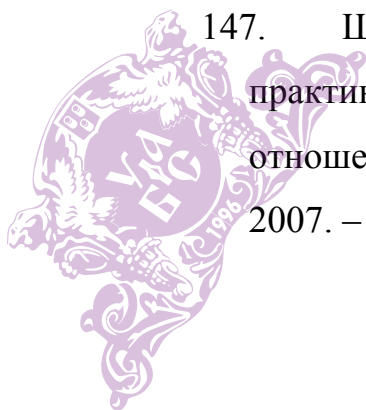
121. Риск-менеджмент инноваций [Текст] / Т.А. Васильева, О.Н. Диденко, А.А. Епифанов и др. – Сумы: «Деловые перспективы», 2005. – 260 с.
122. Рокітянський В. До кримінальної відповідальності можна притягнути і за несплату податків [Електронний ресурс] / В. Рокітянський. – Режим доступа : <http://zak.sta.gov.ua/node/4921>
123. Романовская А. Суровость наказания за взятки достаточна [Электронный ресурс] / А. Романовская. – Режим доступа : <http://odvestnik.com.ua/issue/328/6788/>
124. Руденко В. Тіньова економіка - чорне й біле [Електронний ресурс] / В. Руденко. – Режим доступа : <http://www.investadviser.com.ua/ukr/publications/2789.html>
125. Рымарук А.И., Лысенков Ю.М., Капустин В.В., Синянский С.А.. Отмывание грязных денег [Текст] / А.И. Рымарук, Ю.М. Лысенков, В.В. Капустин и др., Под ред проф. А.И. Рымарука. – Киев – Юстиниан – 2003. – 544 с.
126. Савинский, С.П. Противодействие отмыванию денег и финансированию терроризма в КНР/ С. П. Савинский //Банковское дело. - 2005. - N 1. - С.46-51
127. Сегментний аналіз подання суб'єктами первинного фінансового моніторингу // www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=83&lang=uk.
128. Сіцінський А. С. Легалізація (відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом як загроза національній безпеці держави в умовах глобалізації фінансових потоків // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2009. №2. – с. 332-338.
129. Сорок Рекомендацій Групи по розробці фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF). FATF 40 recommendations // <http://www.fatf-gafi.org/dataoecd/7/40/34849567.PDF>.

130. Стандарти Базельського комітету банківського нагляду. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://bank.gov.ua/Bank_supervision/VCPMethodology_ukr.pdf.
131. Статистичні дані Державного комітету фінансового моніторингу [Електронний ресурс] / ДКФМ. – Режим доступу : http://sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=83&lang=uk.
132. Степаненко А. Боротьба з "відмиванням" грошей у банківському секторі економіки / Степаненко А. // Банківська справа. – 2003. – № 5. – С. 3-11.
133. Тенденції тіньової економіки в Україні (за 2008 рік) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.me.gov.ua/file/link/133002/file/Zapiska_2008.doc
134. Типології легалізації злочинних коштів в Україні в 2004 - 2005 роках : Наказ Державного комітету фінансового моніторингу України № 249 від 27.12.2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uazakon.com/documents/date_8d/pg_iawrss/index.htm
135. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації [Текст] : монографія / за ред. З.С. Варналія. – К. : Вид-во НІСД, 2006. – 576 с.
136. Турчинов О.В. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження [Текст] / О.В. Турчинов. – К. : Вид-во АртЕк, 1995. – 300 с.
137. Удовенко В.В. Сутність поняття «тіньова економіка», її сучасний стан в Україні [Електронний ресурс] / В.В. Удовенко. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/17_AND_2010/Economics/69193.doc.htm
138. Удосконалення національної системи протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, в умовах посилення інтеграційних процесів: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.05.01 [Електронний ресурс] / С.О. Синянський; Укр. акад. зовніш. торгівлі.

- К., 2005. — 20 с. — укр. // Режим доступу : <http://www.nbuu.gov.ua/ard/2005/05ssopip.zip>.
139. Файер Д. Легализация теневого капитала – стратегический путь к развитию / Д. Файер // Фондовый рынок. – 2001. – № 2. – С. 18-20.
140. Фінансова безпека підприємств і банківських установ [Текст] : монографія / за заг. редакцією д-ра екон. наук, проф. А. О. Спіфанова, [А. О. Спіфанов, О. Л. Пластун, В. С. Домбровський та ін]. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2009. – 295 с.
141. Чайковський Р.Й. Транснаціональний характер та регіональні особливості процесу відмивання грошей // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2008. – №6. – с. 154-158.
142. Черников А. Оружие финансовой разведки [Электронный ресурс] / Черников А. – Режим доступа : <http://www.sas.com/offices/europe/russia/articles/2003/itc14.html>.
143. Черниш О. М. Проблеми боротьби з відмиванням грошей та впливом капіталу України в тіньовий сектор економіки та за кордон / О. М. Черниш // Формування ринкових відносин в Україні. – 2003. – № 12. – С. 111-114.
144. Чиновники стали брать больше взяток [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rus.newsru.ua/crime/19dec2008/zagxabari.html>
145. Шевченко С. В Україні запрацювала фінансова розвідка / С. Шевченко // Галицькі контракти. – 2003. – № 23. – С. 10-12.
146. Шелудько М. Н. Проблеми тіньової економіки в Україні / М. Н. Шелудько // Фінанси України. – 2002. – № 9. – С. 80-87.
147. Шкуркин В. Борьба с отмыванием денег в международных практиках [Текст] / В. Шкуркин // Журнал теории международных отношений и мировой политики. - Том 5. - Номер 1(13). Январь-апрель 2007. – с.32-36

148. Щегорцов В.А., Таран В.А. Мировая экономика. Мировая финансовая система. Международный финансовый контроль. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005.
149. Щербакова О. Світовий досвід боротьби з відмиванням грошей / Олена Щербакова // Вісник Національного банку України. – 2003. – № 5. – С. 52-55.
150. Alchian A. A., Demsetz H. Production, information costs, and economic organization [Текст] / A. A. Alchian. – American economic Review, 1972. – N 6. – v. 62.
151. Alchian A. A., The firm is dead, long live the firm: a review of O. Williamson's The economic institutions of capitalism [Текст] / A. A. Alchian, S. Woodward. –Journal of economic Literature, 1988. – v. 26. – N 1. – P. 70
152. Cassel D. Funkione der Schatten wirtchaft im Koordinations mechanismus Von Markt – und Peanwirtschaften // ORDO.Jahrbuch für die Orduung von Wirschaft und Gesellschaft. – Bd. 37. – 1986. – P. 73–103. – P. 75.
153. Mutual Evaluation Report Anti-Money Laundering and Combating the Financing of Terrorism (Committee Of Experts On The Evaluation Of Anti-Money Laundering Measures And The Financing Of Terrorism (Moneyval)) // http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/moneyval/Countries/Ukraine_en.asp.
154. Olson M. and Zinnes C. The Shadow Economy: Friend or Foe?.– World Development, 2002. – 56 p. – P. 32.
155. Philp M. Corruption and State Capture: An Analytical Framework. University of Oxford, Department of Politics and International Relations, 2001.
156. Projects against money laundering implemented by the Council of Europe [The Electronic resource] / Council of Europe European Commission. – Conditions of access : <http://www.coe.int/moli>.

157. The Transparency International Corruption Perceptions Index [The electronic resource] / Transparency International. – Conditions of access : <http://www.transparency.org/>.
158. Third Round Detailed Assessment Report on Ukraine. Memorandum // www.coe.int/moneyval.

State Higher Educational Institution
“UKRAINIAN ACADEMY OF BANKING”
OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE”

Державний вищий навчальний заклад
“УКРАЇНЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ”

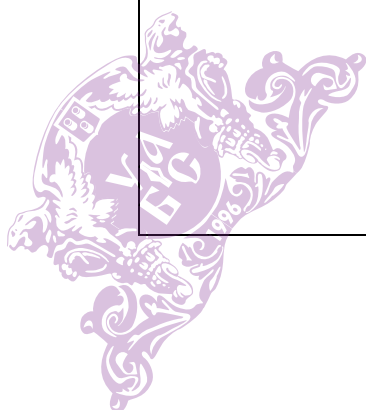

Додаток А

Таблиця А.1

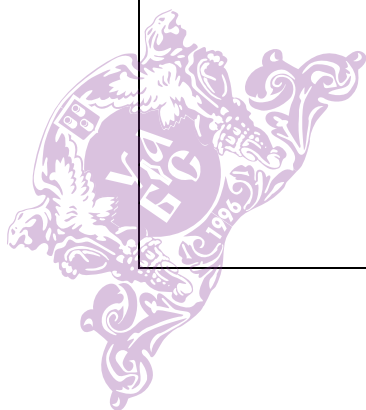
Заходи протидії легалізації незаконних доходів у розрізі окремих напрямів

Напря́м	Розроблені заходи
1	2
Запобігання виникненню передумов для легалізації незаконних доходів	<ul style="list-style-type: none"> - подальше впровадження міжнародних стандартів шляхом прийняття нових та внесення змін до чинних нормативно-правових актів, у тому числі на підставі типологій легалізації незаконних доходів. Обов'язковим є прийняття законодавчих актів з питань легалізації та повернення в Україну вивезених за кордон коштів некримінального походження для надання можливості їх інвестування в національну економіку; - затвердження та виконання Державної програми розвитку системи безготівкових платежів під час проведення розрахунків з населенням у сфері надання послуг фінансовими установами; - проведення аналізу тенденцій, методів та схем фінансування тероризму; - затвердження та виконання програми співробітництва у сфері запобігання та протидії фінансуванню тероризму між органами виконавчої влади України та компетентними органами іноземних держав; - забезпечення складення та оновлення переліку осіб і організацій, причетних до фінансування тероризму; - звернення до Верховного Суду України щодо надання судам роз'яснень про застосування законодавства з питань протидії легалізації незаконних доходів та фінансуванню тероризму під час узагальнення судової практики та аналізу судової статистики у кримінальних справах стосовно злочинів, пов'язаних із вчиненням терористичного акту.
Запобігання використанню слабких сторін фінансової системи	<ul style="list-style-type: none"> - запобігання внесенню коштів кримінального походження до статутних фондів фінансових установ та підприємств інвестиційно привабливих галузей економіки, насамперед підприємств паливно-енергетичного комплексу; - забезпечення запровадження банками стандартів Базельського комітету з питань банківського нагляду "Належне ставлення банків до клієнтів"; - виявлення нових банківських та фінансових технологій, що можуть використовуватися для легалізації незаконних доходів і фінансування тероризму, та вжиття заходів до запобігання їх використанню; - недопущення внесення іноземних інвестицій готівковими коштами, джерела походження яких неможливо підтвердити; - проведення постійного моніторингу зовнішньоекономічних операцій, що здійснюються через офшорні зони; - забезпечення регулювання та нагляду за благодійними організаціями з метою запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму; - залучення саморегулювних організацій до запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму з метою опосередкованого впливу на суб'єктів первинного фінансового моніторингу;

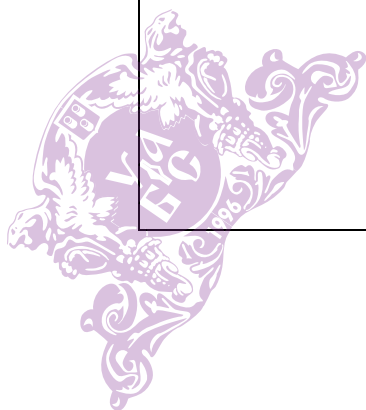

Продовження табл. А.1

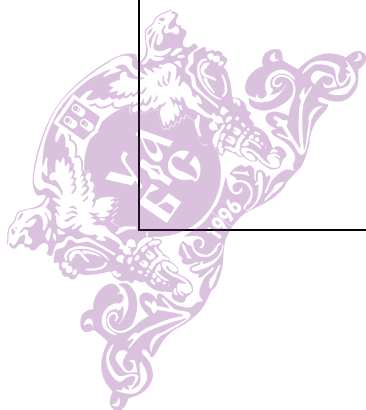
1	2
	<p>- недопущення до участі в конкурсах (відкритих торгах) з продажу державних пакетів акцій покупців, які не надали інформацію про особу, в інтересах якої буде придбано пакет акцій, а також про усіх суб'єктів господарювання, які контролюватимуть діяльність відкритих акціонерних товариств за умови продажу їм зазначених пакетів акцій.</p>
<p>Удосконалення механізму регулювання та нагляду за суб'єктами первинного фінансового моніторингу</p>	<p>- забезпечення здійснення функцій регулювання та нагляду, спрямованих на підвищення ефективності суб'єктами первинного фінансового моніторингу діяльності із запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму;</p> <p>- забезпечення проведення суб'єктами державного фінансового моніторингу аналізу заходів, які вживаються суб'єктами первинного фінансового моніторингу, зокрема у сфері діяльності гральних закладів, ломбардів, пунктів обміну валюти, підприємств поштового зв'язку, членів міжнародних платіжних систем;</p> <p>- недопущення провадження діяльності фізичних і юридичних осіб, що надають послуги з переказування коштів без отримання відповідної ліцензії та без державної реєстрації як суб'єктів господарювання;</p> <p>- залучення правоохоронними органами до проведення дослідчих перевірок представників суб'єктів державного фінансового моніторингу, які виконують функції регулювання та нагляду за діяльністю суб'єктів первинного фінансового моніторингу;</p> <p>- забезпечення розроблення суб'єктами державного фінансового моніторингу методичних рекомендацій та надання відповідної інформації суб'єктам первинного фінансового моніторингу, іншим заінтересованим особам.</p>
<p>Підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів</p>	<p>- подальше вивчення та узагальнення типологій легалізації незаконних доходів в Україні на основі типологій FATF, які розробляються щороку;</p> <p>- впровадження ефективних форм і методів оперативно-розшукової діяльності та досудового слідства, що відповідатимуть міжнародним стандартам;</p> <p>- підвищення на регіональному рівні ефективності роботи правоохоронних органів щодо викриття злочинів, пов'язаних з легалізацією незаконних доходів і фінансуванням тероризму;</p> <p>- забезпечення виявлення фактів маскуванню незаконного походження доходів, визначення їх справжнього характеру і джерел одержання, місцезнаходження і переміщення, а також напрямів використання;</p> <p>- впровадження ефективних механізмів розшуку коштів та іншого майна, одержаних злочинним шляхом, для їх арешту та конфіскації в установленому порядку;</p> <p>- здійснення заходів щодо виявлення фактів фіктивного підприємництва та діяльності конвертаційних центрів;</p> <p>- виявлення та припинення діяльності організованих злочинних груп та злочинних організацій, що причетні до наркобізнесу, незаконної торгівлі зброєю, людьми, контрабандних операцій,</p>

1	2
	<p>організації каналів нелегальної міграції, терористичної діяльності, переміщення через митний кордон та транзиту територією України викрадених автотранспортних засобів, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також здійснюють операції з легалізації незаконних доходів;</p> <ul style="list-style-type: none"> - підвищення ефективності роботи з виявлення організованих злочинних груп та злочинних організацій, які провадять злочинну діяльність у фінансовій та зовнішньоекономічній сфері, займаються легалізацією незаконних доходів і фінансуванням тероризму; - запобігання зловживанням та їх припинення у процесі приватизації великих промислових підприємств з метою отримання контрольних пакетів акцій з використанням доходів, одержаних злочинним шляхом; - розроблення типових програм діяльності органів дізнання та досудового слідства щодо розкриття і розслідування відповідних злочинів та забезпечення створення і функціонування єдиної бази даних типових способів їх вчинення на підставі результатів узагальнення та аналізу практики виявлення, документування і розслідування злочинів.
Створення ефективної системи взаємодії між заінтересованими органами виконавчої влади	<ul style="list-style-type: none"> - удосконалення механізму взаємодії правоохоронних органів та Держфінмоніторингу, в тому числі в рамках порушених кримінальних справ; - використання можливостей Національного центрального бюро "Інтерполу" у провадженні діяльності щодо запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і протидії фінансуванню тероризму; - удосконалення механізму взаємодії між правоохоронними та іншими органами виконавчої влади у боротьбі з торгівлею людьми, наркобізнесом, фінансуванням тероризму, незаконною міграцією, забезпечення проведення всебічного, повного і об'єктивного досудового розслідування кримінальних справ; - вдосконалення функціонування Єдиної державної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму, що дасть можливість: <ul style="list-style-type: none"> - об'єднати інформаційні ресурси заінтересованих органів виконавчої влади; - створити цілісну систему інформаційної взаємодії заінтересованих органів виконавчої влади, інших суб'єктів системи запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму; - створити єдиний інформаційний простір для забезпечення проведення комплексного аналізу інформації про доходи, одержані злочинним шляхом, виявлення механізмів їх легалізації, запобігання відмиванню таких доходів і фінансуванню тероризму; - забезпечити розвиток системи запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму, виконання вимог Сорока рекомендацій FATF.

1	2
Підвищення кваліфікаційного рівня спеціалістів і рівня їх технічного забезпечення	<ul style="list-style-type: none"> - організація методичного забезпечення, проведення навчання та підвищення кваліфікації працівників органів виконавчої влади і суб'єктів первинного фінансового моніторингу; - забезпечення ефективного функціонування навчально-методичного центру з перепідготовки спеціалістів системи фінансового моніторингу; - проведення щорічних регіональних і міжвідомчих нарад-семінарів спеціалістів цієї сфери; - упровадження нових інформаційно-аналітичних систем; - забезпечення суб'єктів первинного та державного фінансового моніторингу належними фінансовими та технічними ресурсами.
Забезпечення участі у міжнародному співробітництві	<ul style="list-style-type: none"> - продовження роботи з вивчення, проведення порівняльного аналізу та узагальнення досвіду із запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму, набутого іноземними державами - членами FATF, інших подібних організацій, та забезпечення його практичного використання у межах законодавства України; - забезпечення на постійній основі участі України у міжнародних заходах щодо запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму, що здійснюються під егідою FATF, Ради Європи, Світового банку, Міжнародного валютного фонду, а також у робочих комітетах Егмонтської групи та Євразійської групи з протидії легалізації злочинних доходів і фінансуванню тероризму; - інформування заінтересованих міжнародних організацій про заходи, що вживаються Україною для запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму, подолання корупції та боротьби з організованою злочинністю; - продовження роботи із залучення міжнародної технічної допомоги для здійснення заходів щодо посилення протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму, організація проведення робочих зустрічей представників заінтересованих органів виконавчої влади України та держав - членів ЄС для обговорення проблемних питань діяльності, обміну практичним досвідом, узгодження механізму взаємодії; - організація взаємодії та інформаційного обміну з компетентними органами іноземних держав і міжнародними організаціями, діяльність яких спрямована на запобігання та протидію легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму; - продовження роботи із створення та забезпечення функціонування Міждержавної Інформаційно-Аналітичної Системи (МІАС) ГУУАМ і Віртуального Центру ГУУАМ по боротьбі з тероризмом, організованою злочинністю, розповсюдженням наркотиків, іншими небезпечними злочинами; - продовження роботи, пов'язаної з підготовкою та укладенням міжнародних договорів про: <ul style="list-style-type: none"> - співробітництво центральних органів виконавчої влади України з компетентними органами іноземних держав з питань запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму;

1	2
	<ul style="list-style-type: none"> - взаємне визнання і використання переліків терористичних організацій та осіб, пов'язаних з терористичною діяльністю; - співробітництво з питань передачі доходів, одержаних злочинним шляхом, конфіскованих на основі рішення суду, враховуючи положення відповідної типової угоди, розробленої в рамках засідання міжнародної експертної групи під егідою Управління ООН з наркотиків і злочинності (UNODC), яке відбулося 26-28 січня 2005 р. у м. Відні (Австрія).
<p>Формування у населення усвідомлення необхідності протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму</p>	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечення об'єктивного та неупередженого висвітлення у засобах масової інформації заходів, що здійснюються органами державної влади у сфері запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму, та їх результатів; - забезпечення спрямування інформаційної політики у зазначеній сфері на висвітлення фактичних здобутків і позитивних зрушень, підтримання впевненості населення в незмінності визначеного цією Концепцією напрямку у сфері запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму, сприяння формуванню у суспільстві негативного ставлення до проявів злочинності та криміналізації економіки, зокрема процесів легалізації незаконних доходів і фінансування тероризму.

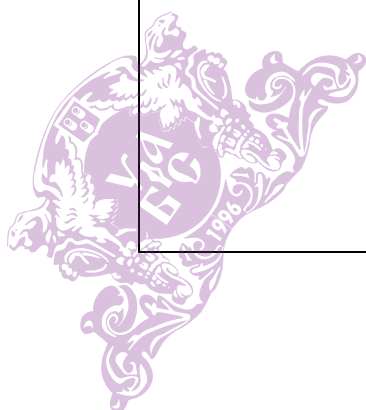

Додаток Б

Таблиця Б.1

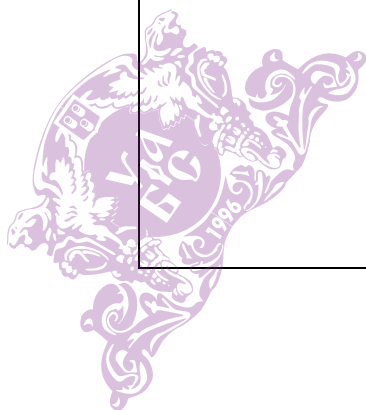
Заходи протидії легалізації незаконних доходів у розрізі окремих напрямів

Напря́м	Розроблені заходи
1	2
Запобігання виникненню передумов для легалізації незаконних доходів	<ul style="list-style-type: none"> - подальше впровадження міжнародних стандартів шляхом прийняття нових та внесення змін до чинних нормативно-правових актів, у тому числі на підставі типологій легалізації незаконних доходів. Обов'язковим є прийняття законодавчих актів з питань легалізації та повернення в Україну вивезених за кордон коштів некримінального походження для надання можливості їх інвестування в національну економіку; - затвердження та виконання Державної програми розвитку системи безготівкових платежів під час проведення розрахунків з населенням у сфері надання послуг фінансовими установами; - проведення аналізу тенденцій, методів та схем фінансування тероризму; - затвердження та виконання програми співробітництва у сфері запобігання та протидії фінансуванню тероризму між органами виконавчої влади України та компетентними органами іноземних держав; - забезпечення складення та оновлення переліку осіб і організацій, причетних до фінансування тероризму; - звернення до Верховного Суду України щодо надання судам роз'яснень про застосування законодавства з питань протидії легалізації незаконних доходів та фінансуванню тероризму під час узагальнення судової практики та аналізу судової статистики у кримінальних справах стосовно злочинів, пов'язаних із вчиненням терористичного акту.
Запобігання використанню слабких сторін фінансової системи	<ul style="list-style-type: none"> - запобігання внесенню коштів кримінального походження до статутних фондів фінансових установ та підприємств інвестиційно привабливих галузей економіки, насамперед підприємств паливно-енергетичного комплексу; - забезпечення запровадження банками стандартів Базельського комітету з питань банківського нагляду "Належне ставлення банків до клієнтів"; - виявлення нових банківських та фінансових технологій, що можуть використовуватися для легалізації незаконних доходів і фінансування тероризму, та вжиття заходів до запобігання їх використанню; - недопущення внесення іноземних інвестицій готівковими коштами, джерела походження яких неможливо підтвердити; - проведення постійного моніторингу зовнішньоекономічних операцій, що здійснюються через офшорні зони; - забезпечення регулювання та нагляду за благодійними організаціями з метою запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму; - залучення саморегулювних організацій до запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму з метою опосередкованого впливу на суб'єктів первинного фінансового моніторингу;

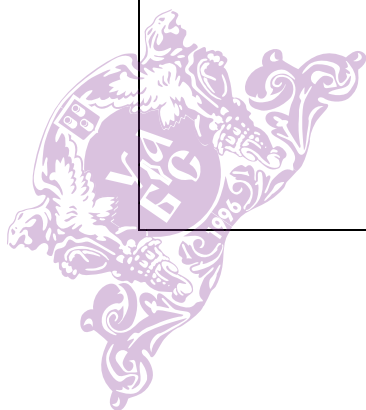
Продовження табл. Б.1

1	2
	<p>- недопущення до участі в конкурсах (відкритих торгах) з продажу державних пакетів акцій покупців, які не надали інформацію про особу, в інтересах якої буде придбано пакет акцій, а також про усіх суб'єктів господарювання, які контролюватимуть діяльність відкритих акціонерних товариств за умови продажу їм зазначених пакетів акцій.</p>
<p>Удосконалення механізму регулювання та нагляду за суб'єктами первинного фінансового моніторингу</p>	<p>- забезпечення здійснення функцій регулювання та нагляду, спрямованих на підвищення ефективності суб'єктами первинного фінансового моніторингу діяльності із запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму;</p> <p>- забезпечення проведення суб'єктами державного фінансового моніторингу аналізу заходів, які вживаються суб'єктами первинного фінансового моніторингу, зокрема у сфері діяльності гральних закладів, ломбардів, пунктів обміну валюти, підприємств поштового зв'язку, членів міжнародних платіжних систем;</p> <p>- недопущення провадження діяльності фізичних і юридичних осіб, що надають послуги з переказування коштів без отримання відповідної ліцензії та без державної реєстрації як суб'єктів господарювання;</p> <p>- залучення правоохоронними органами до проведення дослідчих перевірок представників суб'єктів державного фінансового моніторингу, які виконують функції регулювання та нагляду за діяльністю суб'єктів первинного фінансового моніторингу;</p> <p>- забезпечення розроблення суб'єктами державного фінансового моніторингу методичних рекомендацій та надання відповідної інформації суб'єктам первинного фінансового моніторингу, іншим заінтересованим особам.</p>
<p>Підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів</p>	<p>- подальше вивчення та узагальнення типологій легалізації незаконних доходів в Україні на основі типологій FATF, які розробляються щороку;</p> <p>- впровадження ефективних форм і методів оперативно-розшукової діяльності та досудового слідства, що відповідатимуть міжнародним стандартам;</p> <p>- підвищення на регіональному рівні ефективності роботи правоохоронних органів щодо викриття злочинів, пов'язаних з легалізацією незаконних доходів і фінансуванням тероризму;</p> <p>- забезпечення виявлення фактів маскуванню незаконного походження доходів, визначення їх справжнього характеру і джерел одержання, місцезнаходження і переміщення, а також напрямів використання;</p> <p>- впровадження ефективних механізмів розшуку коштів та іншого майна, одержаних злочинним шляхом, для їх арешту та конфіскації в установленому порядку;</p> <p>- здійснення заходів щодо виявлення фактів фіктивного підприємництва та діяльності конвертаційних центрів;</p> <p>- виявлення та припинення діяльності організованих злочинних груп та злочинних організацій, що причетні до наркобізнесу, незаконної торгівлі зброєю, людьми, контрабандних операцій,</p>

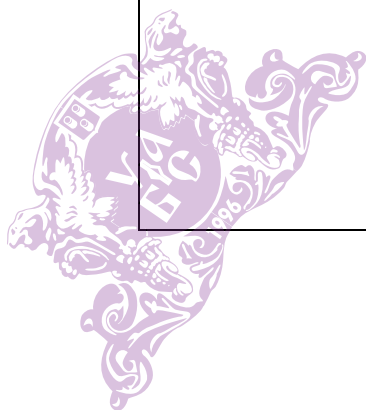

1	2
	<p>організації каналів нелегальної міграції, терористичної діяльності, переміщення через митний кордон та транзиту територією України викрадених автотранспортних засобів, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також здійснюють операції з легалізації незаконних доходів;</p> <ul style="list-style-type: none"> - підвищення ефективності роботи з виявлення організованих злочинних груп та злочинних організацій, які провадять злочинну діяльність у фінансовій та зовнішньоекономічній сфері, займаються легалізацією незаконних доходів і фінансуванням тероризму; - запобігання зловживанням та їх припинення у процесі приватизації великих промислових підприємств з метою отримання контрольних пакетів акцій з використанням доходів, одержаних злочинним шляхом; - розроблення типових програм діяльності органів дізнання та досудового слідства щодо розкриття і розслідування відповідних злочинів та забезпечення створення і функціонування єдиної бази даних типових способів їх вчинення на підставі результатів узагальнення та аналізу практики виявлення, документування і розслідування злочинів.
Створення ефективної системи взаємодії між заінтересованими органами виконавчої влади	<ul style="list-style-type: none"> - удосконалення механізму взаємодії правоохоронних органів та Держфінмоніторингу, в тому числі в рамках порушених кримінальних справ; - використання можливостей Національного центрального бюро "Інтерполу" у провадженні діяльності щодо запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і протидії фінансуванню тероризму; - удосконалення механізму взаємодії між правоохоронними та іншими органами виконавчої влади у боротьбі з торгівлею людьми, наркобізнесом, фінансуванням тероризму, незаконною міграцією, забезпечення проведення всебічного, повного і об'єктивного досудового розслідування кримінальних справ; - вдосконалення функціонування Єдиної державної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму, що дасть можливість: <ul style="list-style-type: none"> - об'єднати інформаційні ресурси заінтересованих органів виконавчої влади; - створити цілісну систему інформаційної взаємодії заінтересованих органів виконавчої влади, інших суб'єктів системи запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму; - створити єдиний інформаційний простір для забезпечення проведення комплексного аналізу інформації про доходи, одержані злочинним шляхом, виявлення механізмів їх легалізації, запобігання відмиванню таких доходів і фінансуванню тероризму; - забезпечити розвиток системи запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму, виконання вимог Сорока рекомендацій FATF.

1	2
Підвищення кваліфікаційного рівня спеціалістів і рівня їх технічного забезпечення	<ul style="list-style-type: none"> - організація методичного забезпечення, проведення навчання та підвищення кваліфікації працівників органів виконавчої влади і суб'єктів первинного фінансового моніторингу; - забезпечення ефективного функціонування навчально-методичного центру з перепідготовки спеціалістів системи фінансового моніторингу; - проведення щорічних регіональних і міжвідомчих нарад-семінарів спеціалістів цієї сфери; - упровадження нових інформаційно-аналітичних систем; - забезпечення суб'єктів первинного та державного фінансового моніторингу належними фінансовими та технічними ресурсами.
Забезпечення участі у міжнародному співробітництві	<ul style="list-style-type: none"> - продовження роботи з вивчення, проведення порівняльного аналізу та узагальнення досвіду із запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму, набутого іноземними державами - членами FATF, інших подібних організацій, та забезпечення його практичного використання у межах законодавства України; - забезпечення на постійній основі участі України у міжнародних заходах щодо запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму, що здійснюються під егідою FATF, Ради Європи, Світового банку, Міжнародного валютного фонду, а також у робочих комітетах Егмонтської групи та Євразійської групи з протидії легалізації злочинних доходів і фінансуванню тероризму; - інформування заінтересованих міжнародних організацій про заходи, що вживаються Україною для запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму, подолання корупції та боротьби з організованою злочинністю; - продовження роботи із залучення міжнародної технічної допомоги для здійснення заходів щодо посилення протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму, організація проведення робочих зустрічей представників заінтересованих органів виконавчої влади України та держав - членів ЄС для обговорення проблемних питань діяльності, обміну практичним досвідом, узгодження механізму взаємодії; - організація взаємодії та інформаційного обміну з компетентними органами іноземних держав і міжнародними організаціями, діяльність яких спрямована на запобігання та протидію легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму; - продовження роботи із створення та забезпечення функціонування Міждержавної Інформаційно-Аналітичної Системи (МІАС) ГУУАМ і Віртуального Центру ГУУАМ по боротьбі з тероризмом, організованою злочинністю, розповсюдженням наркотиків, іншими небезпечними злочинами; - продовження роботи, пов'язаної з підготовкою та укладенням міжнародних договорів про: <ul style="list-style-type: none"> - співробітництво центральних органів виконавчої влади України з компетентними органами іноземних держав з питань запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму;

Продовження табл. Б.1

1	2
	<ul style="list-style-type: none"> - взаємне визнання і використання переліків терористичних організацій та осіб, пов'язаних з терористичною діяльністю; - співробітництво з питань передачі доходів, одержаних злочинним шляхом, конфіскованих на основі рішення суду, враховуючи положення відповідної типової угоди, розробленої в рамках засідання міжнародної експертної групи під егідою Управління ООН з наркотиків і злочинності (UNODC), яке відбулося 26-28 січня 2005 р. у м. Відні (Австрія).
<p>Формування у населення усвідомлення необхідності протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму</p>	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечення об'єктивного та неупередженого висвітлення у засобах масової інформації заходів, що здійснюються органами державної влади у сфері запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму, та їх результатів; - забезпечення спрямування інформаційної політики у зазначеній сфері на висвітлення фактичних здобутків і позитивних зрушень, підтримання впевненості населення в незмінності визначеного цією Концепцією напрямку у сфері запобігання та протидії легалізації незаконних доходів і фінансуванню тероризму, сприяння формуванню у суспільстві негативного ставлення до проявів злочинності та криміналізації економіки, зокрема процесів легалізації незаконних доходів і фінансування тероризму.

